

Intellectio

Retorikens sjätte del?

Erik Bengtson (red.)

Södertörn retoriska studier 9

καὶ ὅτι οὐ
τὸ πείσαι ἔργον αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ ἰδεῖν τὰ ὑπάρχοντα
πιθανὰ περὶ ἑκάστον

Intellectio

Retorikens sjätte del?

Erik Bengtson (red.)

Södertörns högskola

Södertörns högskola
SE-141 89 Huddinge

© Erik Bengtson, Annika Ström & David Westberg

Omslag: Jonathan Robson
Formgivning: Per Lindblom & Jonathan Robson
Tryck: E-Print, Stockholm 2024

Södertörn retoriska studier 9

ISSN 2002-8083

ISBN: 978-91-89504-78-3

Innehåll

Konventioner vid hänvisningar till förmoderna författare	7
Introduktion.....	9
<i>Erik Bengtson</i>	
På oklar grund:	
En studie av <i>intellectio</i> i svenska texter från 1847 till 2011 års läroplan	13
<i>Annika Ström</i>	
Frånvaro och närvaro:	
En studie av <i>intellectio</i> i latinska traktat från klassisk tid, senantiken och tidig medeltid	61
<i>David Westberg</i>	
<i>A Graecis tradita:</i>	
<i>Intellectio</i> -begreppet mot bakgrund av den grekiska retoriktraditionen.....	89
Avslutning	121

Konventioner vid hänvisningar till förmoderna författare

För hänvisningar till förmoderna författare som Sulpicius Victor, Cicero, Quintilianus används i denna bok följande konvention: Författare, *Verk*, bok, kapitel, sektion. ”Arist., *Rhet.* III 4,2” hänvisar alltså till Aristoteles, *Retoriken*, tredje boken, kapitel 4, avsnitt 2, där Aristoteles kommenterar liknelsens respektive metaforens plats i ett tal.

Där det krävs större precision hänvisar vi ibland, också detta enligt gängse bruk, till sidor, kolumner och rader i en tidig eller auktoritativ utgåva: ”Arist., *Rhet.* III 4,2 1406^b24–25”. Här syftar ”1406^b24–25” på den första meningen i III 4,2, där Aristoteles säger att liknelsen visserligen har en plats i ett tal, men att den bör användas sparsamt eftersom den är poetisk. ”1406” anger sidan i Bekkers Aristotelesutgåva från 1830-talet, ”b” anger kolumnen och ”24–25” raderna. I nyare utgåvor och översättningar brukar Bekkersidorna (eller motsvarande för andra författare) anges i marginalen. Konventionerna varierar med olika författare, och ibland finns parallella system.

De huvudkällor för begreppet *intellectio* som vi diskuterar är Sulpicius (ibland ”Sulpitius”) Victor, det (pseudo?-)Augustinska fragmentet *De rhetorica*, samt ett antal retorikarbeten från senantiken och medeltiden, de flesta anonyma. Följande textutgåvor har använts:

Sulpicius Victor och (ps.-)Augustinus:

Rhetores Latini minores, ed. Karl Halm (Leipzig: Teubner, 1883), s. 311–352, resp. 135–151.

Senantika och bysantinska teknografer, i första hand:
Prolegomenon sylloge, ed. H. Rabe (Leipzig: Teubner, 1931) (förkortad PS) annars:
Rhetores Graeci, ed. Ch. Walz, 5 vol. (Stuttgart & Tübingen: Cotta, 1832–1836).

För Cicero, *Ad Herennium*, Quintilianus och andra författare som framför allt tas upp som jämförelsematerial och som är väl utgivna i moderna editioner specificeras inte textutgåvan, utan den läsare som vill gå direkt till de latinska och grekiska texterna kan använda valfri utgåva.

Det system för hänvisningar som används i denna volym kan enklast illustreras med följande exempel:

Quint. III 3,5	bok 3, kapitel 3, avnitt 5 i Quintilianus <i>Institutio oratoria</i> .
Sulp. Vict. § 15	avsnitt 15 i Sulpicius Victors <i>Institutiones oratoriae</i>
Sulp. Vict. 315.7	s. 315, rad 7 i Halms <i>Rhetores Latini minores</i> (1863).
PS (7) 69.1–6	s. 69, rad 1–6 (text nr 7) i Rabes <i>Prolegomenon Syllogē</i> (1931).
Walz V 217.17–22	s. 217, rad 17–22 i volym V av Walz <i>Rhetores Graeci</i> (1833).

Introduktion

En retorikstudent uttryckte en gång att skillnaden mellan kommunikationsvetenskap och retorik, var som skillnaden mellan mousserande vin och champagne. Den beskrivningen illustrerar väl en av lockelserna med retoriken som ett humanistiskt ämne. Vi tillåts gå bortom PR-analys och presentationsteknik för att också känna historiens vingslag, vindpustar från demokratins födelse i Aten och ekot från de dramatiska debatterna i den romerska senaten.

Att idag tänka kring ”retorik” eller ”retorikvetenskap” är att på något sätt åkalla det förflutna, samt att kliva in i en historia där också andra på olika sätt har åberopat och brukat det förflutna, samt genom dessa åkallanden stridit om retorikens sanna väsen.¹ Ett område för sådana strider nu – och i historien – har varit retorikens delar, eller på latin *rhetorices partes*. Den idag kanske mest kända striden stod mellan Petrus Ramus (1515–1572) och Quintilianus (ca 35–96). Medan Quintilianus fört fram att retoriken bestod av fem delar *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio* – så hävdade Ramus (1986) att det bara vara *elocutio* och *actio* som var retorikens sanna domän. Den åsikt som Ramus representerade bidrog till att förskjuta retorikämnet till akademins marginaler, åtminstone fram till den språkliga vändningen under 1900-talet.

I den här antologin utforskar vi en annan tvistefråga när det kommer till *rhetorices partes* – nämligen frågan om ifall vi bör ta med *intellectio* som en sjätte del i retoriken, utöver de fem delar vi

¹ För en diskussion om historiebruk i retorikvetenskapen, se Stagnell (2015), Bengtson (2024, s. 10–16) och Welch (2009).

finner hos Quintilianus. Denna förståelse av *partes*-modellen har fått ett starkt fotfäste inom den svenska retorikdiskussionen, kanske särskilt under 90- och 00-talet, vilket bland annat medfört att en sexdelad *partes*-modell tog plats i läroplanen för gymnasieskolan 2011, presenterad som en retorisk arbetsprocess. Men bruket av den sexdelade modellen har också väckt frågor: Är *intellectio* ett modernt tillägg till *partes*-modellen eller är det en del av den klassiska retoriken? (Teaser: egentligen ingetdera) Kan myntandet av termen *intellectio* som en retorisk fackterm tillskrivas någon enskild tänkare, och i så fall vilken/vilka? (Teaser: De är flera, men vi borde prata mer om Siv Strömquists och Henrich Lausbergs betydelse.) Används begreppet *intellectio* i relation till *partes*-modellen utanför Sverige, och i så fall var? (Teaser: Begreppet *intellectio* förekommer i till exempel spansk och tysk forskning, men ingenstans har det fått samma breda genomslag som i Sverige).

De tre bidragen i denna antologi är olika som vetenskapliga studier, men tillsammans fyller de ett gemensamt syfte, nämligen att a) *förklara hur det unika svenska intresset för intellectio har uppstått*, samt att b) *redogöra för vilken roll som intellectio hade i retorisk teori under den grekiska och romerska antiken*.

I mitt bidrag ”På oklar grund”, s. 13–60, söker jag beskriva intresset för *intellectio* i Sverige, samt spåra dess uppkomst. Inledningsvis diskuterar jag bruket av *intellectio* i den svenska läroplanen för gymnasieskolan 2011 och presenterar en översiktlig bild av begreppets förekomst i en internationell forskningdiskurs. Därefter presenteras resultaten av en litteraturstudie av svenskspråkig retorisk handbokslitteratur från 1847 till 2011, med fokus på termen *intellectio* i relation till *partes*-modellen, samt litteraturens förklaringar kopplade till denna term. Tyngdpunkten i studien ligger på den expansiva perioden i det svenska retorikfältet, från sent 80-tal till sent 00-tal, då fältets utveckling delvis drevs av praktiskt orienterad handbokslitteratur. För att förklara det svenska bruket följer studien sedan spår till tysk retorikhistorisk forskning, så långt tillbaka som till 1800-talet. Sammantaget visar studien hur olika missförstånd eller förskjutningar kopplat till begreppet *intellectio* har uppkommit.

I nästa bidrag, "Frånvaro och närvaro", s. 61–88, redogör Annika Ström för den roll som *intellectio* hade – eller inte hade – i den romerska antiken. Hon diskuterar begreppets relevans i relation till såväl kanoniserade romerska retorikteoretiker (t.ex. Quintilianus och Cicero) som till mer marginella latinska källor (särskilt Sulpicius Victor, som har pekats ut som källan till *intellectio*-begreppet). Ström redogör också för en primärt spansk forskningsdiskussion om *intellectio*, vilken relaterar såväl till den klassiska antiken och senantiken som till behov i samtida retoriskt tänkande. I den diskussionen finner hon tydliga paralleller till den svenska handboksdiskurs som ledde fram till läroplanen 2011.

I det tredje bidraget, "A Graecis tradita", s. 89–119, vänder sig David Westberg till den grekiska textvärlden. Han granskar, samt tillbakavisar, påståendet att Sulpicius Victors *intellectio* har stoiska rötter. Istället leder sökandet efter ett grekiskt bruk av "intellectio" till senantiken och dess tradition av kommentarer till Hermogenes stasis-lära, vilket sätter både Sulpicius Victors latinska traktat och vår samtida förståelse av *intellectio* i nytt ljus.

På oklar grund: En studie av *intellectio* i svenska texter från 1847 till 2011 års läroplan

Erik Bengtson

I läroplanen för gymnasieskolan 2011 införde Skolverket en nationellt reglerad gymnasiekurs i *Retorik* (2011a/SKOLFS 2011:144, s. 161); därtill stärktes retorikens betydelse inom gymnasieskolans övriga svenskkurser. Dessa beslut var en seger för alla dem som professionellt och ideellt under lång tid arbetat för att stärka retorikens plats i den svenska skolan. Men, beslutet väcker också frågor. Vilka aspekter av det mångfacetterade och dynamiska retorikämnet var det som lyfts fram som särskilt centrala för unga i Sverige? Och på vilket sätt presenteras dessa aspekter?

Som grundstomme för kursen i *Retorik*, och som ett centralt inslag i flera kurser inom svenskämnet har Skolverket valt att lyfta fram en retorisk arbetsprocess i sex delar:

Intellectio: att ta reda på hur en aktuell kommunikationssituation ser ut och utifrån den formulera ett syfte med sin muntliga framställning.

Inventio: att finna lämpligt stoff och goda argument.

Dispositio: att organisera stoff och argument på lämpligt sätt.

Elocutio: att välja språk och stil.

Memoria: att på ett ändamålsenligt sätt använda manus och presentationstekniska hjälpmedel.

Actio: att välja lämpligaste framförande med hjälp av kropp och röst. (Skolverket 2011b, s. 5–6)

Valet att framhäva *rhetorices partes*, under benämningen ”den retoriska arbetsprocessen”, torde inte ha kommit som en chock för någon som har följt retorikämnets framväxt i Sverige, samt hur retoriken approprierats inom svenskämnets didaktik. Samtidigt finns det skäl att problematisera effekterna av att läroplanen så starkt betonar retoriken som ett produktionsverktyg för tal. Det kontroversiella i beslutet ligger, från ett retorikvetenskapligt perspektiv, dock inte bara i denna insnävning av ämnet, utan även i själva utformningen av den retoriska arbetsprocessen.

När Skolverket (med klassiskt klingande, latinska benämningar) fastställer att en retorisk arbetsprocess har sex delar aktualiseras nämligen frågan om vilken status *intellectio* egentligen har eller bör ha i förhållande till retorikens traditionella uppdelning i fem delar. Det är inte bara en praktisk fråga om effektiv talplanering, utan en fråga om historien (Hur var den antika retoriska teorin egentligen utformad?) och historiebruk (Hur bör en modern praktiskt orienterad retorikundervisning förhålla sig till sin historia med dess rötter i antiken?). Skolverkets beslut framstår visserligen som naturligt i relation till ett visst spår inom svensk akademisk retorikdiskussion, men den relativt starka ställning som *intellectio* har haft i Sverige kan också kontrasteras mot att begreppet har en relativt marginell roll i internationell retorikforskning, retorikteori och retorikhistorieskrivning. Sammantaget visar detta på behovet av mer kunskap om bakgrunden till det stora intresset för *intellectio* i Sverige.

Vid en snabb internationell utblick kan vi till exempel se att termen *intellectio* som en del av *partes* saknas i både Sloanes *Encyclopedia of Rhetoric* (termen nämns i betydelsen synekdoke på ett par ställen) och i Enos *Encyclopedia of Rhetoric and Composition*. Den saknas dessutom i Wileys *Companion to Roman Rhetoric*. Det får sägas vara anmärkningsvärt att ett retoriskt begrepp som sägs utgöra en av retorikens sex delar, och dessutom genom den latinska terminologin signalerar en koppling till romersk retorik, saknas i dessa standardverk. Termen tycks också, i princip, vara frånvarande eller i alla fall högst marginell i fransk

och italiensk retorikforskning.¹ Däremot så förekommer den, vilket vi återkommer till, i något högre utsträckning i tyskspråkig (se nedan) och spansk (se del 2 i denna volym) retorikforskning.² I den tyska litteraturen förekommer begreppet i vissa välkända översikter, medan den spanska forskningen snarare bidrar med enskilda fördjupade diskussioner; det finns också kopplingar mellan den tyska och spanska diskursen. När det gäller skandinavisk retorikforskning så kan vi genom en sökning på *intellectio* bland digitaliserade artiklar från *Rhetorica Scandinavica* och *Retorikmagasinet* snabbt hitta 16 artiklar som på något sätt nämner termen. Av dessa är 14 skrivna av svenskar. Två texter är skrivna av danskar, varav en är en recension av en svenskspråkig bok. Inom ramen för den här föreliggande studien har det inte gjorts någon systematisk undersökning av norsk och dansk handbokslitteratur, utan bara nedslag, men det framstår ändå som tydligt att ett utbrett bruk av *intellectio* som en del i *rhetorices partes* inte ska förstås som ett skandinaviskt fenomen, utan som en primärt svensk företeelse – med intressanta besläktade diskurser i Tyskland och Spanien.

Den svenska läroplanen för gymnasieskolan, från 2011, samt den här internationella utblicken, understryker att det finns ett värde i att undersöka den frågeställning som styr den här första delstudien, nämligen: Vad är bakgrunden till att *intellectio* har fått en så framträdande ställning i svensk retorikdiskussion? För att kunna förstå den svenska traditionens uppkomst behöver vi även följa textuella spår tillbaka till en tysk forskningstradition – därigenom får vi även tillfälle att belysa denna. Den intressanta spanska diskussionen har inte samma explicita kopplingar till den svenska diskursen och kommer därför istället att behandlas i

¹ Ett undantag värt att nämna, i fransk diskurs är Aubin (2012) som diskuterar *intellectio* i relation till Agustinus.

² För reonsemang om, eller omnämmanden av, *intellectio* i tyskspråkig forskning, se t.ex. Lausberg (1969), Martin (1974), Ueding och Steinbrink (1986), samt Chico Rico (1998a). För den spanska diskussionen om *intellectio*, se t.ex. Chico Rico (1989, 1998b), Arduini (2000). Notera att Chico Rico, som primärt är aktiv inom den spanska retorikdiskussionen även författat artikeln till uppslagsordet *intellectio* i HWdR.

Annika Ströms studie av *intellectio* i relation till den latinska textvärlden, vilken utgör del 2 i denna volym.

Fram till den här punkten har jag primärt lyft att Sverige tycks utmärka sig genom att ha givit *intellectio* en relativt framträdande ställning i den nationella retorikdiskussionen, men det bör nämnas att det – även i Sverige – funnits en utbredd oklarhet om vilken status *intellectio* faktiskt har. Detta blir tydligt redan vid en snabb blick på den svenskspråkiga handbokslitteraturen om retorik. I många böcker nämns *intellectio* inte alls, utan där presenteras en retorisk arbetsprocess i fem steg. I andra böcker presenteras, utan särskild kommentar, en retorisk arbetsprocess i sex steg, inklusive *intellectio*. Vissa handböcker tar dessutom vid sidan av *intellectio*, även med ytterligare delar utöver de fem som i regel återkommer. De explicita kommentarerna varierar också: Ibland beskrivs *intellectio* som en del av den klassiska retoriken, ibland nämns att det ursprungligen var en del av *inventio* och ibland beskrivs det som ett modernt tillägg.

Om vi går utanför handbokslitteraturen så kan vi se att på Nationalencyklopedins webbplats presenteras en artikel av frilansskribenten Magdalena Stjern Dahl (2002) om retorik där man hävdar att den klassiska retoriken brukar delas in i sex delar, till vilka hon räknar *intellectio*. I Wikipedias huvudartikel om retorik presenteras (vid tiden för läroplanens tillblivelse) istället *partes*-modellen i fem steg, men utöver detta nämns att ”under det senaste århundradet har olika retoriker gjort tillägg till *partes*-modellen”. De två tillägg som tas upp är *intellectio* och *emendatio*. Vad gäller *intellectio*, så tillskrivs detta en specifik person: ”Det tillägg som fått störst genomslag är retorikprofessor Lennart Hellspongs *intellectio*”.³ På en, vid tiden omdiskuterad, anonym blogg (aktiv

³ Tillgänglig: <http://sv.wikipedia.org/wiki/Retorik> [2020-08-15] En kort historik vad gäller beskrivningen av *partes*-modellen på Wikipedia är att en okommenterad *partes*-modell i sex steg inklusive *intellectio* infördes i på retoriksidan samma dag som den skapades 11 maj 2003. *Partes*-modellen beskrevs som varande ”enligt den klassiska retoriken”. Den 16 mars 2007 infördes en efterföljande osäkerhetsmarkering: ”Steget 'Intellectio' kommer inte från den klassiska retoriken, utan är ett senare påfund. Lennart Hellspong (då professor i retorik, Södertörns högskola, numera emeritus) hävdar att detta steg

juli 2010–juli 2011) har termen *intellectio* även använts som slagträ i en något yvig kritik av akademiskt oskolade retorikexperter. Där påstods att *intellectio* är ett ”nutida påfund” och att ”den s.k. utökade *partes*-modellen” inte existerar utanför Sverige (Påståendet att termen inte existerar utanför Sverige är som vi redan nämnt alltså felaktigt, men det är korrekt att *intellectio* verka ha haft en särskilt framträdande ställning i Sverige).⁴

Denna beskrivning av den svenska retorikdiskussionen ger en översiktlig bild av de skilda föreställningar som vid läroplanens inrättande fanns om termen *intellectio* i relation till *partes*-modellen. Mot bakgrund av den oklarhet som den skisserade bilden indikerar finns det alltså goda skäl att ställa termen *intellectio* i fokus för en retorikvetenskaplig begreppshistorisk utredning.

Det är inte min avsikt att här ta ställning för eller mot en retorisk arbetsprocess i fem, sex eller sju steg, men jag vill bidra med

nästan är det viktigaste.” Den andra meningen om Lennart Hellspång kom dock att skäras bort redan 29 mars 2007. Kvar fanns beskrivningen om *intellectio* som ett ”senare påfund”. *Emendatio* lades till i uppställningen 25 september 2007 och fick då samma status som *intellectio* med en efterföljande kommentar om att de var ett ”senare påfund”. Den 21 november 2009 görs en större justering genom att *intellectio* och *emendatio* lyfts ur uppställningen och presenteras separat från de övriga fem. Informationen om att de är ett senare påfund justeras även till det mer utbyggda: ”Under det senaste århundradet har olika retoriska tänkare gjort tillägg till den [sic!] antikens *partes*-modell. Det tillägg som fått störst genomslagskraft är retorikprofessor Lennart Hellspångs *intellectio*, ett tillägg som genomförs inledande, innan *inventio*.” Från den justeringen gjordes inga betydande förändringar vad gäller presentationen av *partes*-modellen på Wikipedia förrän 11 februari 2014. Efterföljande förändringar beskrivs inte här eftersom de ligger utanför ramarna för denna studie – och eftersom de första resultaten av denna studie presenterades på högre seminarium under 2013, samt på den nordiska retorikkonferensen NKRF5, oktober 2014, och därmed potentiellt kan ha påverkan på formuleringarna på Wikipedia.

⁴ Den citerade bloggen gick under benämningen ”Retorikexperterna – retorikens maskerade beskyddare”. Inlägg skrevs mellan 5 juli 2010 och 18 juli 2011, därefter tycks verksamheten upphört. Bloggen finns dock fortfarande tillgänglig: <http://retorikexperterna.wordpress.com>, [2023-06-14] Bloggen nämns även i en intervju med retorikkonsulten Elaine Eksvärd i Retorikmagasinet (Johansson 2012).

ny kunskap och nya perspektiv till den retoriskt intresserade läsaren. Målet är inte bara att redogöra för bruket av termen *intellectio* samt dess historia, utan även att indirekt belysa villkoren för retorikämnets och retorikvetenskapens historicitet.

Sammanfattningsvis, den studie som jag presenterar här har ett genealogiskt angreppssätt och studerar uppkomsten av samt förekomsten av *intellectio* som en del av *partes*-modellen i Sverige. Jag studerar svenskspråkiga källor, från 1847 fram till 2011, men följer också spår bakåt till en tyskspråkig tradition av retorikhistorisk forskning som tydligt färgat den svenska *intellectio*-receptionen.⁵ I presentationen av resultaten förhåller jag mig även till Annika Ströms studie av klassiska och senantika latinska texter, samt David Westbergs studie av det grekiska begreppet *noēsis* i senantik och bysantisk retorikdiskussion, båda i denna volym.

En central avgränsning i min genomgång av moderna källor är att jag enbart kommer att behandla litteratur och tänkare som explicit använder sig av en latinsk retorisk begreppsapparat. Handböcker och forskningslitteratur som använder sig rakt igenom av en svensk eller engelsk terminologi för att beskriva den retoriska arbetsprocessen lämnas därmed åt sidan. Detta innebär exempelvis att en fördjupad diskussion om retorisk situation utifrån Lloyd Bitzers teori inte kommer att betraktas som en handbok som tar upp ”*intellectio*”. Fokus är således på termen och inte på idén. Med Reinhart Kosellecks vokabulär är detta inte primärt en onomasiologiskt inriktad studie som undersöker hur den idé som termen *intellectio* får representera har uttryckts på olika sätt, men det är inte heller i strikt mening en semasiologiskt inriktad studie, som strävar efter att förstå alla de olika betydelser som termen *intellectio* har haft.⁶ Istället utgör studien en begreppshistorisk ut-

⁵ Valet att dra streck för litteraturstudien vid just 2011 är knutet till ambitionen att presentera en bakgrund till 2011 års läroplan för gymnasieskolan, men motiveras även av att de första resultaten av denna studie, som nämnt, presenterades på ett högre seminarium under 2013, samt på den nordiska retorikkonferensen NKRF5, oktober 2014.

⁶ För en beskrivning av de två begreppshistoriska forskningsinriktningarna onomasiologi och semasiologi se. tex. Mats Perssons (2005) bidrag ”Begreppshistoria och idéhistoria” till antologin *Trygghet och äventyr. Om begreppshisto-*

redning som fokuserar på att temporalt och spatialt undersöka förekomsten av ett specifikt ord (*intellectio*) med en delvis definierad användning (kopplingen till *rhethorices partes*). Jag kommer således inte att beröra antika eller moderna betydelser hos termen *intellectio* som inte är kopplad till *partes*-modellen. Det gäller till exempel William of Ockhams *intellectio*-teori (Keele 2010) eller den retorikteoretiska användningen av termen *intellectio* som synonym till *synekdoke* (Lausberg 1998, §572). Vissa semasiologiska inslag återfinns dock i studien genom att den presenterar skilda förståelser av *intellectio* i relation till *partes*.

Det huvudsakliga materialet för min studie av begreppet *intellectio* i svensk retoriktradition är, som nämnt, publicerade handböcker och läroböcker. Det är en typ av litteratur som har haft ett stort genomslag. Vissa handböcker har återkommit som kurslitteratur på de flesta universitetsgrundkurser i retorik under många år; andra har spridits utanför akademien av retorikkonsulter och använts av lärare inom folkhögskolor och gymnasier. Genom att se hur förhållandet till *intellectio* skiljer sig åt i olika typer av handböcker kan den samtida, svenska användningen av *intellectio* diskuteras utifrån aspekter som fält och historisk utveckling. Till viss del kommer även retorikvetenskapligt relaterad forskning att tas upp; detta sker när forskningsdiskursen kan bistå med förklaringar till olika sätt att utforma *partes*-modellen samt när den ger ledtrådar till var det finns fler svar om bakgrunden till det svenska bruket av *intellectio*.

Traditionalisterna: En *partes*-modell med fem delar

Om vi nu går till handböckerna, så kan vi till att börja med konstatera att det finns ett stort antal handböcker som inte alls nämner *intellectio*, utan enbart presenterar *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio* som retorikens fem delar, där *actio*-fasen ibland förtydligas som ”*actio* och *pronuntiatio*”. De handböcker av detta slag som har hittats i studien är följande:

ria. Se även Bengtson (2024), s. 10–16, för en diskussion om att studera retorikvetenskapens historiebruk utifrån begreppshistoriska verktyg.

- Backlund, Britt (1991, s. 36). *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*. 1. uppl.
- Bennshagen, Charlotta & Järgenstedt, Sven (2000, s. 13–14). *Kort handbok i svenska*.
- Danielsson, Anita & Siljeholm, Ulla (1998, s. 77). *Svenska i tiden: lärobok för gymnasieskolan. C, Skriftlig och muntlig framställning*.
- Fällman, Barbro & Thörnberg, Pelle (2009, s. 10). *Retorik i mötet med media*.
- Fällman, Barbro (2010, s. 25). *Stora talarboken*.
- Fällman, Barbro (2011a, s. 11). *Retorik för föreläsare: konsten att inspirera sina lyssnare*.
- Gunnarson, Hans (2004, s. 12). *Vältalaren: en handbok i retorik*.
- Hedlund, Stefan & Johannesson, Kurt (1993, 16–17). *Marknadsretorik: en bok om reklam och konsten att övertyga*.
- Holmgren Caicedo, Mikael (2009, s. 26) *Retorik*.
- Johannesson, Kurt (1983, s. 40). *Svensk retorik: från Stockholms blodbad till Almedalen*
- Johannesson, Kurt (1986, s. 22). *Den klassiska retoriken*.
- Johannesson, Kurt (1990, s. 32). *Retorik eller konsten att övertyga*.
- Johannesson, Kurt (2000, s. 36–37) *Nötens kärna: Liten lärobok i retorik*.
- Josefsson, Lena & Sahlin, Mona (1997, s. 70). *Tala så alla lyssnar och förstår: en handbok i konsten att övertyga*.
- Juhlin, Lotta (1999, s3). *Den goda kommunikationen: rösten, kroppsspråket och retoriken*.
- Kjeldsen, Jens E. (2008, s. 39). *Retorik idag: introduktion till modern retorikteori*. [Svensk översättning från norska, ursprungligen utgiven 2004]

- Lindhardt, Jan (2005). *Retorik*. [Svensk översättning från danska, ursprungligen utgiven 1975]
- Lundström, Erland (2000, s. 83–94). *Talaren, talet, lyssnaren: handbok i praktisk retorik*.
- Persson, Mikael (1994). *Fem lektioner i retorik*.
- Persson, Mikael (2002, s. 25–27). *Övertyga: en handbok i retorik*.

Denna femdelade *partes*-modell beskrivs som hämtad från ”antikens vältalare[/retoriker]” (Backlund 1991, s. 36, Fällman 2009, s. 10), ”klassisk retorik” (Fällman 2011, s. 11, Persson 1994, s. 9, Lundström 2002, s. 83), antikens ”läroböcker” (Johannesson 1983, s. 40), ”Cicero” (Fällman 2010, s. 25, Gunnarsson 2004, s. 12 och Kjeldsen 2008, s.36–39), ”Quintilianus” (Johannesson 1986, s. 22, 1990, s. 144) *Rhetorica ad Herennium* (Holmgren Caicedo 2009, s. 26) eller som varande ”i enlighet med antikens uppfattning” (Lindhardt 2005, s. 56).

Hellspongs väg: En utökad *partes*-modell som självklarhet

Bland litteratur som utan kommentarer eller särskiljande presenterar *intellectio* som en del av den retoriska arbetsprocessen, ibland med benämningen *partes*-modellen, märks särskilt Lennart Hellspongs *Konsten att tala: Handbok i praktisk retorik*. Handboken, med tillhörande övningsbok, publicerades ursprungligen 1992 och fick stort genomslag. Anders Sigrell (2008, s. 133) beskriver boken som ”den inte utan anledning mest använda handboken på våra retorikkurser”.⁷ I *Konsten att tala* hittar vi det tidigaste publicerade omnämmandet av *intellectio* och *partes*-modellen i Hellspongs författarskap. Den *partes*-modell med sex steg som Hellspong presenterar 1992 (s. 40) återkommer sedan i dennes senare författarskap, se t.ex. *Retorik och praktisk logik* (1995, s. 9–

⁷ Det bör nämnas att det omdömet av retorikprofessor Anders Sigrell publiceras 2008, samma år som första utgåvan av Janne Lindqvists *Klassisk retorik för vår tid* publiceras. Lindqvists bok har därefter till stor del kommit att ersätta Hellspongs bok som huvudsaklig introduktionsbok till retorikens grunder på universitets- och högskolenivå.

16), *Förhandlingens retorik* (2008, s. 63–64) och *Argumentationens retorik* (2013, s. 101).

Förutom hos Hellspong återfinns en okommenterad *partes*-modell med sex steg i:

- Adler, Peter (2000, s. 38f). *Ord som jobbar: klassisk retorik för vardagsbruk*.
- Backlund, Britt (2006, s. 36). *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*. 2. uppl.
- Eksvärd, Elaine *Snacka snyggt: Modern retorik* (2011, s. 182) [Publicerad under: ”Bergqvist”]
- Fällman, Barbro (2008, s. 44). *Framgångsrik retorik. Konsten att övertyga och påverka i din roll som skollärare*.
- Fällman, Barbro (2011b, s. 48–49). *Framgångsrik retorik. Konsten att övertyga och påverka i din roll som lärare*.⁸
- *Retorik för alla*. (2002, s. 47). Malmö: Gleerup [författare saknas].
- Wolrath Söderberg, Maria (2003, s. 197). *Finns det genvägar till klokhet*.

Backlund beskriver modellen som hämtad från ”antikens talare” (2006, s. 36), Fällman beskriver begreppen som hämtade från ”den klassiska retoriken” (2008, s. 44) medan Adler istället hänvisar till ett tankesätt från ”det gamla Rom” (2009, s. 38). Hos Eksvärd, Wolrath Söderberg och Hellspong är källan oklar utöver att modellen är en del av ”retoriken”.

⁸ I Fällman 2008 och 2011b har *actio* och *pronuntiatio* delats upp i två separata punkter, vilket egentligen innebär att hennes *partes*-modell i dessa böcker är sju-delad, men i den här studien betraktas modellen likafullt som sexdelad eftersom valet att antingen behandla *actio* och *pronuntiatio* gemensamt eller separat primärt är en fråga om grafisk framställning och inte om innehåll. En diskussion om relationen mellan *actio* och *pronuntiatio* är inte heller fokus för den här studien.

I Eksvårds lärobok för gymnasieskolan, *Modern retorik* (2012, s. 56), ej att förväxla med handboken listad ovan, presenteras istället en *partes*-modell i sju steg, som utöver *intellectio* även inkluderar det avslutande *emendatio*.⁹ Eksvård presenterar modellen som en självklarhet, där alla delarna har samma status. Eksvård skriver att *partes*-modellen skapades i ”det antika Grekland”.

Även i *Retorisk handbok med lexikon* av Hanefalk, Hedlund och Lindholm (2004, s. 37–38) presenteras utan särskilnad eller kommentarer en *partes*-modell i sju steg. Utöver det inledande *intellectio* finns där en avslutande del, som de istället benämner *analysis*. Källan till uppställningen är oklar.

Hos såväl Backlund som Eksvård och Fällman finns en variation mellan olika böcker i hur *partes*-modellen presenteras. Eksvård väljer att lägga till *emendatio* i sin lärobok för gymnasiet (2012). Backlund övergår från en femdelad till en sexdelad *partes*-modell i skiftet från den första till den andra utgåvan av *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*.¹⁰ Även Fällman skiftar mellan en femdelad och sexdelad *partes*-modell.

Den författare med störst tyngd och genomslag i denna kategori är fortfarande Lennart Hellspong. Som nämndes i inledningen har han även på exempelvis Wikipedia pekats ut som personen bakom tillägget *intellectio*. En närmare titt på hans författarskap visar dock att det även där finns avsteg från den sexdelade modellen.

Hellspong vacklar – får kritik och stöd

Vi kan finna tre undantag från användandet av en *partes*-modell med sex steg hos Hellspong. Det första är *Vägar genom texten* (1997) skriven tillsammans med Per Ledin; där används en modell med fem steg, men inte den traditionella femdelningen, utan Hellspong och Ledin skriver, efter ett omnämnande av den antika retoriktraditionen, att:

⁹ *Emendatio* innebär enligt Eksvård (2012, s. 56) ”reflektera”, vilket kan jämföras med Strömquists (1989, s. 26) beskrivning av *emendatio* som ”bearbetning och finputsning”.

¹⁰ Värt att notera är att Backlund i båda upplagorna hänvisar till antiken som källan till sin uppdelning. (1991, s. 36, 2006, s. 36)

Retoriken tänker sig att en text växer fram genom ett antal faser. Den första är intellectio, att förstå uppgiften. Då tänker vi igenom de yttre villkoren för det vi ska skriva. Den andra är inventio, att uppfinna eller upptäcka stoffet. Då ger vi texten ett lämpligt innehåll med hänsyn till dess förutsättningar. Den tredje fasen är dispositio. Då ordnar vi innehållet utifrån genrens normer och textens funktion. Den fjärde är elocutio, att klä tankarna i ord. Då ger vi texten en språklig form som passar till det sammanhang den ska verka i. Den femte och sista är emendatio. Då går vi över texten en sista gång och omarbetar större eller mindre delar av den. (Hellspong och Ledin 1997, s. 240)

Detta sätt att hantera och beskriva den klassiska retoriken väckte dock skarp kritik från den danske retorikforskaren Christian Kock, som recenserade Hellspong och Ledins bok i *Rhetorica Scandinavica*. Kock (1998) skriver:

Faktisk optræder den klassiske retoriks system i en lidt mærkelig udgave: Dens fem 'dele' hedder hos H&L intellectio (= planlægning eller overvejelse af situationen), inventio, dispositio, elocutio, emendatio. I klassisk retorik bruges 'intellectio' sjældent, og da som term for synekdoke eller metonymi; H&L's brug af ordet findes ganske vist hos den encyklopædiske tyske teoretiker Heinrich Lausberg, men dér er det nærmest hjemmestrikket, for af kilder i klassisk retorik synes der kun at være den perifere Sulpitius Victor fra det 4. århundrede der opererer med tre dele: intellectio, inventio, dispositio. H&L's 'emendatio' (for omskrivning, revision) savnes selv hos Lausberg – men måske kommer termen fra Erasmus bog om brevskrivning, hvor et kapitel hedder "De emendando" (Om at rette). På en måde er H&L's inddeling udmærket som praktisk arbejdsanvisning, det er blot vildledende at fremlægge den som lig med retorikkens traditionelle opfattelse af tekstproduktion.

De två andra avstegen från en sexdelad *partes*-modell som återfinns i Hellspongs författarskap kommer efter Kocks kritik av *Vägar genom texten* och de utgör båda en användning av den mer traditionella modellen i fem steg, det vill säga *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio*. Det ena tillfället är *Metoder för bruks-*

textanalys (2001a, s. 103–105). Det andra tillfället är kapitlet ”Retoriken och den moderna vetenskapen” som publiceras i Kurt Johannessons antologi *Vetenskap och retorik* (Hellspong 2001b, s. 21). Dessa två texter är Hellspongs första externa publikationer efter att Kocks kritik publicerats.

Hellspongs avsteg från den sexdelade modellen var dock enbart temporärt och *intellectio* återkommer sedan i den andra (2004) och tredje (2011) reviderade upplagan av *Konsten att tala*, samt i *Förhandlingens retorik* (2008) och *Argumentationens retorik* (2013). Inte någonstans hos Hellspong finns en specifik hänvisning till en person eller text som källa till arbetsprocessens utformning, utan processen hanteras som ett accepterat allmängods och den tillskrivs ”retoriken” i bestämd form.

Hellspong presenterar utformningen av *partes*-modellen i varje enskilt verk som självklar, men de tre undantagen gör att ett helhetsintryck utifrån författarskapet snarare torde bli att den exakta utformningen av *partes*-modellen framstår som, om inte godtycklig, så åtminstone valbar. Det sistnämnda gäller, som tidigare nämnts, även Backlunds, Eksvärds och Fällmans författarskap.

Hellspongs bruk av *intellectio* får dock inte bara kritik utan även stöd inom forskningsdiskursen. Anders Sigrell skriver i sin avhandling:

Jag sällar mig alltså till dem (t.ex. Hellspong 1992) som räknar med sex steg i partesmodellen i stället för de traditionella fem, där *intellectio* inte är ett eget steg, utan ses som mer eller mindre inbegripen i *inventio*. Även om det är ovanligt att den klassiska retoriken använder sig av termen *intellectio* (och då oftast som term för synekdoke eller metonymi) används denna på 300-talet av Sulpitius Victor i den betydelse som är aktuell här (Kock 1998: 75). Även Lausberg (1973) har termen i den betydelsen. (Sigrell 1999, s. 29)

Christian Kocks kritik utgörs inte bara av en värdering, utan han pekar också på ett möjligt ursprung till ett svenskt bruk av *intellectio* inom ramen för *partes*-modellen, detta i form av den tyske retorikforskaren Heinrich Lausberg och den i klassisk retorik

”perifere” retorikern Sulpicius Victor. Sigrell förhåller sig således till Kocks kritik, men inte ursäktande utan han brukar istället de möjliga källor som Kock angivit som legitimering av den egna användningen. Förskjutningen från Kocks frågande kritik till en legitimerande argumentation blir tydlig genom att Sigrell inte nämner uppgiften om att Sulpicius Victor kan betraktas som perifer i den klassiska retoriken eller Kocks omdöme om att *intellectio*-begreppet hos Lausberg är närmast hemsnickrat (”hjemmestrikket”). Ur en mer strikt antikvetenskaplig synvinkel är även inräknandet av Sulpicius Victor i ”den klassiska retoriken” tveksam, då han snarare bör kategoriseras som en senantik retoriker, än som tillhörande den klassiska antiken.

Debatten om Hellspongs bruk av *intellectio* har således lett fram till två ledtrådar bortom den svenska retorikdiskursen: en källa i tysk forskning, Lausberg, och en källa i senantiken, Sulpicius Victor. Fler uppfattningar och ledtrådar om ursprung och uppkomst till en *partes*-modell som inkluderar *intellectio* finner vi i de handböcker som inte bara presenterar en utökad *partes*-modell som en självklarhet utan även bifogar förklaringar. Låt oss först titta på dem som inte tagit med *intellectio* i själva uppställningen av *partes*-modellen, men nämner begreppet. Därefter undersöker vi de källor som tagit med *intellectio*, men som på något sätt markerat dess status som annorlunda.

Johannessons *intellectio* och andra omnämmanden utanför uppställningen av *retorices partes*

De böcker som nämner termen *intellectio* utan att författarna tar med termen i uppställningen av *partes*-modellen, visar på olika sätt att förhålla sig till förekomsten av termen *intellectio* i den svenska retorikdiskursen. Ett särskilt intressant exempel är Kurt Johannessons *Svensk retorik från Medeltiden till våra dagar* (2005). Vi har tidigare tagit upp Johannesson bland dem som brukar en fem-delad *partes*-modell; det gäller även i denna senare bok där Johannesson presenterar retorikens fem delar med hänvisning till Cicero (Johannesson 2005, s. 31–32). Termen *intellectio*

återfinns inte i det sammanhanget, men begreppet tas istället upp när han diskuterar Augustinus syn på retoriken:

Enligt retoriken bör en talare först av allt tränga in i sitt ämne och analysera detta ur alla aspekter. Denna 'förståelse' kallas på latin *intellectio*. Sedan skall man fastställa en tes och finna eller uppfinna argument och bevis som tycks stödja denna – *inventio*” (Johannesson 2005, s. 49).¹¹

Termen *intellectio*, som Johannesson påstår sig ha hämtat från Augustinus, återfinns även i Johannessons avslutande ordlista där den beskrivs som: ”den analys eller 'förståelse' av en fråga eller ett ämne som bör inleda utarbetandet av en argumentation.” (Johannesson 2005, s. 338–339). Förklaringen av termen *intellectio* är ett tillägg i den nya utgåvan som utkom 2005 och termen saknades helt i den tidigare utgåva som publicerades 1983 med titeln *Svensk retorik: från Stockholms blodbad till Almedalen* (Johannesson 1983). Genom detta tillägg hittar Johannesson ett sätt att behandla ett begrepp som fått en framträdande plats i den samtida svenska retorikdiskussionen. Samtidigt skiljer sig hans beskrivning av *intellectio*, som en analys av själva ämnet, från tanken om *intellectio* som situationsanalys.

Två författare som är öppet kritiska till införandet av *intellectio* i *partes*-modellen är Rudolf Rydstedt i *Retorik* (1993) och Janne Lindqvist i *Klassisk retorik för vår tid* (2008). Rydstedt presenterar själv en femdelad *partes*-modellen utifrån Cicero (Rydstedt (1993), s. 13), men på s. 44 nämns *intellectio*:

Många tänker sig att det egentliga inventionsarbetet föregås av ett steg där talaren skaffar sig ett allmänt grepp om saken (*intellectio*) Själv föredrar jag att räkna allt arbete för att komma på vad som kan sägas i talet som *inventio*. Har retoriken fem delar där alla talarens färdigheter ryms så har den (Rydstedt 1993, s. 13).

¹¹ Jämför diskussionerna om Augustinus i Annika Ströms bidrag i denna volym. Notera att här utgår Johannesson från Augustinus *De Doctrina Christiana*, inte från det mer omtvistade fragmentet *De Rhetorica*.

Rydstedts argumentation är tunn och innefattar ett cirkelresonemang, men det är värt att notera att hans formulering indikerar att den ståndpunkt som han argumenterar mot ligger närmare *intellectio* som kopplat till en antik förståelse av statusläran, snarare än *intellectio* som situationsanalys.¹²

Janne Lindqvist presenterar *partes*-modellen utan *intellectio* (2008, s. 36, 60), men i en fotnot (s. 59) för han en kritisk diskussion om *intellectio* utifrån samma huvudkällor som hos Christian Kock:

Hos den mindre kända retorikern Sulpitius Victor – troligen under 200-talet efter Kristus – urskiljs dessutom en preliminär del, *intellectio* som då beskrivs som en ”kartläggande” verksamhet som äger rum före *inventio*. Det huvudsakliga syftet med *intellectio* är enligt denne retoriker att avgöra textens status (se avsnittet om statusläran nedan). Begreppet *intellectio* ges också en stor plats i Hellspongs moderna svenska retorik-handbok, men då i en mer allmän betydelse av en preliminär kartläggning av situationen (1992, s. 61–73). Enligt mitt sätt att se utgör *inventio* just en sådan kartläggande verksamhet som bland annat innefattar statusläran. Sulpitius Victors text finns publicerad i Halm 1863, s. 313–352, och *intellectio* presenteras där på s. 315; jämför Lausberg 1998 §97; för den osäkra dateringen av Sulpitius Victors text, se Heath 2003, särskilt not 46.

Lindqvist ställer sig således kritisk till Hellspongs bruk av *intellectio* inom *partes*-modellen. Utöver argumentet att Sulpitius Victor var ”mindre känd”, så tar Lindqvist upp att Hellspongs bruk innebär att begreppets betydelse har förskjutits från den antika förståelsen som återfinns hos Sulpitius och är kopplad till statusläran, mot en modern användning, som handlar om en mer allmän situationsanalys. Lindqvist framför också att det som Hellspong placerar inom *intellectio* på ett rent innehållsmässigt plan utgör en essentiell del av *inventio*. Lindqvist beskriver till exempel

¹² Kopplingen mellan Rydstedts formulering och statusläran blir tydlig i det att Rydstedt beskriver *intellectio* som att skaffa sig ett allmänt grepp om ”saken” och inte ”situationen”. Jämför med Lindqvists (2005) artikel ”Vad gäller saken?: statusläran som verktyg för retorisk argumentationsanalys”.

uppgiften för inventio som att ”kartlägga situationen och uppfinna argument”.

Omnämmanden utanför uppställningen av *partes*-modellen återfinns också i Hans Gunnarssons *Lärarens retorik* (2012),¹³ i Bo Renbergs *Bra Skrivet Väl talat:Handledning i skrivande och praktisk retorik* (2004),¹⁴ samt i Barbro Fällmans *Tala & Engagera: Populär presentationsteknik* (2002).¹⁵

Hitintills har vi funnit hänvisningar till Lausberg, Sulpicius Victor och Augustinus för termen *intellectio*. Dessutom har Hell-spong, i såväl ris som ros, fungerat som frontfiguren för det moderna svenska bruket av *intellectio*. Uppkomsten av den moderna svenska användningen är dock fortfarande hölj-dunkel – ett spår vid sidan av den moderna retoriken som vi snart kommer att undersöka närmare nämns dock av Anne Palmér i hennes bok *Förberett tal i klassrummet*. Palmér skriver:

Modernare retoriker brukar lägga till ett förberedande steg, som ursprungligen ingick i innehållsinventeringen: att analysera talsituationen (*intellectio*). *Partes*-modellen används flitigt i modern retorik och även inom den processorienterade skrivpedagogiken, där den har bidragit till förståelsen för hur texter byggs upp. (Palmér 2010, s. 83)

Strömquists försiktigare väg:

En utökad *partes*-modell med osäkerhetsmarkörer

Bland de handboks-författare som tar med *intellectio* i uppställningen av *partes*-modellen, men med någon form av osäkerhets-

¹³ Gunnarsson (2012, s. 8) presenterar inte *intellectio* i uppställningen av *partes*-modellen, men begreppet omnämns med den vaga kommentaren att ”man” ibland lägger till *intellectio*.

¹⁴ I Renberg (2004, s. 105) står att själva arbetet med att förbereda ett tal i den retoriska traditionen består av fem delar, men att man inledningsvis behöver ”analysera kommunikationssituationen”. Renberg påstår att man i den klassiska retoriken kallade denna fas för ”*intellectio*”.

¹⁵ Fällman (2002, s. 11–12) presenterar en något annorlunda definition, där hon skriver att ”[i] modern tid har vi lagt till ett moment som förmodligen förutsattes av romarna: *Intellectio* att formulera problemet, ämnet”.

markering, så kan vi notera en viss entusiasm för begreppets användbarhet och därigenom dess berättigade plats i arbetsprocessen, men vi kan också finna en osäkerhet om begreppets ställning och en vilja att gardera sig eller åtminstone markera en medvetenhet om dess annorlunda status.

Precis som Lennart Hellspong tidigare i studien lyftes fram som det dominerande författarskapet bland dem som utan kommentar presenterar en sexdelad *partes*-modell, så finns det anledning att här lyfta fram Siv Strömquist som ett författarskap med särställning bland de handböcker som väljer att ta med *intellectio*, men med osäkerhetsmarkörer eller särskilda förklaringar. Betydelsen av Strömquists författarskap kommer att diskuteras närmare under nästkommande rubrik, men dessförinnan ska vi titta på övriga författare som likt Strömquist valt att ta med *intellectio*, men på något sätt markerat en åtskillnad i jämförelse med de fem *partes* som tycks framstå som mer oproblematiska.

I Peter Cassirers *Huvudlinjer i retorikens idéhistoria* (1997, s. 105) tas *intellectio* med, men med en kommentar om att den inte ingick i den klassiska retorikens fem delar. I Inger Lindstedts *Textens hantverk* (2002, s. 27–28) presenteras *intellectio* med orden: ”Det finns ytterligare en del inom retoriken, men den är så självklar att den oftast inte får ett eget namn.” *Intellectio* tillskrivs således en plats, men dess status i *partes*-modellen konstrueras ändå som osäker eller åtminstone icke kanoniserad.

Även i Werner Runebjörks bok: ”Ditt personliga varumärke” (2004, s. 23–24) inkluderas *intellectio* i *partes*-modellen, samtidigt som dess ickekanoniserade status markeras. Hon väljer dock att ge en mer utbyggd förklaring:

I klassisk retorik hade processen oftast fem steg eller delar, där inventio var det första och även innefattade analysen. I svensk retorikundervisning talar man idag dock i regel om sex delar. *Intellectio* fanns även i antiken som en del av den retoriska arbetsprocessen, och amerikanska författare och lärare plockade upp den i undervisningen av skrivprocessen, som baserar sig på den retoriska arbetsprocessen. I Sverige är det Lennart Hellspong, professor i retorik på Södertörns högskola, som har lyft fram *intellectio*

som ett sjätte, inledande steg. Och då blir faktiskt den klassiska retoriska arbetsprocessen tydligare.

I Sigrells bok *Retorik för lärare* tas också *intellectio* med i presentationen av den retoriska arbetsprocessen, men med kommentaren att de antika texterna inte hade med *intellectio* som ett eget steg i *partes*-modellen (2008, s. 53–54). Sigrell nämner att *intellectio* där utgjorde en del av *inventio*. Hans eget val att lägga till *intellectio* som ett eget steg motiveras med att det tydliggör de viktiga aspekter som *intellectio* handlar om”. Sigrell nämner också att detta är ett tillägg som han delar med ”flera andra nyare retorikböcker”. Utöver *intellectio* tar Sigrell i den nämnda boken även med en avslutande del *feedbacktio*, vilket presenteras som ett eget tillägg efter förslag från studenter.

Inflytande utanför strålkastarljuset:

Strömquists handböcker

Strömquists författarskap är intressant eftersom hon är en av de flitigaste handboks-författarna i studien och eftersom hennes användning av begreppet *intellectio* är det tidigast funna i svenska källor. Strömquist har hela fyra publicerade verk (en populärvetenskaplig artikel: 1986, en avhandling 1987 och två handböcker: 1988 & 1989) som tar upp *intellectio* innan Lennart Hellspång, 1992, ger ut den första utgåvan av *Konsten att tala*.

Betydelsen av Strömquists författarskap för den tidiga användningen av termen *intellectio* i Sverige understryks ytterligare av att Strömquists handbok: *Skrivprocessen: teori och tillämpning* (1988) finns med bland Lennart Hellspångs litteraturhänvisningar för Kapitel 2 i *Konsten att tala* (1992), vilket är just det kapitel där *partes*-modellen presenteras för första gången i Hellspångs författarskap. Den hänvisningen är intressant mot bakgrund av att Strömquists namn inte alls brukar nämnas i relation till begreppet *intellectio*. Detta till skillnad från Lennart Hellspång, som utöver omnämmandet på Wikipedia nämns i Kocks, Lindqvists, Sigrells och Werner Runebjörks diskussioner om begreppet. En möjlig

förklaring till att Strömquists betydelse för det svenska bruket av termen *intellectio* inte tidigare har uppmärksamats är att hennes författarskap inte har fått samma ställning inom det akademiska retorikämnet i Sverige, samt att Siv Strömquist själv (till skillnad från Lennart Hellspong) inte har fått en position inom svensk retorikvetenskap som ett framväxande akademiskt fält. Strömquists författarskap är istället mer känt inom fältet skrivpedagogik och skrivforskning, vilket också är den tradition som Palmér (2010, s. 83) och Werner Runebjörk (2004, s. 23–24) nämner i sin diskussion om en modern utformning av den retoriska arbetsprocessen.

I *Skrivprocessen: teori och tillämpning* hävdar Strömquist att modern skrivteori har rötter i retoriken (1988, s. 14–15). I presentationen av retoriken beskriver hon hur den klassiskt skolade väl-talaren måste ha kunskap om de fem produktionsfaserna: *inventio*, *dispositio*, *elocutio* och *pronuntiatio/actio*. Direkt efter denna uppräknin skriver Strömquist:

Innan talaren kunde ta itu med de fem produktionsfaserna hade han ett viktigt arbetsmoment att utföra. Han skulle inledningsvis ta ställning till den uppgift som han åtagit sig eller blivit förelagd. Han måste fastställa talets genre och fundera över vilka speciella krav som ställdes på honom i just denna uppgift. Fasen benämndes intellectio.

Vid sidan av *intellectio* tar hon även upp *emendatio* (*bearbetning*) som ett ytterligare arbetsmoment utöver de fem *partes*. Samma resonemang återfinns i den andra och tredje bearbetade upplagan (Strömquist 1993 s. 18–19, 2007, s. 20–21). Någon preciserad källa i antiken till dessa begrepp och denna beskrivning av den klassiska retoriken finns inte. Strömquist tar dock upp att bandet till den klassiska retoriken på ett helt annat sätt har hållits levande inom ett angloamerikanskt språkområde och nämner likheter mellan *partes*-modellen och amerikanska skrivpedagogers processtanke (1988, s. 15). Strömquist hävdar också att det finns en koppling till den retoriska traditionen i äldre svensk handbokslitteratur (s. 16), vilket vi granskar under nästkommande rubrik.

I *Skrivboken: skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier* (Strömquist 1989) presenterar Strömquist återigen den retoriska arbetsprocessen (s. 25–26). Här väljer hon dock att ta med *intellectio* och *emendatio* i själva den grafiska uppställningen, så att de tillsammans formar en textbildningsmodell i sju steg, men ett mellanrum och en särskild markering av ”5 partes” gör att en grafisk särskillnad behålls. Strömquist nämner sedan i brödtexten att *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *pronuntiatio/actio* ofta benämns som retorikens fem delar, samt att det är dessa som av hävd betraktats som de viktigaste. Hon skriver dock att i ”handböcker i retorik” förekommer analysfasen, som benämndes *intellectio*, samt *emendatio*. Här är det oklart vilka handböcker som åsyftas. Är det den svenska handbokslitteraturen eller antika texter? Strömquist för ordagrant samma resonemang i 2:a, 3:e, 4:e, 5:e och 6:e upplagan av *Skrivboken: skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier* (Strömquist 1994, 1998, 2000, 2005, 2010). I samtliga dessa upplagor presenteras även innebörden av *intellectio* på samma sätt:

Textbildningsprocessen inledde med en fas benämnd *intellectio*. Talaren skulle inledningsvis fundera över talets art, vilka som utgjorde publiken och vad som var syftet med talet. Han skulle kort sagt analysera kommunikationssituationen. (Strömquist 1989, s. 25)

Från *Skrivprocessen: teori och tillämpning* (1988) till *Skrivboken: skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier* (1989) kan vi se en förskjutning där resonemang om svensk handbokshistoria skärs bort, samtidigt som tanken om en antik textbildningsprocess i sju steg i högre utsträckning presenteras som en självklar enhet. Det finns också en förskjutning i innebörden av *intellectio*-fasen från ”att ta ställning till uppgiften ” till att ”analysera kommunikationssituationen”.

1994 publicerar Strömquist boken ”Konsten att tala och skriva” i vilken retoriken tydligare lyfts fram i egen rätt. Där presenterar hon först fem delar i retorikens arbetsprocess för att sedan lägga till ett inledande steg, *intellectio*. *Emendatio* har tagits bort. *Intellectio* beskrivs som en del av den antika, retoriska

arbetsprocessen, men samtidigt inte som en del av den klassiska retorikens fem delar. Hon formulerar sig såhär:

Analys av talsituationen fanns med också i den antike vältalarens arbetsprocess. Den kallades för *intellectio* och behandlades som ett särskilt arbetsmoment, utanför de fem klassiska delarna. Analysen skulle göras innan själva textproduktionen tog vid, och den ansågs oerhört viktig för ett lyckat resultat. Idag arbetar vi därför med totalt sex olika moment i den process som skall leda fram till en muntlig framställning. (Strömquist 1994:19)

Den sista meningen förtjänar här särskild uppmärksamhet, då den innebär ett tydligt ställningstagande för att uppställningen av en modern retorisk arbetsprocess skiljer sig från en klassisk, vilket är en tanke som vi har sett återkomma i flera senare handböcker. Strömquist vidhåller dock att *intellectio*, både som term och idé, är förankrad i antiken. Strömquist för ordagrant samma resonemang i 2:a och 3:e upplagan (Strömquist 1998, 2001).

I *Talarskolan: talprocessen – teori och tillämpning* (1996, s. 21–22, 1998, s. 21–22) fortsätter Strömquist på samma linje, men där har *emendatio* tagits tillbaka, fast med kommentaren att den är särskilt relevant för skrivande. Siv Strömquist skriver: ”Man brukar tala om retorikens fem *partes*, de klassiska fem delarna, men i själva verket var de åtminstone sex.” Om *intellectio* skriver hon särskilt: ”[de fem delarna] förutsattes alltid föregås – eller åtföljas – av något som benämndes *intellectio*, det vill säga analys av kommunikationssituationen”.

Generellt gäller för Strömquists författarskap att beskrivningen av en klassisk retorisk arbetsprocess eller dess bakgrund inte förändras i de olika upplagorna av hennes böcker. Skillnaderna återfinns istället mellan de olika titlarna. Ett undantag från denna regel är den tredje upplagan av *Skrivprocessen: teori och tillämpning* från 2007. Den första presentationen av en klassisk retorisk arbetsprocess i den boken följer visserligen de tidigare upplagorna ordagrant, men senare i boken har Strömquist lagt till ett tydliggörande om valen bakom sin egen utformning av skrivprocessen i jämförelsen med den klassiska retoriken.

Om man bortser från *memoria* och *actio* som enbart gällde själva framförandet och istället lägger till två arbetspass som i handböckerna presenterades utanför de fem delarna, nämligen *intellectio* (analys av kommunikationssituationen) och *emendatio* (bearbetnings och träningsmomentet), så blir resultatet en modell för arbetet med att bygga upp en text som till alla delar stämmer överens med den modell för skrivprocessen som vi i forsknings- och undervisningssammanhang arbetar med idag. De grundtankar som vi förknippar med modern skrivforskning är således knappast nya. För att den traditionstygda modellen skall bli riktigt användbar som förklaringsmodell för det komplicerade skrivandet måste den emellertid kompletteras med sådant som modern skrivforskning lyft fram under de senaste åren, nämligen det dynamiska och cykliska i skrivprocessen. (Strömquist 2007, s. 158)

I samband med detta resonemang framhåller Strömquist också skrivprocessmodellen som ett "kunskapsarv" och lyfter fram dess "ursprung i antiken". Syftet med resonemanget tycks vara att försvara och motivera relevansen av skrivprocessen i förhållande till senare forskning som har pekat på att skrivande i praktiken fungerar mer dynamiskt och cykliskt. Den klassiska förankringen och det idéhistoriska arvet får stödja skrivprocesstänkandets fortsatta relevans. Denna argumentation öppnar dock för en möjlig invändning i det att den medvetna förändring i arbetsprocessens utformning som Strömquist föreslår genom att stryka *memoria* och *actio/pronuntiatio*, samt att lägga till *intellectio* och *emendatio* redan innebär en betydande förändring. Om nu modellen dessutom ska göras cyklisk och dynamisk så kan man, med god grund, invända att modellen för arbetsprocessen kanske inte längre bör framställas som förankrad i en klassisk idétradition.

Det är värt att notera att den modell, bestående av *intellectio*, *inventio*, *dispositio*, *elocutio* och *emendatio* som Strömquist här presenterar som skrivprocessen, helt överensstämmer med den modell som Lennart Hellspång tillsammans med Per Ledin presenterade tjuo år tidigare, vilken väckte skarp kritik från Christian Kock. Skillnaden mellan Ledin och Hellspång (1997), samt Strömquist (2007) är att Strömquist är explicit om vilka

förändringar som hon själv genomför, medan Ledin och Hell-spong presenterade sin förändrade modell utan kommentar. Gemensamt för böckerna är dock att författarna brukar det klassiska arvet som auktoritetsargument för en sentida normativ beskrivning av en arbetsprocess för textframställning.

Den ogenomskinliga metoden:

Strömquists undersökning av äldre svenska handböcker

En central distinktion inom begreppshistorisk forskning är den mellan term och idé. Denna distinktion blir också central för att värdera påståenden om att *intellectio* fanns under antiken. Är det idén om en förberedande fas som återfinns – eller termen? I *Skrivprocessen* 1988 utgår Strömquist från ”den klassiskt skolade talaren”, i *Skrivboken* 1989 utgår hon ifrån ”antikens talare” och i båda slår hon fast att den förberedande fasen ”benämndes *intellectio*”. Liknande påstående görs även i *Konsten att tala och skriva* (1994), samt i *Talarskolan* (1996). Det står således klart att *intellectio*, enligt Strömquist, fanns representerat i den klassiska retoriken – både som idé och som term.¹⁶ Strömquists koppling till antiken kommer att granskas ytterligare under nästa rubrik, men innan vi ger oss i kast med dessa frågor så behöver vi reda ut ett annat spår vad gäller Strömquists idéhistoriska påståenden – hennes diskussion om äldre svenska handböcker.

I *Tvärnsnitt* 1986, samt i *Skrivprocessen* 1988 argumenterar Strömquist för att stilistiken är sprungen ur retoriken. Hon menar också att i vissa äldre svenska handböcker fanns processtanken kvar i högre utsträckning, men att den senare går förlorad; i handbokslitteraturen nämner hon särskilt:

- Lénströms, C. J. (1847). *Brage: Svensk vältalighets-prof jämte sammandrag av retoriken och svenska vältalighetens historia till läsebok för ungdom*

¹⁶ Om den faktiska förekomsten av begreppet *intellectio*, repektive det grekiska begreppet *noësis*, i antiken se Annika Ströms och David Westbergs repektive bidrag i denna volym

- Sjöberg, Gustav och Klingberg, Gustaf (1870). *Handbok i svensk stilistik för högre elementarläroverk*
- Ottelin, Odal (1913). *Det offentliga talandets konst I–II.*
- Cecershiöld, Gustav (1920). *Svensk stilistik.*
- Heikel, Ivar (1923). *Retorik eller Handledning i talar-konsten.*
- Heikel, Ivar (1931). *Stilistik eller Handledning i Skriftlig framställning.*
- Isaacsson, August (1925). *Stilistik för skolbruk. Råd och anvisningar.*
- Cedershiöld, Vilhelm (1930). *Konsten att skriva svenska. Lärobok i uppsatsskrivning.*

Det är tydligt att Strömquist själv argumenterar utifrån tropen att hon återupprättar ett förlorat arv när hon lyfter fram den retoriska arbetsprocessen, men vilket stöd för sin uppställning av *partes*-modellen kan hon hämta från äldre svenska handböcker? När vi undersöker de åtta handböcker som Strömquist tar upp, ser vi att en latinsk vokabulär för arbetsprocessen enbart förekommer i tre av dem och det är hos Lénström (1847), hos Sjöberg och Klingberg (1870), samt hos Cedershiöld (1920).

C. J. Lénström (1847) presenterar retoriken som bestående av fyra delar, vilka också utgör strukturerande kapitel i hans retorikpresentation, delarna presenteras primärt på svenska som 1) ”OM UPPFINNING”, 2) ”OM ANORDNING OCH BEARBETNING” 3) ”OM UTTRYCKET. SATS OCH STIL, TROPER OCH FIGURER” och 4) ”DECLAMATION” (s. V, XIV, XXVII, XLII). I brödtexten under de tre första delarna förekommer dock de latinska benämningarna *inventio*, *dispositio* och *elocutio*.¹⁷

Sjöberg och Klingberg (1870, s. 14) beskriver istället en fyrdelad arbetsprocess för framställning av uppsatser bestående av *definitio*, *inventio*, *dispositio* och *elocutio*. *Deifinitio* beskrivs som

¹⁷ Lénström skriver i sitt förord daterat 1 juli 1842 att hans egna retorikpresentation ”troligen” är den första på svenska och att det latinska beteckningarna bibehålles eftersom ”scholungdomen, som äfven enligt scholordningens skall lära sig Rhetorik [...] hittills endast begagnat Latinska compendier”.

den ”verksamhetsyttring” med kravet att ”ämnet för medvetandet ska fixeras”. Ingen hänvisning görs till att den uppställningen skulle vara hämtad från antiken.

Gustav Cederschiöld (1920, s. 5) nämner först i samband med en diskussion om stilistik som ämne den uppdelning som vi kunde se hos Sjöberg och Klingberg: *definitio, inventio, dispositio* och *elocutio*. Termerna beskrivs vara enligt ”äldre terminologi” och Cederschiöld nämner dem i samband med att han diskuterar vad som bör räknas till stilistiken. Senare (s. 7) presenterar Cederschiöld den klassiska retoriken och tar då upp att skapandet av tal i den romerska utbildningen delades in i fem steg: *inventio, dispositio, elocutio, memoria* och *actio*. Cederschiöld följer således en traditionell femdelad uppdelning i sin presentation av den klassiska retoriken, men vad gäller skriftlig framställning konstaterar han att *memoria* och *actio* inte har något med stilistik att göra. Även vad gäller kvarvarande delar är han kritisk mot att överföra retorikens regler till stilistiken. Istället hävdar han stilistikens självständighet som disciplin. Cederschiöld bygger sin presentation av stilistiken som framställningskonst på Max Schieszls *System der stilistik. Eine wissenschaftliche Darstellung unter Begründung der 'stilistischen Entwicklungstheorie'* (1884).¹⁸ Cederschiöld betonar i Schieszls efterföljd att en analys av ”ändamålet” måste föregå en analys av ”föremålet” (s. 65, 70–73). Detta lyfts fram som en konfliktlinje gentemot den klassiska retoriken som menar att *inventio* är det första steget och därefter *dispositio*. Den framställningsprocess som Cederschiöld sedan själv formulerar är inte en tydligt linjär uppställning, men han tycks mena att fastställandet av ändamålet är det centrala – och att man utifrån detta bör ta fram en disposition för att sedan arbeta med innehåll och form utifrån dispositionen och ändamålet, samt kontinuerligt bearbeta dispositionen under arbetets gång. (1920, s. 72–95). Cederschiöld hävdar inte att denna arbetsprocess är i enlighet med klassisk retorik utan tvärtom att den står i konflikt med klassisk

¹⁸ Schieszl (1884) använder själv ingen latinsk terminologi för arbetsprocessen i sin skrift, men för ett explicit resonemang om relationen mellan stilistik och den klassiska retoriken (s. iii, 65, 373).

retorik; han menar att den egna uppställningen är ”avgjort riktigare än den gamla följderna av inventio, dispositio och elocutio.” (s. 80). Där Strömquist väljer att betona likheter mellan klassisk retorik och skrivande, för att motivera sin beskrivning av skrivprocessen som antikt förankrad, väljer Cederschiöld istället att betona skillnaderna för att därigenom lyfta fram stilistikens särart i förhållande till retoriken.

Begreppet *intellectio* förekommer ingenstans i de äldre svenska handböcker som Strömquist hänvisar till och ingen av dem, med eller utan latinsk vokabulär, presenterar på ett tydligt sätt en arbetsprocess som följer Strömquists sjudelade modell. Strömquist har således inte direkt stöd för sin egen presentation av den sjudelade arbetsprocessen från de äldre handböckerna, utan i sin litteraturstudie använder hon den egna uppställningen av arbetsprocessen som en idealtyp med hjälp av vilken hon studerar de enskilda handböckerna. På så sätt kan hon se i vilken utsträckning de överensstämmer eller skiljer sig från denna idealtyp. När Strömquist diskuterar hur de enskilda författarna i sina verk om skriftlig framställning förhåller sig till den retoriska arbetsprocessen, utgår hon inte heller från eventuella hänvisningar till antiken eller deras bruk av klassisk terminologi, utan från idéinnehållet. De latinska termerna hon själv brukar i sina resonemang fungerar som hennes analytiska verktyg för att finna gemensamma nämnare mellan olika verk, samt för att knyta de olika verken till den ideala föreställning om en skrivprocess som utgör temat för hennes bok.

Strömquists genomgång av processtanken i äldre handböcker bör således inte beskrivas som något begreppshistoriskt projekt i strikt mening, utan det är i praktiken en idéhistorisk genomgång utan tonvikt på terminologin. Strömquist studerar förekomsten av vissa idéer och de latinska termerna fungerar som hennes eget sätt att benämna dessa idéer, oavsett vilka benämningar som förekommer i den studerade litteraturen. Detta tillvägagångssätt presenteras dock inte och det finns en klar risk att läsaren tror att *intellectio* som term återfinns i äldre svensk handbokslitteratur. Som påpekats är det också tydligt att Strömquist själv inte betraktar den latinska vokabulären som en godtyckligt vald terminologi,

utan hon framställer återkommande den latinska terminologin (inklusive *intellectio*) som historiskt förankrad i den klassiska retoriken. Att termen *intellectio* presenteras som historiskt förankrad får effekten att Strömquist, när hon använder termen för att beskriva något hon finner i en svensk skrivhandbok eller hos amerikanska skrivforskare, därigenom samtidigt argumenterar för att den senare tanken har rötter i antikens retorik. Hållbarheten i dessa påståenden bygger på premissen att termen *intellectio, de facto* är etablerad i historiska källor, vilket Annika Ström och David Westberg kommer att undersöka och delvis problematisera i *Del 2* och *3* av denna skrift. Utöver detta frågetecken om den historiska grunden tillkommer den grundläggande frågan om skälen till att göra kopplingen till antiken. Bör ett visst tankesätt förspåkas för att det fanns under antiken? Cederschiöld tycker inte det, utan vill framhäva sin skrivprocess som ett brott mot den klassiska retoriken. Strömquist intar motsatt hållning och framhäver en kontinuitet. När de ställs bredvid varandra visar de på behovet av att diskutera premisserna för historiebruket i en samtida praktiskt orienterad retorikdiskussion.

Pudelns kärna i Strömquists avhandling –

Lausberg möter skrivprocessen

Det är tydligt i vår genomgång av Strömquists handböcker att hennes texter innefattar appeller till en antik retorisk tradition för att på så sätt stödja en modern utformning av en arbetsprocess för framtagande av muntlig och skriftlig kommunikation. Jag återkommer till dessa anspråk nedan, men innan dess finns det anledning att ytterligare utforska bakgrunden till Strömquists eget bruk av *intellectio*. För att göra detta behöver vi lägga handböckerna åt sidan och istället titta närmare på en tidigare publikation, hennes avhandling: *Styckevis och helt: om styckeindelningens roll i skrivprocessen och bruket av nytt stycke i svenska elevuppsatser* (Strömquist 1987).

I avhandlingen kan vi finna referenser till de äldre svenska handböcker vi diskuterade ovan, men också till den tyske retoriksystematikern Heinrich Lausberg.¹⁹ Om Lausberg skriver Strömquist:

Lausberg betonar att talaren emellertid har en viktig fas att gå igenom innan han kan ta itu med partes. Denna inledande fas benämns *intellectio* och Lausberg säger att talaren under denna fas måste ta ställning till den uppgift han åtagit sig eller blivit förelagd, han måste uppnå ”das Verstehen der vorgegebenen res” (1960: 146);” han måste fastställa talets genre. Först efter *intellectio* kommer de fem faserna under vilka talets båda beståndsdelar res och verba, dvs tanke och ord, skall sammansmältas till ett slutgiltigt opus vars syfte är att vara övertygande. (Strömquist 1987, s. 25)

Strömquist tycks således ha hämtat termen *intellectio* från Lausberg, men, som framgår av citatet ovan, har *intellectio* en mer specifik betydelse hos Lausberg än i Strömquists senare författarskap där *intellectio* även beskrivs mer allmänt som en analys av kommunikationssituationen.²⁰ En förklaring till denna förskjutning finns i Strömquists strävan efter att hitta likheter mellan den klassiska retoriken (via Lausberg) och de amerikanska skrivpedagogernas idé om skrivprocessen. Strömquist (1987, s. 186) skriver att *intellectio*, *inventio* och *dispositio* motsvaras av *pre-writing*, medan *elocutio* motsvaras av *writing* och *emendatio* av *post-writing*.

Huvudtanken, som presenteras redan i Strömquists artikel ”Skriftlig framställning och retorik” från 1986, är att: ”Många begrepp i den klassiska retoriken har relevans än idag”. I synnerhet lyfter hon fram det pedagogiskt fruktbara i att ta retoriken som utgångspunkt för att förstå textbildningsmodellen vid skriftlig framställning. Samtidigt blir hennes författarskap ett exempel på

¹⁹ Lausberg lyfts inte fram i Strömquists handböcker, utöver att *Talarskolan: talpocessen – teori och tillämpning* 1996, 1998 har en allmän litteraturhänvisning för det kapitel som behandlar *partes* till Lausbergs *Handbuch der literarischen Rhetorik* (1960).

²⁰ Denna förskjutning kan betraktas som analog med den förskjutning mellan Sulpicius Victors och Lennart Hellspongs beskrivning av *intellectio* som Janne Lindqvist noterade.

att när två skilda storheter möts så påverkar de varandra. Tesen från 1986 om att använda den klassiska retoriken för att förändra hur vi ser på skrivande tycks inte bara ha påverkat synen på skrivande, utan även ha fått konsekvenser för hur den klassiska retoriken uppfattas. Detta blir tydligt när vi läser Strömquists senare beskrivningar av *intellectio* där hon presenterar begreppet som kopplat till mottagaranalys och analys av kommunikationssituationen (1996, s. 22), vilket helt överensstämmer med det första steget i prewriting i det amerikanska undervisningsmaterial som hon bifogar som bilaga i sin avhandling (Strömquist 1987, s. 210, 227), men däremot skiljer sig tydligt från *intellectio* som den fas där talaren fastställer sakens status och talets genre, vilket vi kommer se är huvudpoängen hos Lausberg. Vad gäller idén innehållet så tycks Strömquist framförallt vara inspirerad av amerikansk skrivprocesspedagogik, men den klassiskt klingande terminologin hämtas från Lausberg.

Det är också i det mer aktiva bruket av en latinsk terminologi, samt i de mer preciserade och argumenterande jämförelserna som vi kan se en tydlig skillnad mellan Strömquist och andra skrivforskare som också lyft fram retoriken, till exempel van Dijk (1972, s. 24), de Beaugrande och Dressler (1981, s. 15) eller Bizzell (1986). Medan Bizell beskriver den retoriska processtanken och stannar vid ett enkelt omnämnande av den traditionella femdelningen, så presenterar Strömquist en utbyggd modell med latinsk terminologi där delarna explicit jämförs med etablerade samtida föreställningar om skrivprocessen. En latinsk terminologi har inte alls samma plats i den amerikanska forskningsdiskursen och den har inte heller fått samma utrymme i den amerikanska handbokslitteraturen som den har fått i den svenska. Det vore ett rimligt antagande att Strömquists författarskap utgör en delförklaring till den relativt starka ställning som en latinsk terminologi för skrivprocessen har fått i svensk diskurs.

Ett exempel på genomslaget i Sverige för den jämförelse mellan klassisk retorik och skrivprocessmodellen som Strömquist genomför får vi i Lennart Björk och Ingegerd Blomstrands *Tanke- och skrivprocesser. Lärarbok* (1994, s. 29). De latinska begreppen

saknas i kursboken för skolelever, men i lärarboken redogör författarna för den nyretoriska inriktningen på skrivpedagogik och presenterar utan särskild skillnad en sjudelad arbetsprocess från ”klassisk retorik”, bestående av *intellectio*, *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *pronuntiatio* och *emendatio*, vilken sedan jämförs med processmodellens ”Förarbete”, ”första utkast” och ”bearbetning”. Björk och Blomstrand menar att om man bortser från *memoria* och *actio*, som är specifika för det muntliga framförandet, så är det lätt att se likheter mellan de två processmodellerna. Det finns dock frågetecken vad gäller Strömquists underlag för en sådan jämförelse mellan nu och då. Låt oss titta närmare på den uttolkare av klassisk retorik som Strömquist använt sig av, nämligen Lausberg.

Pudelns andra kärna i Lausberg – Quintilianus möter Sulpicius Victor

En källa i tyskspråkig forskning som finns med i den svenska litteraturen är alltså Heinrich Lausbergs *Handbuch der literarischen Rhetorik: eine Grundlegung der Literaturwissenschaft* som gavs ut första gången 1960 och kom i engelsk översättning 1998.²¹ Boken vilar i hög utsträckning på Quintilianus och har blivit ett standardverk för forskare som vill få en förståelse för det antika retoriska systembygget.

I Lausbergs avslutande ordlista/ uppslagsdel tar han upp två betydelser av *intellectio*, dels som en synonym till *synekdoke* och dels den betydelse som är aktuell här. Lausberg beskriver där *intellectio* som ”the recognition prior to the inventio, of the subject being treated”. I denna betydelse återfinns begreppet i följande paragrafer hos Lausberg: 45; 97; 139; 255; 260; 444; 445; 1056.1; 1157.IA

Den paragraf som pekas ut som mest central för begreppet *intellectio* är 97 och i denna diskuteras de fyra *status generales*, Lausberg skriver:

²¹ Trots att de svenska hänvisningarna till Lausberg primärt har gått till den tyska utgåvan från 1960 så citerar jag, av praktiska skäl, den engelska översättningen från 1998.

The four status generales are, together with the three Aristotelian genera causarum (cf. § 61) and the degrees of defensibility (cf. § 64); the prerequisite for the further development of individual causae. The speaker must first of all (Fortun. 1.1. P. 82,1 primum) ascertain whether the causa forms a status (an consistat), cf. §91), then he must establish the status generalis and the Aristotelian genus of the causa and its degree of defensibility for his own party. This preliminary assessment is the orator's first officium (cf. §43) it is the intellectio (Sulp. Vict. 4, p.315,7) = νόησις (Planudes, Walz V p.217) Intellectio is the prerequisite for inventio (especially for the inventio argumentorum, cf. § 348) and dispositio (cf. § 443) There is an unbroken transition here from status to inventio and dispositio.

I denna användning återkommer beteckningen *intellectio* med olika hög betoning i de övriga paragrafer hos Lausberg som nämndes ovan. Vad är det då som händer här? För det första bör vi nämna vad det är som Lausberg gör i sitt verk, nämligen presenterar en sammanställning av det klassiska retoriska systemet. Som sammanställning av den klassiska retoriken har den också blivit ett standardverk med högt anseende, men det är viktigt att notera att Lausberg är en systempresentatör och inte en begreppshistoriker. Lausberg intresserar sig alltså inte särskilt för begreppens förskjutningar och historiska utveckling. I det citerade stycket får det systemorienterade angreppssättet konsekvensen att Lausberg tar den relativt okände retorikern Sulpicius Victors idé om *intellectio* som ett självständigt steg i den retoriska arbetsprocessen, före *inventio*, och gifter in den tanken i den kanoniserade Quintilianus femdelade retorik. Sulpicius Victors *intellectio* får genom Lausbergs kreativa manöver rollen som ett försteg till en femdelad *partes*-modell. Detta trots att *intellectio* – som Annika Ström visar i sin studie i denna volym – saknas i Quintilianus skrifter och trots att Sulpicius Victor själv som vi ska se vänder sig emot en femdelning av retoriken och istället förespråkar en tredelning i *intellectio*, *inventio* och *dispositio*. Denna tredelning skjuts alltså åt sidan för att Sulpicius Victors tänkande ska passa in i Lausbergs konstruktion av det retoriska systemet. Införandet

av *intellectio* i det retoriska systembygget påverkar därmed också innebörden av *inventio*, vilket även var det skäl som Janne Lindqvist tog upp i det ifrågasättande av *intellectio*-begreppet som vi refererade tidigare.

Hur Sulpicius Victors tänkande är utformat i egen rätt framgår inte alls hos Lausberg, men Sulpicius Victors skrift har, som vi kommer se, behandlats tidigare i den tyska traditionen av antikvetenskaplig retorikforskning, vilket kan förklara Lausbergs lite otippade val att inkludera honom.

Bortom Lausberg:

Intellectio och Sulpicius Victor i tysk 1800-talsforskning

Henrich Lausberg är inte först med att relatera Sulpicius Victors tredelning till en femdelning i Quintilianus anda, utan han kan snarare sägas vara en del av en tysk forskningstradition; detta även om det handfasta sammanförandet tycks vara ett för Lausberg nytt grepp.

Vi kommer här att titta på fyra tyska källor från andra hälften av 1800-talet som alla nämner *intellectio* i samband med Sulpicius Victor.²² Dessa källor stärker den koppling mellan *intellectio* och Sulpicius Victor som finns hos Lausberg och som lyfts fram i det svenska materialet. De utgör också exempel på en stark tysk tradition av retorikhistorisk forskning, vilken Lausberg är en del av. I det följande så behandlas dessa äldre källor i kronologisk ordning.

Låt oss börja med diskussionen om retorikens uppdelning i Spengels (1863, s. 503–504) *Die Definition und Eintheilung der Rhetorik bei den Alten* där författaren framför att ”den stoiska tredelningen” i *noēsis* (*intellectio*), *heuresis* (*inventio*), *diathesis* (*dispositio*) kom att ersättas av en senare femdelning. Angående den stoiska tredelningen skriver Spengel att vi bäst har lärt känna den

²² Spengel (1863) och Reuter (1893) är digitaliserade och finns tillgängliga via www.jstor.org. Det gör även Carole Blairs engelska översättning av Nietzsche (1983[1874]), medan den tyska texten finns i band 18 av Nietzsches samlade verk (1912[1874]). Volkman (1874) finns tillgänglig via www.archive.org.

genom Sulpicius Victors lärobok.²³ Han argumenterar med hjälp av två citat från Sulpicius för att *intellectio* enligt Sulpicius inte är detsamma som *iudicium* (Se Annika Ströms bidrag i denna volym för en utvecklad diskussion om dessa begrepp). Spengel konstaterar därefter att det finns en likhet mellan Sulpicius tredelning av retoriken och Augustinus ordningsföljd: *intelligere, invenire, iudiciare*.

Spengels koppling mellan Augustinus och Sulpicius Victor tydliggör ett problem vid denna typ av begreppsundersökning, nämligen att termerna hos två antika tänkare eller i två olika passager kan skilja sig åt, även om tankestrukturen är liknande. Det kan således vara ett problem att enbart jaga efter beteckningen *intellectio* i klassiska eller senantika retoriska texter för att undersöka om denna fas finns med.

Nästa 1800-talskälla är ingen mindre än Friedrich Nietzsche, vars föreläsningssanteckningar om retorik från sommaren 1874 tar upp *intellectio* (1912[1874], s. 247).²⁴ Nietzsche presenterar först retoriken som en femdelad aktivitet, ”1. Erfindung inventio εὑρεσις, 2. Anordnung dispositio τάξις. 3 Ausdruck *elocutio* λέξις. 4. Gedächtnis memoria μνήμη. 5. Vortrag pronunciatio oder actio, ὑπόκρισις”, men slår sedan fast att denna sanning var något som enbart accepterades gradvis, samt att detta åtminstone måste ha skett efter Anaximenes²⁵ och Aristoteles eftersom *mnēmē* och *hypokrisis* saknas i deras verk. När det gäller förändringar i den retoriska arbetsprocessen, så lyfter Nietzsche fram att kanoniseringen av femdelningen ”framförallt” (*vor allem*) innebar ”be-

²³ Se David Westbergs bidrag i denna volym för en kritisk granskning av påståendet att *intellectio* skulle ha stoiska rötter.

²⁴ Nietzsches föreläsning om retorik finns även tillgänglig i en engelsk översättning av Carole Blair. (1983[1874]), resonemanget om partes återfinns på s. 104–105.

²⁵ Referensen gäller Anaximenes från Lampsakos. Nietzsche följer här Spengel som attribuerat *Ars Rhetorica Ad Alexandrum* till denne.

segrandet” (*überwinden*) av den stoiska tredelningen bestående av νόησις/*intellectio*, εὑρεσις/*inventio* och διάθεσις/*dispositio*.²⁶

Nietzsche presenterar sedan denna tredelade *partes*-modell med hjälp av två citat från Sulpicius Victor som framhäver att vi först måste förstå saken och fastställa dess status, innan vi kan finna det passande och arrangera det på ett lämpligt sätt. Anmärkningsvärt är dock att Nietzsche själv inte anger att de två citaten kommer från Sulpicius Victor, utan istället påstår han sig citera Quintilianus.²⁷ En inte helt osannolik gissning (och rätt underhållande tanke) är att Nietzsche helt enkelt har blandat ihop de två texterna som ju bär samma titel: *Institutiones Oratoriae*.

När det gäller valet mellan den tredelade modellen och den femdelade så hävdar Nietzsche att det valet rörde en konflikt om huruvida den inledande förståelsen som *intellectio* utgör borde inordnas under retorns uppgifter (ἔργα τοῦ ῥήτορος) eller den retoriska konstens uppgifter (ἔργα τῆς ῥητορικῆς). Frågan om vara eller icke-vara för *intellectio* som en självständig del i *partes*-modellen kan alltså förhållas till frågan om vad som bör räknas till talarens eget område och till läran. Denna aspekt framgår inte i den svenska diskursen eller hos Lausberg, men se Annika Ströms bidrag i denna volym för en utveckling av detta tema.

Värt att lyfta fram ur Nietzsches resonemang är att han beskriver den femdelade uppdelningen av retoriken som den etablerade, men därmed inte som den riktiga eller ursprungliga, utan bara som den segrande, samt att han i detta resonemang förhåller sig till källor på såväl grekiska som latin.

²⁶ För att undvika att tradera missuppfattningar, så påpekar jag igen att idén om *intellectio* som en stoisk idé granskas kritiskt i David Westbergs bidrag i denna volym.

²⁷ Nietzsches två citat ur Sulpicius Victor traktat är: ”intellectio, inventio, dispositio; etenim caussa proposita primum intellegere debemus, cuius modi caussa sit, deinde invenire, quae apta sint caussae, tunc inventa recte et cum ratione disponere” och ”intellegendum primo loco est, thesis sit an hypothesis; cum hypothesis esse intellexerimus, i.e., controversiam, intellegendum erit an consistât; tum ex qua specie sit; deinde ex quo modo; deinde cuius status; postremo cuius figurae”. För en svensk översättning, se Annika Ströms bidrag i denna volym.

Tanken om ett tredelat ”stoiskt” system, som återfinns hos Nietzsche, härrör troligen från Spengel. Även Richard Volkmann hänvisar i standardverket *Rhetorik der Griechen und Römer* (1874, och i sin andra ”vielfach vermehrte und verbesserte Auflage” 1885) till ”*νόησις* oder *intellectio* der Stoiker” på basis av Sulpiciusstället.²⁸ Vid flera tillfällen följer Volkmann också Spengel i karakteriseringen av såväl Sulpicius Victors som Fortunatianus retoriska teorier som stoiska.

Den fjärde tyskan källan är Reuter (1893, s. 74–76) och dennes ”Untersuchungen zu der Römischen Technographen Fortunatian, Julius Victor, Capella und Sulpitius Victor”. I sin studie jämför Reuter fyra latinska retorikteoretiker, däribland Sulpicius Victor. När det kommer till uppdelningen av retoriken visar Reuter att Sulpicius Victor tydligast är den som särskiljer sig från de andra. Medan de utgår från ett femdelat schema för retoriken så utgår Sulpicius Victor från den ”stoiska trikotomin” *intellectio*, *inventio* och *dispositio*. Reuter tar också upp dispositionen för Sulpicius egen lärobok och påpekar att statusläran, som enligt Sulpicius Victor egentligen hör till *intellectio*, får en egen avslutande del i hans lärobok. Reuter visar alltså att *intellectio* får en stor plats hos Sulpicius Victor. I en grafisk jämförelse mellan dispositionen på de fyra retorikteoretikernas verk blir det också väldigt tydligt att de aspekter av den retoriska teorin, däribland statusläran, som hos Sulpicius Victor ingår i *intellectio*, hos övriga placeras in under *inventio*. (s. 74). Detta tar Reuter också upp i sin diskussion om hur de fyra tänkarna ser på *inventio*-fasen (s. 76.)

Om vi, enbart för stunden, accepterar Spengels, Nietzsches, Volkmanns och Reuters beskrivning av en ”stoisk” tredelning, innebär Lausbergs sammanförande av Sulpicius och Quintilianus att en tredelad stoisk retorik skjuts åt sidan för att Sulpicius tänkande ska passa in i systemet. Dessutom innebär detta tillskott att det hos Lausberg sker en förskjutning i det kanoniserade systemet eftersom aspekter, som hos många tänkare (se t.ex. Reuter 1893) skulle ha placerats under *inventio*, nu placeras i *intellectio* och

²⁸ Volkmann (1885, s. 33.) Likaså på s. 29 där vi också finner en hänvisning till Spengels artikel.

därmed läggs utanför *inventio*. Det finns dock en motsättning mellan den upprepade föreställningen om att Sulpicius Victor bygger på en stoisk retoriktradition och den schematisering av hans tänkande som Reuter presenterar – där grundtankarna, trots tydligt ändrad betoning och förändrad disposition – ändå tycks lika och inte alls resultatet av två helt skilda retoriktraditioner. Medan Reuters systematiska läsning skulle kunna sägas förbereda Lausbergs systematiska sammanvävning, tycks Nietzsches framhävande av konflikten och kampen mellan två traditioner istället framhäva det underliga i att, som Lausberg gör, beskriva dem som *ett system*.

Det är alltså tydligt att Lausberg genomför en förskjutning av den kanoniserade uppdelningen av retoriken, när han tar med *intellectio* som ett försteg till den traditionella femdelningen, men en fördjupad diskussion om vad detta innebär kräver att vi lutar oss mot Annika Ströms studie av den klassiska romerska retorikkanon, samt mot David Westbergs granskning av Victors påstådda rötter i den stoiska retoriken, båda i denna volym. Ström visar att det inte finns stöd för ett bruk av termen *intellectio* i den inflytelserika och kanoniserade romerska retoriken – det vill säga hos författare som Cicero och Quintilianus eller i Ad Herennium – utan att man istället använder andra termer som *aptum* och *decorum* för att beskriva det som idag ofta åsyftas med begreppet *intellectio*. Westberg visar, i sin tur att senantika Sulpicius Victors *intellectio* inte alls går tillbaka till den stoiska retoriktradition som Spengel med flera påstår, utan att hans retorikförståelse istället tillhör en senantik tradition av Hermogenes-kommentarer.

Idén om en ”stoisk” tredelning visar sig alltså sakna grund, men upprepandet av likartade formuleringar om detta visar på forskningstraderingens kraft. Det är samma påstående som återfinns från Spengel och framåt, utan att någon av skribenterna tycks gå tillbaka till källorna för att kunna säga något mer. I detta avseende finns det en likhet mellan de tyska forskarna under 1800-talets senare del och vår tids svenska handboks-författare.

Att Lausberg är en del av en tradition blir också tydligt när vi tittar på tyska översiktsverk över retoriken efter Lausberg. Vi kan

t.ex. notera att *intellectio* även finns med i Josef Martins *Antike Rhetorik: Technik und Methode* som utkom första gången 1974, samt i Gert Ueding och Bernd Steinbrinks *Grundriss Der Rhetorik: Geschichte, Technik, Methode* som, utkom 1986. Lausberg är alltså inte helt unik, även om hans översikt föregår dessa verk. Martin (1974, s. 11, 15) för det mest utvecklade resonemanget av de senare verken, med förankring i källtexter. Han beskriver att det finns olika modeller för retorikens delar, och det framförs att det var en viss process fram till dess att den femdelning Cicero och Quintilianus stannar vid etablerades (Här kan man ana ett möjligt eko av Nietzsche). Utöver femdelningen så nämner Martin särskilt att Sulpicius Victor, samt Fortunianus, har en tredelning av retorikens uppgifter i form av *intellectio*, *inventio*, och *dispositio*. Martin tar också upp att Augustinus gör en uppdelning av retorikens uppgifter i *intellegere*, *invenire* och *iudicare*. När vi istället tittar på Ueding och Steinbrink (1986) så kan vi noterat att ursprunget till begreppet *intellectio* varken diskuteras eller problematiseras – istället presenteras det utan förbehåll som ett sätt att benämna talarens uppgift att analysera och förstå det ämne som ett tal ska handla om. Uppgiften beskrivs formellt som en del av *inventio*, men termen *intellectio* får en rätt framträdande plats. Boken har mer av en praktisk handboks-karaktär än Lausbergs mer encyclopediska framställning, vilket på ett sätt gör den närmare den svenska handbokslitteraturen; det är lätt att föreställa sig den som en brygga, men jag har inte kunnat finna några belegg för kopplingar utöver det svaga indiciet att boken funnits tillgänglig på svenska universitetsbibliotek. Ueding och Steinbrinks referenser för passagera om *intellectio* går lite oväntat till Cicero. Dessa hänvisningar tycks vara relativt lösa, vilket indikerar att de inte bör förstås som utpekandes den primära källan till tankarna. Om vi använder dessa två senare verk för att belysa Lausberg, så gör komplexiteten i Martins resonemang att det blir svårt att se boken som en del av Lausbergs verkanshistoria, istället blir det lättare att se Martins *Antike Rhetorik* som ett separat arbete inom samma tradition. Martin bygger alltså på samma traderade idéarv som Lausberg och presenterar därför delvis liknande tankar.

Ueding och Steinbrinks verk skulle däremot lättare kunna läsas som en handbok i kölvattnet av Lausberg; det finns likheter i den systematiserande andan och i det oproblematiserade inkluderandet av *intellectio*. På många sätt känns den som en föraning om vad som senare ska hända med *intellectio* i Sverige. Om vi tillåter oss en viss spekulatation så går det inte heller att utesluta att Martin eller Ueding och Steinbrinks verk skulle kunna ha utgjort en alternativ, eller komplementär, inkörsport för begreppet *intellectio* i Sverige. Men detta är, som nämnt, bara spekulatationer; vad gäller de textuella bevisen så visar de att just Lausberg var viktig bärare av föreställningen om *intellectio* in i den svenska diskursen. Nu har vi dock kunnat visa att Lausbergs roll på sätt och vis bör kunna ses som mindre betydande i den tyska diskussionen där traditionen var mer närvarande. Lausberg är nämligen varken ensam eller först om att diskutera *intellectio* i relation till *partes* i den tradition som han verkar. Det gör också att det inte alls blir förvånande att *intellectio* senare tilldelas ett eget uppslagsord i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, även om författaren som får skriva den artikeln istället kommer att hämtas från en spansk forskningstradition, vilken vi tittar närmare på i Ströms bidrag i denna volym (Chico Rico 1998a).

Intellectio: betydelse och uppkomst i modern svensk retorikdiskurs

För att sammanfatta resultaten från denna studie av *intellectio* i den svenska retorikdiskursen kan vi till att börja med konstatera att det finns en stor spridning mellan hur olika handböcker presenterar den retoriska arbetsprocessen. Det förekommer också i flera fall att samma författare presenterar den retoriska arbetsprocessen på olika sätt i olika böcker, eller till och med i olika utgåvor av samma bok.

Den svenska författare som framförallt har förknippats med *intellectio*-begreppet är Lennart Hellspång. Hellspångs författarskap är omfattande och har varit inflytelserikt inom retorikundervisning i Sverige, särskilt dennes grundbok i retorik *Konsten att*

tala (1992, 2004, 2011). Denna studie visar dock att det istället tycks vara Siv Strömquist (1986, 1987, 1988) som fört in termen *intellectio* i den svenska diskursen. Strömquists författarskap är även det omfattande och inflytelserikt, men framförallt inom svenskämnet och inte i lika hög grad inom det retorikämne som successivt har etablerat sig inom den svenska akademien.

När det gäller källor till begreppet utanför Sverige, så är det i handbokslitteraturen vanligt förekommande att *intellectio* beskrivs som ett klassiskt antikt retoriskt begrepp, men det förekommer också att det presenteras som ett modernt tillägg. Specifika källhänvisningar har gjorts av Siv Strömquist till Henrich Lausberg och av Kurt Johannesson till Augustinus. Därutöver så har Kock, samt därefter Sigrell och Lindqvist, noterat att Lausberg i sin användning av begreppet tycks gå tillbaka på den mindre kände senantike retorikern Sulpicius Victor.

I den studerade litteraturen råder det även skilda uppfattningar om innebörden av själva *intellectio*-fasen, men tyngdpunkten tycks antingen hamna på att tränga in i ämnet för talet, att fastställa syftet med talet eller att analysera kommunikationssituationen. Det förekommer också mer preciserade kopplingar till retorisk teori, som att man i *intellectio*-fasen bör fastställa talets status och *genera causarum*. Värt att notera är att tanken om att uppgiften i *intellectio*-fasen är att tränga in i ämnet tydligast återfinns hos Johannesson som hänvisar till Augustinus. Vi kan också se hos Siv Strömquist att det tycks finnas en succesiv övergång i författarskapet från att tala om *intellectio* som den fas där vi fastställer talets genre och förstår ”saken” till att beskriva det som en analys av kommunikationssituationen. Den första betydelsen är tydlig när resonemanget förs i direkt dialog med Lausberg, den senare betydelsen tycks mer influerad av amerikansk skrivpedagogik – där termen *intellectio* dock inte förekommer.

Den direkta källan för det svenska bruket av termen *intellectio* kopplat till *partes*-modellen tycks således vara Heinrich Lausbergs *Handbuch der literarischen Rhetorik* (1960), via Siv Strömquist. Lausberg i sin tur plockar *intellectio* från Sulpicius Victor och slår samtidigt ihop Sulpicius tredelade retorik med Quintilianus, mer

kanoniserade, femdelning. Traditionen att diskutera Sulpicius Victors tredelade retorik i relation till en femdelad retorik var dock inte ett nytt påfund i tysk forskningsdiskurs utan jämförande diskussioner har förts av flera retorikhistoriker under sent 1800-tal. I dessa diskussioner är ett återkommande påstående att Sulpicius Victors tredelning är ett exempel på stoisk retorik och att denna uppdelning senare kom att övervinnas av femdelningen. Denna historieskrivning ifrågasätts i David Westbergs studie i denna volym, där han istället visar på hur Sulpicius Victors *Intellectio* kan relateras till hur begreppet *noēsis* används i en senantik grekisk tradition av kommenterar till Hermogenes status-lära.

När det gäller Heinrich Lausbergs handbok, tycks denna inte bara ha varit inflytelserik i svensk diskurs, utan Lausberg är även den mest frekventa källan för termen *intellectio* i internationell forskning. Det finns ett stort antal internationella forskningstexter som nämner eller brukar termen *intellectio* utan diskussion eller fördjupning; det kan exempelvis röra sig om omnämmanden i studier som i olika utsträckning applicerar retorisk teori, såsom retoriskt inspirerad bibeltolkning, och i den typen av studier är Lausberg en vanlig referens.²⁹

När det gäller en vetenskaplig diskussion om *intellectio* utanför Sverige så bör det nämnas att det – utöver de tyska källor som diskuterats ovan – också finns en fördjupande diskussion om *intellectio* i spansk retorikforskning. De tyska och spanska diskussionerna är tydligt sammankopplade då Lausberg är en flitigt förekommande källa i den spanskspråkiga forskningen och den spanske forskaren Francisco Chico Rico är författare till artikeln under uppslagsordet *intellectio* i *Historische Wörterbuch der Rhetorik*. (1998). Det kan verka som ett slumpartat sammanträffande att såväl svenska som spanska akademiker på tveksam grund plötsligt

²⁹ Här följer några exempel på bruk av termen *intellectio* eller korta omnämmanden av *intellectio* i retorikstudier på tyska (Dörpinghaus 2002, s. 96–97, Wunsch 1996, s. 128,) och engelska (Tromp 1984, s. 62, Frakes 1988, s. 230, Vorster 1990, s. 119). Exempelen visar att termen har fått spridning internationellt utanför de källor som är mest intressanta för denna studie, denna vidare spridning tycks primärt härröra ur sekundärkällor och bland dessa sekundärkällor har Lausberg (1960) en särställning.

vill introducera termen *intellectio* i en samtida förståelse av retorikens delar, men dessa två diskurser har mest troligt ett gemensamt ursprung hos Lausberg och indirekt hans föregångare.

Annika Ström tittar närmare på den spanska diskussionen om *intellectio*-begreppet i sin studie i denna volym där hon går i direkt dialog med de latinska texterna, men redan här vill jag framhäva att en viktig skillnad mellan den spanska *intellectio*-diskussionen och den svenska är att de spanska forskarna är mycket tydliga med vilka klassiska källor de utgår ifrån och hur de väljer att omforma antika retorikmodeller. Kanske är just detta *modus operandi* svaret på hur vi som retorikforskare idag ska förhålla oss till det antika arvet utan att vare sig stagnera eller förlora vetenskaplig legitimitet: Vi kan göra vad vill med de antika källorna så länge vi är tydliga med vad det är vi gör – och varför.

Litteraturförteckning

- Adler, Peter (2000). *Ord som jobbar: klassisk retorik för vardagsbruk*. Slöinge: Paprom.
- Albaladejo, Thomas (1993). "The Pragmatic Nature of Discourse-building Rhetorical Operations". I *Koiné. Quaderni di Ricerca e Didattica sulla Traduzione e sull'Interpretazione*, III, s. 5–13.
- Aubin, Jeffery (2012). "Le De Rhetorica du Pseudo-Augustin: Quaestiones civiles et intellectio dans l'Antiquité tardive". Masteruppsats. Quebec: Département des Littératures, Faculté des Lettres, Université Laval.
- Backlund, Britt (1991). *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*. Lund: Studentlitteratur
- (2006). *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*. 2., omarb. och utök. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Bengtson, Erik (2015). "Vad är retorikvetenskap?" I Bengtson, Erik och Buhre, Frida (red.) *Förledd och förtjust. Andra generationens retorikvetare tar ordet*. Södertörn retoriska studier. Huddinge: Södertörns högskola, s. 15–31.
- Bengtson, Erik (2024). *The Epistemology of Rhetoric: Plato, Doxa and Post-Truth*. Windsor Studies in Argumentation 14. Windsor: University of Windsor Digital Press.
- De Beaugrande, Robert & Dressler, Wolfgang U. (1981). *Introduction to text linguistics*. London: Longman.

- Bennshagen, Charlotta & Järgerstedt, Sven (2000). *Kort handbok i svenska*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bizzell, Patricia (1986). "Composing Processes: An Overview". I Petrosky, Anthony & Bartholomae, David (red.), *The National Society for the Study of Education Yearbook: The Teaching of Writing*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Björk, Lennart A. & Blomstrand, Ingegerd (1994). *Tanke- och skrivprocesser: skrivkurs för gymnasiet*. Lärarbok. Lund: Studentlitteratur.
- Cassirer, Peter (1997). *Huvudlinjer i retorikens historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Cederschiöld, Gustaf (1920). *Svensk stilistik*. Stockholm: Norstedt.
- Cederschiöld, Vilhelm (1930). *Konsten att skriva svenska: lärobok i uppsatsskrivning avsedd för realskolor, gymnasier, flickskolor och seminarier*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Chico Rico, Francisco (1989). "La intellectio: notas sobre una sexta operación retórica." *Castilla, Estudios de Literatura* 14, s. 47–55.
- (1998a). "Intellectio". I Ueding, Gert (red.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Band 4: Hu-K. Tübingen: Niemeyer, s. 448–451.
- (1998b). "La intellectio en la Institutio oratoria de Quintiliano: ingenium, iudicium, consilium y partes artis". I Albaladejo, Thomas, Caballero, José Antonio & del Rio Sanz, Emilio (red.), *Quintiliano: Historia y actualidad de la Retórica. Actas del Congreso Internacional «Quintiliano: historia y actualidad de la Retórica: XIX Centenario de la "Institutio Oratoria"»*, vol. II. Logroño: Centro de Estudios Riojanos, s. 493–502.
- Danielsson, Anita & Siljeholm, Ulla (1998). *Svenska i tiden: lärobok för gymnasieskolan. C, Skriftlig och muntlig framställning*. Stockholm: Natur och kultur.
- Dijk, Teun Adrianus van (1972). *Some aspects of text grammars: a study in theoretical linguistics and poetics*. Janua Linguarum. Series Maior 63, Haag: de Gruyter Mouton.
- Dörpinghaus, Andreas (2002). *Logik der Rhetorik: Grundriss einer Theorie der argumentativen Verständigung in der Pädagogik*. Würzburg: Königshausen und Neumann.
- Eksvärd, Elaine (2011). *Snacka snyggt: modern retorik*. Stockholm: Norstedts. [publicerad under Bergqvist]
- (2012) *Modern retorik*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Frakes, Jerold C. (1988). "Remigius of Auxerre, Eriugena, and the Greco-Latin Circumstantiae-Formula of Accessus ad Auctores", I Herren, Michael Wayne & Brown, Shirley Ann (red.), *The sacred nectar of the*

- Greeks: the study of Greek in the West in the early Middle Ages*. London: King's College London Medieval Studies, s. 229–255.
- Fällman, Barbro (2002). *Tala & Engagera: Populär presentationsteknik*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur AB.
- (2008). *Framgångsrik retorik. Konsten att övertyga och påverka i din roll som skolledare*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.
- & Thörnberg, Pelle (2009). *Retorik i mötet med media*. Västerås: Ica.
- (2010). *Stora talarboken* [proffstips och knep för alla tillfällen: middagsbjudningar, dop, bröllop, födelsedagar, jobbpresentationer, examensfester, begravningar, jubileumskalans mm]. Västerås: Ica.
- (2011). *Retorik för föreläsare: konsten att inspirera sina lyssnare*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur AB.
- (2011b). *Framgångsrik retorik. Konsten att övertyga och påverka i din roll som lärare*. Malmö: Epago/Gleerups Utbildning AB.
- Gunnarson, Hans (2004). *Vältalaren: en handbok i retorik*. 2. [rev.] uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- (2012). *Lärarens retorik: om tal och samtal i läraryrket*. Stockholm: Liber.
- Hanefalk, Christer, Hedlund, Stefan & Lindholm, Kurt (2004). *Retorisk handbok med lexikon: din vägvisare i retorikens värld*. Nacka: Logografia Libris.
- Hedlund, Stefan & Johannesson, Kurt (1993). *Marknadsretorik: en bok om reklam och konsten att övertyga*. Stockholm: SIFU (Stift. Institutet för företagsutveckling).
- Heikel, Ivar A. (1923). *Retorik eller handledning i talarkonsten*. Helsingfors: Söderströms förlagsaktiebolag.
- (1931). *Stilistik eller handledning i skriftlig framställning*. 3. uppl. Stockholm:
- Hellspång, Lennart (1992). *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- (1995). *Retorik och praktisk logik*. Stockholm: Nordiska institutet för samhällsplanering (NORDPLAN).
- & Ledin, Per (1997). *Vägar genom texten: handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- (2001a). *Metoder för brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- (2001a) ”Retoriken och den moderna vetenskapen”. I Johannesson (2001), s. 13–28.
- (2004). *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik*. 2., [utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur.

- (2008). *Förhandlingens retorik: samtalskonst för arbete, skola och samhälle*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- (2011). *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik*. 3., [uppdaterade] uppl. Lund: Studentlitteratur.
- (2013). *Argumentationens retorik: handbok*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Holmgren Caicedo, Mikael (2009). *Retorik*. Malmö: Liber.
- Isaacsson, August (1925). *Stilistik för skolbruk: råd och anvisningar: jämte trettio utvalda skoluppsatser*. Stockholm: Norstedt.
- Johansson, Hanna K.E. (2012). "Gör dig inte smart – gör dig förstådd!" I *Retorikmagasinet*, nr 49, 2012.
- Johannesson, Kurt (1983). *Svensk retorik: från Stockholms blodbad till Almedalen*. Stockholm: Norstedt.
- (1986). *Den klassiska retoriken*. Ny tr. Uppsala: Litteraturvetenskapliga inst., Uppsala univ.
- (1990). *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedt.
- (2000). *Nötens kärna: Liten lärobok i retorik*. Stockholm: Bonnier Multimedia AB.
- (red.) (2001). *Vetenskap och retorik: en gammal konst i modern belysning*. Stockholm: Natur och kultur.
- (2005). *Svensk retorik: från medeltiden till våra dagar*. [Ny utg.] Stockholm: Norstedt.
- Josefsson, Lena & Sahlin, Mona (1997). *Tala så alla lyssnar och förstår: en handbok i konsten att övertyga*. 1. uppl. Hargshamn: Arete.
- Juhlin, Lotta (1999). *Den goda kommunikationen: rösten, kroppsspråket och retoriken*. Lund: Studentlitteratur.
- Keele, Rondo (2010). *Ockham explained: razor to rebellion*. Chicago: Open Court Publishing Company.
- Kjeldsen, Jens E. (2008). *Retorik idag: introduktion till modern retorikteori*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Kock, Christian (1998) "Systemtænkning". *Rhetorica Scandinavica*, 5, s. 73–75.
- Lausberg, Heinrich (1960). *Handbuch der literarischen Rhetorik: eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München: Hueber.
- (1998). *Handbook of literary rhetoric: a foundation for literary studies*. Leiden: Brill.
- Lenström, Carl Julius (1847). *Brage: svenska vältalighetsprof jemte sammandrag af retoriken och svenska vältalighetens historia till läsebok för ungdom*. Stockholm: Hæggström.
- Lindhardt, Jan (2005). *Retorik*. Åstorp: Rhetor.

- Lindstedt, Inger (2002). *Textens hantverk: om retorik och skrivande*. Lund: Studentlitteratur
- Lindqvist Grinde, J. (2005). Vad gäller saken? Statusläran som verktyg för retorisk argumentationsanalys. *Rhetorica Scandinavica* (33), 33–45.
- (2008). *Klassisk retorik för vår tid*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Lundström, Erland (2000). *Talaren, talet, lyssnaren: handbok i praktisk retorik*. Stockholm: Bilda
- Martin, Josef (1974). *Antike Rhetorik: Technik und Methode*. Handbuch der Altertumswissenschaft, 2.3. München: CH Beck.
- Nietzsche, Friedrich (1912[1874]) "Rhetorik. Darstellung der antiken Rhetorik, Sommer 1874, dreistündig." I *Nietzsche's Werke. Abt. 3. Bd 18, Philologica: Unveröffentlichtes zur Litteraturgeschichte, Rhetorik und Rhythmik. Bd 2*. Leipzig: Naumann, s. 237–268.
- (1983[1874]) 'Nietzsche's "Lecture Notes on Rhetoric": A Translation'. I *Philosophy & Rhetoric*, Vol. 16, No. 2 (1983), s. 94–129. Översättning Carole Blair.
- Ottelin, Odal (1913). *Det offentliga talandets konst I–II*. Verdandis småskrifter 196–197. Stockholm
- Palmér, Anne (2010). *Muntligt i klassrummet: om tal, samtal och bedömning*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, Mats (2005) "Begreppshistoria och idéhistoria". I Lindberg, Bo (red.) *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien konferenser 59.
- Persson, Mikael (1994). *Fem lektioner i retorik*. 2:a upplagan Göteborg: SIFU AB.
- (2002). *Övertyga: en handbok i retorik*. Uppsala: Demosthenes.
- Ramus, Peter (1986) *Arguments in Rhetoric against Quintilian*. Övers. Carole Newlands. Dekalb: Northern Illinois University Press.
- Renberg, Bo (2004). *Bra skrivet väl talat: handledning i skrivande och praktisk retorik*. [Ny utg.] Lund: Studentlitteratur.
- Retorik för alla*. (2002) 1. uppl. Malmö: Gleerup [författare saknas]
- Rudenstam, Charlotte (2005). *Börja tala*. [Ny utg.] Stockholm: Ordfront.
- Rydstedt, Rudolf (1993). *Retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- Schieszl, Max (1884). *System der stilistik. Eine wissenschaftliche Darstellung unter Begründung der 'stilistischen Entwicklungstheorie'*. Straubing: Attenkofer.
- Sigrell, Anders (1999). *Att övertyga mellan raderna: en retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation*. Diss. Umeå: Umeå universitet.

- (2008). *Retorik för lärare: konsten att välja språk konstruktivt*. Åstorp: Retorikförlaget
- Sjöberg, Gustaf & Klingberg, Gustaf (1870). *Handbok i svensk stilistik för högre elementarläroverk*. Upsala.
- Skolverket (2011a). *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*, [Elektronisk] Stockholm, Skolverket. (SKOLFS 2011:144).
- Skolverket (2011b). *Svenska*. [Elektronisk] Ämnesplan för gymnasieskolan. Stockholm, Skolverket. Tillgänglig: <http://www.skolverket.se/forskola-och-skola/gymnasieutbildning/amnes-och-laroplaner/sve/subject.pdf?subjectCode=SVE>. [2012-06-20]
- Spengel, Leonhard (1863). "Die Definition und Eintheilung der Rhetorik bei den Alten". I *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, 18 Jahrg (1863), JD Sauerländers Verlag, s. 481–526.
- Stagnell, Alexander (2015). "Retorikens spöken". I Bengtson, Erik och Buhre, Frida (red.) *Förledd och förtjust. Andra generationens retorikvetare tar ordet*. Södertörn retoriska studier. Huddinge: Södertörns högskola, s. 73–87.
- Stjerndahl, Magdalena (2002). *Retorik: Att tala inför publik*, NE.se Tillgänglig: <http://www.ne.se/rep/retorik-att-tala-inf%C3%B6r-publik?popArticles=true> [2012-06-20]
- Strömquist, Siv (1986). "Skriftlig framställning och retorik", *Tvärnitt* 2, s. 22–26.
- (1987). *Styckevis och helt: om styckeindelningens roll i skrivprocessen och bruket av nytt stycke i svenska elevuppsatser*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- (1988). *Skrivprocessen: teori och tillämpning*. Lund: Studentlitteratur.
- (1989). *Skrivboken: skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier*. 1. uppl. Malmö: Liber.
- (1994). *Konsten att tala och skriva*. 1. uppl. Malmö: Gleerup.
- (1996). *Talarskolan: talprocessen – teori och tillämpning*. Malmö: Gleerup.
- Tromp, N. J. (1984). "Amos V 1–17 Towards a stylistic and rhetorical analysis". *Oudtestamentische Studiën: namens het Oudtestamentisch werkgeselschap in Nederland*, Deel XXIII, 56–84. Leiden: Brill.
- Ueding, Gert & Steinbrink, Bernd (1986). *Grundriss der Rhetorik: Geschichte, Technik, Methode*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Volkman, Richard (1874). *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht*. Leipzig: Teubner.

- (1885). *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer übersicht*. 2 [utökade] uppl. Leipzig: Teubner.
- Vorster, J N (1990). "Toward an interactional model for the analysis of letters". *Neotestamentica* 24(1), 107–130.
- Welch, Kathleen E. (2009) *The Contemporary Reception of Classical Rhetoric: Appropriations of Ancient Discourse*. Reprinted. New York: Routledge.
- Werner Runebjörk, Isabel (2004). *Ditt personliga varumärke: om retorik, värderingar och förtroende*. 1. uppl. Malmö: Liber.
- Wolrath Söderberg, Maria (2003). *Finns det genvägar till klokhet?: retorik som konsten att överväga*. Lund: Studentlitteratur.
- Wünsch, Hans-Michael (1996). *Der Paulinische Brief 2 Kor 1–9 als kommunikative Handlung: eine rhetorisch-literaturwissenschaftliche Untersuchung*. Münster: Lit Verlag.

Frånvaro och närvaro: En studie av *intellectio* i latinska traktat från klassisk tid, senantik och tidig medeltid

Annika Ström

Denna studie kommer att fokusera på 'frånvaro' och 'närvaro' av termen *intellectio*, förr och nu, men också på hur den samtida 'närvaron' av termen diskuteras i en specifik forskningsdiskurs. Min läsning av de tidiga latinska källorna kommer att till den största delen illustrera 'frånvaro' av termen; i en avslutande del kommer 'närvaro' att stå i fokus, dels genom att undersöka primärt den delen av den samtida spanska forskning där *intellectio* ges plats i den retoriska arbetsprocessen på ett sätt som liknar den samtida användningen i Sverige, dels genom en diskussion om hur antikens retoriker hanterade analys av kommunikationssituationen, d.v.s. hur innehållet i vårt 'moderna' *intellectio* hanterades av de antika författarna.

Jag kommer att spåra termen *intellectio* (såsom en sjätte del av *partes artis*) dels i de romerska klassiska traktaten, dels i retoriska traktater från senantik och tidig medeltid (s.k. *rhetores minores*). Utgångspunkten är att de klassiska retorerna (Cicero och Quintilianus till exempel) beskriver en arbetsprocess i fem delar (*inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio*), men att flera svenska läroböcker i retorik har lagt till en sjätte del, *intellectio*. Termen används dessutom i vissa tyska källor (jfr Bengtson ovan). Därtill förekommer den i en samtida diskussion i spansk forskning. I båda dessa mer samtida forskningsdiskurser hänvisas tillbaka till Sulpicius Victor och Aurelius Augustinus. Vi kan erinra oss här

om att det i de svenska handböckerna förekommer påstående om att termen ska ha brukats i klassisk tid.

Termen *intellectio* förekommer alltså inte explicit i den klassiska retoriken men väl hos de två senantika författarna Sulpicius Victor och Aurelius Augustinus. Under uppslagsordet *Intellectio* (författat av Chico Rico, se nedan) i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* ges olika definitioner av termen,¹ samt en historisk tillbakablick på användandet av densamma.² Här presenteras Sulpicius Victor och Augustinus såsom de första att använda termen, och Sulpicius noggranna beskrivning av *intellectio* som en del av *officia oratoris* redogörs för (se vidare nedan). Det kan noteras redan här att Sulpicius Victors syn på *intellectio* inte sammanfaller med den moderna användningen av termen i Sverige. Chico Rico betonar dock begreppets användbarhet för att analysera kommunikationssituationen (vilket kommer att diskuteras vidare nedan utifrån den spanska diskursen om ett modernt *intellectio*). Att det finns en skillnad mellan vad som ligger i Sulpicius begrepp och hur termen används i nutid kommenteras inte.

Termen *intellectio* återfinns alltså i Sulpicius text från 300-talet. Vid en första anblick tycks Sulpicius bryta ut stora delar av vad som i den klassiska retoriken beskrivs under *inventio* och lägga detta i en föregripande manöver, alltså *intellectio*.³ Preliminärt kan vi även konstatera att *intellectio* enligt Sulpicius snarare tycks avse en analys av saken (*causa* och *status*) än en analys av kommunikationssituationen, vilket den moderna användningen av *intellectio* i regel kommit att åsyfta.⁴ En följdfråga blir således hur

¹ Bortsett från att vara en del i den retoriska arbetsprocessen så definieras *intellectio* i *Ad Herennium* till att vara synonymt med *synekdoke*. Se Lausberg 1998, §572.

² Chico Rico 1998a. Se även uppslagsordet *Rhetorices partes*, (Beate Czaplak), Band 7, sp. 1412–1420. Även Lausberg 1998, §97.

³ Detta är också en beskrivning som stöds av Reuter (1893, s. 74–76), se diskussionen om Reuter (1893) i Erik Bengtsons studie i denna volym, s. 45–51.

⁴ Tanken om *intellectio* som analys av kommunikationssituationen är genomgående i Hellspongs författarskap; se t.ex. Hellspong (1992, s. 40) eller (2013, s. 101). I Strömquists författarskap kan vi se en successivt ökad betoning på *intellectio* som situationsanalys i senare titlar; jämför exempelvis Strömquist

Sulpicius *intellectio* överensstämmer med den verksamhet som äger rum inom det *intellectio* som används i nutida läroböcker i retorik. Mer om detta nedan.

Diskussionen i Spanien kring begreppet tycks omfattande.⁵ De spanska forskarna är inte eniga om hur detta *intellectio* kan förstås och hanteras och det föreligger olika tolkningar av Sulpicius och Augustinus texter; jag kommer här att fokusera på de tolkningar av *intellectio* vilka leder till ett försök att utifrån Sulpicius text återintegrera termen *intellectio* i den retoriska arbetsprocessen som ett hjälpmedel att initialt analysera kommunikationssituationen (Arduini); detta eftersom det senare har klara paralleller till bruket av termen i svensk modern lärobokstradition. Jag återkommer alltså till detta och gör även en kortare analys av hur de klassiska författarna hanterade den nödvändiga analysen av talsituationen (*aptum, ingenium, iudicium* och *consilium*).

De klassiska retorikerna om *partes artis*

Låt oss börja med Ciceros tidiga verk *De inventione* (ca 85 f.v.t.). I kapitel 9 diskuteras den retoriska arbetsprocessen. Cicero skriver:

[9] [...] partes autem eae, quas plerique dixerunt, inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem

(1988, s. 14–15) och (1996, s. 21–22). Även utanför Hellspongs och Strömquists författarskap är tanken om *intellectio* som situationsanalys dominerande, men andra beskrivningar förekommer hos exempelvis Johannesson (2005, s. 31–32) och Rydstedt (1993, s.13.). Det är dock värt att notera att varken Johannesson eller Rydstedt hör till dem som själva inkluderar *intellectio* i uppställningen av arbetsprocessen. Hos de starkaste förespråkarna av *intellectio* är således innebörden av ”situationsanalys” tydlig. För en mer utförlig diskussion om betydelsen hos begreppet *intellectio* i en svensk retorikdiskurs, se Erik Bengtson studie i denna volym.

⁵ Chico Rico, s. 48–49, noter 8 och 12, samt Díaz y Díaz, 1998, s. 64–67 och 2000, s. 123–125. Jag gör ett kortfattat försök nedan att extrahera de viktigaste motsatta ståndpunkterna hos dessa två forskare, såsom representanter för denna forskningsfråga, där Díaz y Díaz företräder en historisk/filologisk inriktning, medan Chico Rico, Albaladejo och Arduini ställer sig mer i en lingvistisk/litteraturteoretisk fåra.

reddant; dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio; elocutio est idoneorum verborum [et sententiarum] ad inventionem accommodatio; memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem percepta; pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio.

Den retoriska lärans delar är, såsom många författare har stipulerat, *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *pronuntiatio*. *Inventio* handlar om att finna sanna eller sannolika topiker, genom vilka man kan framställa sin sak såsom trovärdig. *Dispositio* innebär att ordna de funna topikerna i en bestämd följd. *Elocutio* avser att ikläda de funna topikerna passande ord och meningar. *Memoria* fäster i minnet de funna topikerna uttryckta i ord och meningar. *Pronuntiatio* anpassar röst och kropp på ett värdigt sätt utifrån ämne och det valda uttryckssättet. (min översättning)

Cicero identifierar alltså fem delar. Här kan vi lägga märke till orden 'såsom många författare stipulerat' (*quas plerique dixerunt*); Cicero känner sig föranledd att konstatera att de flesta hyser denna åsikt och låter därmed förstå att en diskussion eller en annan åsikt har förelegat. Denna 'anade kontrovers' finns även hos andra senare författare vilket strax skall bli tydligt. I inledningen konstaterades att Sulpicius beskrivning av *intellectio* utgör en utbrytning ur vad tidigare författare har behandlat under rubriken *inventio*, vilket hos dessa alltså är en undersökning av själva saken (*causa*). Så är alltså fallet i Ciceros text; något längre fram i beskrivningen av *inventio* diskuteras bland annat *status* och *causa generis* (jfr Sulpicius Victor nedan).

I den anonyma texten *Rhetorica ad Herennium* (ca 85 f.v.t), avhandlas *partes artis* i I 1,2–3:

Nunc quas res oratorem habere oporteat docebimus, deinde quo modo has causas tractari conveniat ostendemus. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similibus quae causam probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerum, quae demonstrat quid quibus locis sit conlocandum. Elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi

rerum et verborum et dispositionis perceptio. Pronuntiatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate.

Nu skall jag förklara vilka förmågor talaren bör ha och därefter visa på vilket sätt man bör hantera olika saker/fall. Talaren bör således behärska *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *pronuntiatio*. *Inventio* är finnandet av argument, sanna eller sannolika och som kan göra saken övertygande. *Dispositio* är att ge en lämplig struktur till innehållet där var sak får sin plats. *Elocutio* anpassar lämpliga ord och meningar till det valda innehållet. *Memoria* handlar om att fästa i minnet själva innehållet, orden och strukturen. *Pronuntiatio* avser en behagfull anpassning av röst, mimi och gester. (min översättning)

Även denna text förespråkar fem delar och här antyds inget om avvikande beskrivningar. Vi förstår att *inventio* avser *causa* i linje med övriga framställningar; i behandlingen av *inventio* längre fram kan vi läsa att *inventio* rör talets alla sex delar (*exordium*, *partitio*, *narratio* etc) och här redogörs för olika analyser. För *exordium* diskuteras exempelvis *genera causarum* (*honestum*, *turpe*, *dubium*, *humile*), en analys av mottagaren och hur man påverkar denne bland annat utifrån vem man själv är. I beskrivningen av *confirmatio* och *confutatio* avhandlas *status* (*coniecturalis*, *legitima*, *iudicialis*). Här görs alltså analyser som återfinns i Sulpicius genomgång av *intellectio* (jfr nedan).⁶

Också i verket *De oratore* (55 f.v.t.) redogör Cicero för arbetsprocessens fem delar, detta utan att antyda andra möjligheter. Han poängterar vidare (i diskussionen av *exordium*) att vi bör definiera *causa* och *status* i början av arbetet. Dessa aspekter påverkar sedan även *confirmatio* och *refutatio* samt *conclusio*, alltså åter

⁶ Denna genomgång stöder således Lindqvists (2008, s. 59) analys att *inventio* så som vi känner det, inte längre kan vara *inventio*, om man plockar ur de delar som här istället tillskrivs *intellectio*. Det bör dock påpekas att en sådan kritik inte framförallt bör riktas mot exempelvis Hellspong, vars lärobok utgör mer av en adaptation av den klassiska retoriken, utan mot Lausberg som ändå gör anspråk på att presentera ett klassiskt retoriskt system, så som det var. För citatet ur Lindqvist (2008) se Bengtsons bidrag i denna volym, s. 28.

igen aspekter som Sulpicius tar upp under *intellectio* (Cicero, *De oratore* I 142–143):

Cumque esset omnis oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa; ut deberet reperire primum, quid diceret; deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dispensare atque componere; tum ea denique vestire atque ornare oratione; post memoria saepire; ad extremum agere cum dignitate ac venustate: etiam illa cognoram, et acceperam, antequam de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent; deinde rem demonstrandam; postea controversiam constituendam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum; post, quae contra dicerentur, refellenda; extrema autem oratione, ea, quae pro nobis essent, amplificanda et augenda; quaeque essent pro adversariis, infirmanda atque frangenda.

Och då talarens skicklighet helt och hållet faller inom fem olika områden – för det första att finna materialet, därefter att strukturera och arrangera materialet inte bara med hänsyn till ordningsföljd utan också efter en omdömesgill prövning av de olika argumentens vikt; för det tredje att ge det hela en tilltalande språkdräkt, därefter att hålla detta samman i minnet för att slutligen framföra det på ett värdigt och behagfullt sätt – så hade jag dessutom inhämtat och förstått att man innan man kommer in på sakfrågan först måste försäkra sig om auditoriets välvilja, sedan redogöra för sakförhållanden och definiera tvistefrågan, därefter underbygga den egna ståndpunkten, vederlägga gjorda invändningar och i slutet av talet framhäva och förstora det som talar för den egna ståndpunkten och försvaga och smula sönder det som talar för motståndarnas. (övers. Bergh 2008)

I bok III, kapitel 3 av *Institutio oratoria* diskuterar Quintilianus inledningsvis olika retorikers syn på hur många delar den retoriska processen innehåller. Quintilianus blir således den första att verkligen komplicera vad som hittills här har kallats 'en anad kontrovers'. Kapitel III inleds med orden:

Omnis autem orandi ratio, ut plurimi maximi que auctores tradiderunt, quinque partibus constat, inventione, dispositione,

elocutione, memoria, pronuntiatione sive actione, utroque enim modo dicitur.

Talarkonsten, såsom de flesta och bästa auktoriteter lär, består i fem delar: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *pronuntiatio* eller *actio* (de två sista används synonymt). (Min översättning)

De flesta och bästa författarna har alltså, enligt Quintilianus, använt sig av en femdelad arbetsprocess. Dock räknar några med endast tre delar (*inventio*, *dispositio*, *elocutio*). Quintilianus skriver (III 3,4):

Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui tris modo primas esse partes volunt, quoniam *memoria* atque *actio* natura non arte contingant (quarum nos praecepta suo loco dabimus) /.../

Vi bör inte lyssna på dem, bland vilka Albutius räknas, som hävdar att det endast finns tre delar, eftersom *memoria* och *actio* inte hör till konsten utan snarare kommer ur medfödd skicklighet (jag skall ge råd om dessa på lämplig plats).

Ytterligare andra lägger till en sjätte del enligt Quintilianus, nämligen *iudicium*. Det finns alltså redan hos de klassiska retorerna en diskussion om en sjätte del i arbetsprocessen; den kan innehållsmässigt sägas åtminstone tänga Sulpicius *intellectio*, då det rör sig om att göra övervägda bedömningar om materialet och saken på ett övergripande plan. Dock verkar *iudicium* syfta mer mot olika bedömningar och överväganden man bör göra gällande hela talsituationen och som leder mot ett iakttagande av *decorum* (se vidare nedan). Mot slutet av citatet hänvisar Quintilianus till Cicero och använder honom som stöd för att den allmänna och rimligaste uppfattningen trots allt är en femdelad arbetsprocess (III 3,5–6):⁷

His adiecerunt quidam sextam partem, ita ut inventioni *iudicium* subnecterent, quia primum esset invenire, deinde iudicare. Ego

⁷ *Iudicium* omnämns på många ställen av Cicero och Quintilianus (se vidare nedan).

porro ne invenisse quidem credo eum, qui non iudicavit; neque enim contraria, communia, stulta invenisse dicitur quisquam, sed non vitasse. Et Cicero quidem in Rhetoricis iudicium subiecit inventioni; mihi autem adeo tribus primis partibus videtur esse permixtum (nam neque dispositio sine eo neque elocutio fuerit), ut pronuntiationem quoque vel plurimum ex eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quod in Partitionibus oratoris ad easdem de quibus supra dictum est, quinque pervenit partes.

Vissa har lagt en sjätte del till dessa på så vis att de har knutit *iudicium* (omdöme) till *inventio*, eftersom man först måste finna topiker och därefter använda sitt omdöme. Jag tror förvisso inte att *inventio* kan göras utan omdöme; vi påstår ju inte att en talare har samlat ologiska, dubbelydiga eller dumma topiker, utan att han misslyckats att undvika dem. Cicero inkluderar i sin *Rhetorica* förvisso omdöme i sin behandling av *inventio*, men enligt min åsikt är omdöme så ofrånkomligt förenat med de tre första stegen av den retoriska arbetsprocessen (utan omdöme är varken *dispositio* eller *elocutio* möjliga att göra), att även *pronuntiatio* påverkas mycket av detta. Jag påstår det med säkerhet, eftersom Cicero själv föreslår denna femdelade process, som jag precis talat om, i sin *Partitiones oratoriae*. (min översättning)

De klassiska retorikerna uppvisar alltså konsensus kring en femdelad process, dock inte helt utan en diskussion kring andra möjligheter. En diskussion anas i de tidigaste verken medan Quintilianus lyfter fram olika författares åsikter härvidlag. Vi kan konstatera att termen *intellectio* inte används, men att klassikerna behandlar analys av saken (*causa*) under *inventio* (alltså vad som sedan presenteras under rubriken *intellectio* av Sulpicius). Mest intressant är Quintilianus diskussion kring en sjätte del, *iudicum*, till vilket vi återkommer nedan.

Sulpicius Victor och Aurelius Augustinus

Dessa två retorikers texter finns utgivna i verket *Rhetores Latini Minores ex codicibus maximam partem primum adhibitis* av Carl Halm, Lepizig 1863. Författaren har samlat kortare texter om retorik från senantik och tidig medeltid. Verket är försett med ett

register över termer; *intellectio* återfinns på ett ställe och vi hänvisas till Sulpicius Victors text. Vi uppmanas också att jämföra med Aurelius Augustinus text, där ordet i sig inte nämns men väl andra ordformer av samma etymologiska ursprung.

I flera andra retoriska texter i denna volym behandlas *partes artis* men då hela tiden som ett system som inkluderar fem delar med *inventio* som första instans.⁸ I den bevarade latinska traditionen tycks alltså termen *intellectio* endast användas av Sulpicius Victor (men också diskuteras av Augustinus). Innan vi ger oss in på termen *intellectio* hos dessa skall vi dock dröja en kort stund vid en annan av *Rhetores Minores*, nämligen Martianus Capella och hans beskrivning av *partes officii* i *De Rhetorica* §6 (455.1–11 Halm):⁹

Iam vero partes officii mei quinque esse non dubium: nam est inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Iudicatio enim, quae a nunnulis dicitur partibus cunctis adscribitur, idcircoque ipsa pars non poterit rite censi, licet, dicendum quid silendumve sit, dispensatio iudicationis examinet. Inventio est quaestionum argumentorumque sagax investigatrixque comprehensio: dispositio est, quae ordinem rebus attribuit: elocutio, quae arripit verba, vel propria vel translata, quaeque nova facit veteraque componit: memoria firma rerum verborumque custodia est: pronuntiatio vocis, motus gestusque pro rerum et verborum dignitate moderatio. Sed ex his inventionem certum est esse potissimam, cuius opus est causae quaestiones excutere et argumenta probatu idonea reperire.

Det finns nu ingen tvekan om att delarna i denna uppgift är fem; ty dessa är *inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio*.

⁸ Övriga författare är Rutilius Lupus, Julius Rufinianus, Chirius Fortunatianus, Quintus Fabius Laurentius Victorius, Julius Victor, Martianus Capella, Cassiodorus, Isodorus av Sevilla, Alcuin (*Disputatio de rhetorica et de virtutibus sapientissimi Regis Karli et Albini magistri*), Beda Venerabilis och progymnasmata av Priscianus och Emporius, Versus Rufini, Excerpta Rhetorica.

⁹ Capella var verksam i Spanien under 400-talets andra hälft. Han tillskrivs verket *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, i vilket han gör en av senantikens viktigaste beskrivningar av *artes liberales*. Angående ett varierande användande av termerna *rhetorices partes, partes artis, officia oratoris* och *partes officii*, se Díaz y Díaz artikel från 2000.

Iudicatio, som nämns av flera, tillskrivs nämligen alla delarna och kan därför inte själv anses utgöra en del, även om ett noggrant användande av *iudicatio* undersöker om man bör tala eller vara tyst. *Inventio* innebär ett klokt utforskande och en förståelse för frågan och argumenten. *Dispositio* är det som ger en ordning åt sakerna; *elocutio* väljer ut orden, i konkret och överförd bemärkelse, och som gör nya och sätter samman gamla; *memoria* vaktar tryggt saker och ord; *pronuntiatio* modererar rösten, rörelserna, gesterna alltefter sakernas och ordens värdighet. Det är tydligt att *inventio* är den mest betydelsefulla av dessa, vars uppgift är att utforska sakens frågor (*quaestiones*) och finna argument passande att godkänna. (min översättning)

Martianus konstaterar alltså att diskussionen kring antalet delar i arbetsprocessen (som vi ju har sett skymta fram i klassikerna ovan) nu får vara över; det finns ingen tvekan om att delarna i detta uppdrag är fem. Hans text minner om Quintilianus presentation om en sjätte del (*iudicium*), vilken benämns *iudicatio* av Martianus. Båda är tveksamma till att låta detta *iudicium/iudicatio* utgöra en särskild del utan tillskriver det som innefattas i ordet alla arbetsprocessens delar. Detta diskuteras vidare i sista delen av min text, i samband med forskningen inom en spansk diskurs angående *intellectio*.

Sulpicius Victor

Sulpicius Victors traktat *Institutiones Oratoriae* är en kort text i 61 paragrafer, möjligen skriven på 300-talet.¹⁰ Här kommer de 16 första paragraferna att behandlas, då det är i dessa som den retoriska arbetsmodellen diskuteras.¹¹ Sulpicius konstaterar inled-

¹⁰ Lindqvist (2008), s. 59, hänvisar till Heath (2003b), s. 153, not 46 ”för den osäkra dateringen av Sulpicius Victors text”. Heath argumenterar för att Sulpicius levnad bör förläggas till slutet av 100-talet; andra har argumenterat för ett datum snarare omkring 300. Se även not 1 i Westbergs studie i denna volym.

¹¹ I övrigt behandlas talets delar och statusläran.

ningsvis att han följer sina läromästare och här i synnerhet Zenon.¹² Men han har också konsulterat andra verk.

I den första paragrafen avvisar han definitionen på retorik såsom konsten att tala väl och även såsom retorisk skicklighet att övertyga. Själv föreslår han: retorik är kunskap att tala väl i en civil fråga (*in quaestione civili*). *Quaestio civilis* i sin tur har två delar, nämligen *thesis* och *hypothesis*, vilka definieras i §2–3. Här avhandlas alltså om ämnet för talet är en begränsad eller en obegränsad fråga, d.v.s. om det berör en enskild individ (*quaestio finita*) eller är mer allmänt hållen, en principiell fråga (*quaestio infinita*). I §4 formuleras så en definition på *officia oratoris*:

Nunc quoniam ostendisse plene videmur, quid sit rhetorica et in quibus rebus eius opera versetur, dicendum est, quae officia sunt oratoris. Sunt autem, ut traditum est, tria: intellectio, inventio, dispositio. Etenim causa proposita primum intellegere debemus, cuius modi causa sit, deinde invenire, quae apta sunt causae, tum inventa recte et cum ratione disponere. Neque me hoc loco fugit, quae M. Tullius tradat. De intellectu enim nihil tradit, credo, quia magis diligentiae atque spatientiae quam artis existimet: inventionem autem et dispositionem et elocutionem et memoriam et pronuntiationem ad officium oratoris pertinere. Sed nos a Graecis tradita, ut coepimus, persequamur eamusque per singula.

Intelligendum primo loco est, thesis sit an hypothesis. Cum hypothesis esse intellexerimus, id est controversiam, intelligendum erit an consistat, tum ex qua specie sit, deinde ex quo modo, deinde cuius status, postremo cuius figurae. Et quoniam haec exequenda sunt plenius, ad singula revertamur.

För att vi nu helt skall synas ha visat vad retorik är och kring vilka saker dess uppdrag rör sig, bör det nu sägas vilka talarens uppgifter (*officia oratoris*) är. De är tre, enligt hävd, *intellectio*, *inventio* och *dispositio*. Först bör vi förstå (*intellegere*) den framlagda saken (*causa*), av vilket slag den är, därefter inventera vad som är passande för saken, och sedan disponera det som vi inventerat på ett korrekt och förnuftigt sätt. Det undgår mig inte här det som

¹² För en diskussion om Zenon, se David Westbergs bidrag i denna volym, s. 89–116.

M. Tullius skriver. Om att förstå skriver han nämligen inget; jag tror det beror på att han anser att detta hör mer till skicklighet (*diligentia*) och klokhet (*sapientia*) än till konsten (*ars*). Han säger att *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *pronuntiatio* hör till talarens uppgifter. Men jag ska här följa det som kommer från det grekiska, såsom jag har börjat göra, och jag går igenom var sak.

Först bör man förstå (e) huruvida det rör sig om thesis eller hypothesis. När vi förstått att det rör sig om hypothesis, d.v.s. en kontrovers, bör det utredas (intelligendum) vad den består i, och av vilket slag den är (species), därefter på vilket sätt och vilken status, och sist av vilken figur (figura causae). Och eftersom detta bör utföras noggrant skall vi återvända till var sak. (min översättning)

Enligt Sulpicius Victor finns alltså tre delar: *intellectio*, *inventio* och *dispositio*.¹³ Victor betonar nödvändigheten i att förstå saken, göra en analys av den innan själva arbetet med talet görs. Han ger denna analys ett eget namn (*intellectio*) och är medveten om att Cicero inte använder termen. Förklaringen är att Cicero anser att detta hör till skicklighet och klokhet och inte till själva konsten (*ars*). Här avses förmodligen termerna *iudicium* och *iudicatio*.¹⁴ Sulpicius hänvisar också till en grekisk tradition vilken han följer (se Westbergs bidrag i denna volym). Här kan nämnas att den spanska diskussionen om *intellectio* gör olika tolkningar. Det handlar om termerna *officia oratoris* och *rhetorices partes*. Det tycks mig klart att Sulpicius, trots att han skriver att han talar om talarens uppgift, d.v.s. *officia oratoris*, avser *rhetorices partes* då han ju här hänvisar till hur Cicero definierar just dessa delar av

¹³ Detta hindrar honom dock inte från att längre fram, §15–16, diskutera *elocutio* och *pronuntiatio*.

¹⁴ Jfr Ciceros grundläggande indelning i *ars*, *natura* och *usus*. Se Lausberg 1998, §1–5 och §37–41. Här kan påpekas att Lausberg delar in sitt omfattande verk i tre huvuddelar; den första delen, §44–1150 och §47–549, behandlar *ars*, alltså det som kan läras ut, regler och råd. Den andra delen, §1151–1155, en och en halv sida, beskriver *natura* (d.v.s. *ingenium*, *iudicium* och *consilium*, se vidare nedan). Jag återkommer till denna diskussion i sammanfattningen av denna studie.

den retoriska arbetsprocessen. Chico Rico intar just den ståndpunkten¹⁵ medan Díaz y Díaz går på linjen *officia oratoris*, d.v.s. att *intellectio* är inte en del av själva arbetsprocessen utan mer ett steg som ligger på en analyserande nivå av typen *iudicium* eller *consilium* (se nedan).¹⁶

Intellectio blir alltså att finna en generell strategi för talet, vilket sedan får bäring på följande operationer. *Intellectio* utreds av Sulpicius Victor i §5–12. För att finna denna strategi gör man en analys i ett antal steg: först återknyter Victor till diskussionen om *thesis/quaestio infinita* och *hypothesis/quaestio finita*. I §5 avhandlas *status causae* (*coniectura, definitio, qualitas* och *translatio*), som en utgångspunkt för den retoriska kommunikativa processen. Därefter beskrivs i §6 *species causae* (*iudiciale, deliberativum, ethica, pathetica*). I §7–8 *modus causae* (graden av trovärdighet - *honestas, admirabilis, anceps, turpis, humilis, obscura*). Sulpicius avslutar med *figura causae* (*simplex, coniuncta, concertativa*) i §9–12. I §13 diskuteras därefter *inventio* (cirka 8 rader), i §14 *dispositio* (cirka 12 rader med en definition av *ordo artificialis*). I §15–16 avhandlas kort *elocutio* och *pronunciatio*.¹⁷

¹⁵ Chico Rico 1989, s. 50, tolkar termen *intellectio* utifrån Sulpicius och Augustinus: "La *intellectio* consiste en el examen minucioso de la realidad extensional sobre la que la *inventio* va a operar encontrando o hallando las ideas o elementos [...]".

¹⁶ Díaz y Díaz 1998 och 2000. Syftet med min text här är inte att ta ställning i en akademisk fråga som avhandlas i Spanien utan snarare att spåra bakgrunden, och en parallell, till ett svenskt användande av termen *intellectio* och i detta undersöka termen såsom den ser ut hos några tidigare användare. Chico Rico 1989, s. 47, tycks anse att dessa två termer är synonymer ("*rhetorices partes u oratoris officia*"). Díaz y Díaz, diskuterar detta i artikeln från 2000, menar att man med termerna avser olika saker; *rhetorices partes* handlar om den retoriska arbetsprocessen medan *officia oratoris* syftar till talarens uppgifter. Termerna används dock inte konsekvent i den klassiska retoriska teorin enligt Díaz y Díaz.

¹⁷ Sulpicius Victor inleder §13 med att hänvisa tillbaka till inledningens definition av *intellectio* och skriver: "Eftersom vi nu redan har börjat lära känna den första av talarens tre uppgifter och fortsatt med det som bör förstås (*intellegenda*), följer nu det, genom vilket verket bör ombesörjas, så att innehåll som passar med de främsta övriga delarna hittas, samt argument *ad exemplum* och *ad probationem* och sentenser, såväl naturliga/medfödda som

Denna detaljerade redovisning tjänar, förutom att beskriva *intellectio*, också till att visa hur lite Sulpicius Victor skriver om de övriga talarens uppgifter jämfört med den omfattande beskrivningen av *intellectio*. Victor anser således att det avgörande retoriska arbetet görs i en första inledande process enligt en detaljerad progression. Vad som sedan görs i de övriga arbetsstegen är en sällning av topiker (*inventio*) utifrån resultatet av den första (*intellectio*), en disponering av argumenten (*dispositio*) och en bearbetning av språket (*elocutio*). Såsom ovan påpekats ligger flera av de i *intellectio* inkluderade momenten under rubriken *inventio* hos de klassiska författarna.

Aurelius Augustinus

De Rhetorica liber (quae supersunt) (eller *Principia Rhetorices*) tillskrivs Aurelius Augustinus (alltså kyrkofadern Augustinus) av de flesta. I versionen *Principia Rhetorices*, som finns i *Documenta Catholica Omnia*, finns en not till titeln där det står: Vi hittar inte någon handskrift av detta lilla verk. Författaren använder grekiska termer långt mer än nödvändigt vilket är mot Augustinus vanor.¹⁸ Huruvida det verkligen är kyrkofadern Augustinus som är författaren till texten har länge diskuterats i forskningen; det tycks dock råda konsensus nu om att tillskriva Augustinus författarskapet.¹⁹

moraliska/etiska för att ge kraft och utsmyckning och annat av samma slag. Rådgivandets och rättegångens delar skall vara så att vi bedömer de funna argumenten, om något som inte är passande skall ha slunkit in, och att vi på ett nyttigt och passande sätt skall kunna använda dem, vilka vi har godkänt. När det gäller denna del kan inte många saker läras ut".

¹⁸ *Opusculi hujus exemplar ullum MS non reperimus. Auctor graeca vocabula citra necessitatem usurpat, contra morem Augustini.*

¹⁹ Attribueringsfrågan diskuteras exempelvis av Barwick 1961, Riposati 1955 och Arduini 2000. I en uppsats från 2012 *Le De Rhetorica du Pseudo-Augustin: Quaestiones civiles et intellectio dans l'Antiquité tardive*, av Jeffery Aubin (Département des littératures, Faculté des Lettres, Université Laval, Quebec) analyseras *De Rhetorica* både språkligt och innehållsmässigt i avsikt att bevisa att texten de facto är författad av Augustinus själv. Studiet motiveras med flera argument: det råder en diskussion kring författarskapet, texten bryter mot den sedvanliga presentationen av retoriken, och påstår sig presentera Her-

Av denna text finns bevarat 21 kapitel (alltså kortare avsnitt). Augustinus inleder med att definiera *officia oratoris* (s. 137–138 Halm):

Oratoris officium est proposita quaestione civili dumtaxat primum ipsam intellegere, generalis sit an specialis, simplex an coniuncta ex pluribus, absoluta an comparativa: deinde cum intellexerit invenire in eam congruentes partitioni locos et his morales seu naturales adcommodare sententias: exinde iudicare de inventis, repudiare quae parum commode occurrerint, tum iis quae iudicio examinarit dare ordinem certum. Etenim quamvis multa et pertinentia inventa sint, tamen, nisi pro qualitate et magnitudine sua certis et quasi legitimis sedibus conlocentur, aut oberunt aut non magno opere proficient. Subinde ordinationi rhetor explicationem rerum commodare debet, quae duabus partibus constat, structurae qualitate et quantitate verborum. Haec omnia memoria suscipiet, /.../ Memoriam pronuntiatio sequetur, res, ut Demostheni videtur, inter oratoria officia vel prima vel sola, quae consistit duobus, motu corporis et sono vocis Haec quantum summatim tetigisse satis est, quae sunt oratoris officia. reliquum est videre, qui sit finis.

Talarens uppgift är när det gäller en framlagd civil fråga självfallet att först förstå (*intellegere*) den, huruvida den är generell eller specifik, enkel eller sammansatt av flera, absolut eller komparativ: därefter, efter att ha förstått (*intellexerit*), finna loci till denna vilka är passande för indelningen och samla ihop sentenser, moraliska eller naturliga till dessa. Därefter bör man bedöma det funna, avvisa de som är föga passande men också att ge en passande ordning åt det som prövats genom bedömning. Ty även om många och passande saker ha insamlats, skadar de antingen eller tillför inte mycket om de inte placeras på säkra och liksom legitima platser på grund av sin kvalitet och storlek. Allt detta tar minnet hand om /.../. *Pronuntiatio* följer på minnet, en sak

magoras tankar kring retoriken. Genom en analys som omfattar både språk, omständigheter och innehåll (bruket av grekiska termer i texten, en påstådd avsaknad av manuskript för texten, samt de ämnen som tas upp i texten) drar Aubin slutsatsen att texten de facto är skriven av Augustinus. Aubin menar att texten visar på influenser av Hermagoras, Hermogenes och filosofen Porphyros, och att spår av detta är tydliga även i Augustinus *De doctrina christiana*.

bland talarens uppgifter som, enligt Demosthenes, är den första och enda som består av två delar, nämligen kroppens rörelser och röstens ljud. Det är tillräckligt att i korta drag beröra vad som är talarens uppdrag. Vad som återstår är att se vad som är syftet. (min översättning)

Därefter behandlar Augustinus saker som bör tagas under övervägande för att övertyga i en *quaestio civilis: iustum (iniustum), honestum (inhonestum), laudandum (reprehendum), utile (inutile)*, vilket kan jämföras med Sulpicius *modus causae*. Augustinus tar upp nödvändigheten att definiera saken till att vara tes eller hypotes, generell eller specifik. Han definierar också *status causae (coniectura, qualitas, translatio)*.

De två författarna, möjligen båda verksamma under 300-talet, har således en påfallande likartad presentation av en inledande analys som rör definition och utredning av själva saken (*causa*). Sulpicius ger detta en egen term (*intellectio*) och ser *intellectio* som en av talarens uppgifter, medan Augustinus tycks tala om samma sak men genom verbformerna *intellegere* och *intellexerit*.²⁰ Såsom redan påpekats åtskilliga gånger är innehållet i denna inledande analys i själva verket processer och bedömningar som de klassiska författarna behandlar under *inventio*. Flera gånger har vi också sett hur dessa *rhetoires minores* hänvisar till en grekisk tradition, vilken kommer att belysas närmare i nästa bidrag i denna volym.

Så långt har vi utrett de klassiska retoriker som inte talar om termen *intellectio* och de senantika som gör det. Vi får här påminna oss om orsaken till att denna djupdykning i historien görs, nämligen för att spåra eventuella ursprung till den i moderna retoriska läroböcker förekommande termen *intellectio*. Moderna retoriker har hänvisat till den klassiska retoriken för att motivera användandet av termen, men såsom vi nu vet, utan belägg för detta.²¹

²⁰ Att Augustinus inte använder substantivet/termen *intellectio* utan verbformer tolkar Díaz y Díaz 1998, s. 72, som en indikation på att det inte handlar om *partes* utan om *officia*, där retorn förväntas agera med sitt omdöme.

²¹ Ett möjligt undantag här är Johannesson (2005, s. 31–32) som nämner termen *intellectio* när han diskuterar Augustinus verk *De Doctrina Christiana*. Termen *intellectio* används dock inte av Augustinus i detta verk, även om han

Att hantera närvaro och frånvaro av *intellectio*

Det är dags att undersöka hur den spanska forskningsdiskursen resonerar kring detta och på så vis visa hur vissa vill knyta ihop det 'gamla' *intellectio* (Sulpicius Victor) med det 'nya' *intellectio* (d.v.s. närvaron av *intellectio* i modern retorik). Jag vill också diskutera hur de klassiska retorikerna hanterade frånvaron av *intellectio*, genom närvaron av andra analysverktyg.

Stefano Arduini (i *Prolegómenos a una teoría general de las figuras*, 2000) lyfter fram Sulpicius och Augustinus resonemang kring *intellectio* i syfte att hitta ett fördjupande analysverktyg för sin egen forskning kring figurer och hur man analyserar dessa kontextuellt. Han vill själv använda denna del av arbetsprocessen, och han hittar den alltså hos Victor och Augustinus (med hjälp av Chico Rico,²² se nedan). Han hävdar att de två beskriver samma process och att likheterna dem emellan beror på en gemensam källa, Hermagoras; han menar att de extraherar innehåll ur *inventio* för att sätta ihop dessa till en egen del, vilket vi ju ovan har kunnat konstatera. Arduinis avsikt är att översätta denna glömda operation till moderna termer av extensionell semantik och göra en *pragmatisk reinterpretation* av termen och dess innebörd.²³

Arduini menar att genom att definiera saken, status, genre och grad av trovärdighet bestämmer man kriterierna genom vilka världen kan kännas igen i retorisk-kommunikativa termer. Det handlar om att aktivera vilket retoriskt "fält" som ska användas i ett tal, att göra det kommunikativt synligt och till en utgångspunkt för de övriga operationerna.²⁴ *Intellectio* konstruerar en retorisk

använder andra böjningar av samma stam när han diskuterar 'förförståelse' och vikten av att 'förstå' sitt ämne. Detta enda omnämnande av termen *intellectio* hos Johannesson får dock betraktas som ett högst marginellt inslag i författarskapet. Ett mer relevant undantag är Sigrell som för en legitimerande argumentation för *intellectio* med en direkt koppling till Sulpicius Victor. Som Erik Bengtson visade i sin studie i denna volym är det dock tydligt att den argumentationen har drag av efterhandskonstruktion.

²² Retorikforskaren Francisco Chico Rico är författare till texten under uppslagsordet *intellectio* i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*.

²³ Arduini (2000), s. 61.

²⁴ Arduini (2000), s. 67.

modell av världen, vilken utgör material för den retoriska texten. *Intellectio* formar också en strategi för de övriga stegen, särskilt för *inventio*.²⁵ Via *intellectio* kan talaren analysera saken och mottagaren, samt den egna förståelsen för verkligheten, den kommunikativa strukturen och dess delar. På detta vis är *intellectio* en hermeneutisk operation.²⁶ Talarens möjlighet att förhålla sig till *aptum* i den konkreta retoriska händelsen bestäms via just *intellectio*.²⁷

Arduini gör alltså en pragmatisk omtolkning av Sulpicius *intellectio*, och han hänvisar till Francisco Chico Rico, *La intellectio en la Institutio oratoria de Quintiliano: ingenium, iudicium, consilium y partes artis*,²⁸ vilken talar om den ”senaste tidens införande av *intellectio* i den retoriska arbetsprocessen” och konstaterar att försöken att förklara detta fortfarande är ofullständiga.²⁹ Chico Rico tolkar *intellectio* som en operation som dels föregår de övriga men som också löper igenom de övriga och som inte går att skära ut ur processen. Det ligger på en instruerande nivå, som befinner sig i själva organisationen av det retoriska verket, och som handlar om relationen mellan talare, publik, sak och i kom-

²⁵ Arduini (2000), s. 71. Jfr även Albaladejo, *The Pragmatic Nature of Discourse-Building Rhetorical Operations*, s. 10, där han, med hänvisning till Arduini, talar om modell av världen som realiserar i vilken den retoriska kommunikationens villkor, inkluderande talare och mottagare, samverkar.

²⁶ Arduini (2000), s. 71.

²⁷ Detta har berörts även av andra forskare, tex Albaladejo (1999, s. 10). Även Capdevilla (2004) gör denna koppling (s. 143): ”Its guiding principle and what which gives coherence to the structure of the discourse is the *aptum*, or that which is appropriate for the act of persuasion at any time. The discourse should adjust itself to the circumstances which surround it: the public that it is aimed at, the type of discourse and its aim etc.”

²⁸ Se även Francisco Chico Rico, ”La intellectio. Notas sobre una sexta operación retórica” (1989).

²⁹ Chico Rico, ”La Intellectio en la Institutio oratoria de Quintiliano: Ingenium, iudicium, consilium y partes artis” (1998), s. 493: ”La intellectio, a pesar de su reciente inclusión en el modelo constituido por las cinco operaciones retóricas tradicionalmente establecidas y su consiguiente articulación en el mismo, nos sigue pareciendo una operación retórica de características tan singulares que los intentos de describirla y explicarla llevados a cabo hasta este momento, sin duda alguna de gran interés para su adecuado y preciso conocimiento, nos resultan todavía incompletos”.

munikationssituationen. Sagda nivå innehåller en sammanfattning av alla instruktioner av semantisk, syntaktisk, makro- och mikrostrukturell och pragmatisk typ, vilka riktar sig mot *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio*, och som bör anpassas efter *aptum* för att uppfyllas (jfr Arduini ovan). Dessa två spanska forskare (om?) tolkar alltså Victors beskrivning av *intellectio* så att de hamnar nära den innebörd som läggs i begreppet i den svenska retoriklärobokdiskursen, d.v.s. en situationsanalys. Såsom tidigare påpekats står de inte oemotsagda i detta. Díaz y Díaz, 1998 och 2000, kritiserar Chico Ricos läsning av Sulpicius och Augustinus och gör en egen tolkning, som är både intressant och rimlig, men som inte vetter mot ett modernt användande av termen. Deras olika ståndpunkter kan lätt förklaras beroende på perspektiv och disciplin (jfr not 35), då Chico Ricos och Arduinis tolkningar har ett övergripande syfte att inte bara förstå de senantika retorerna utan också att skapa ett retoriskt verktyg (i *rhetorices partes*, som i de svenska läroböckerna) för modern användning. Díaz y Díaz däremot vill återvända till en historisk, verknära tolkning av antika och senantika retoriska texter.³⁰

* * *

För att så avsluta denna historiska exposé vill jag nu undersöka hur de klassiska retorikerna hanterade frånvaron av en inledande analys i arbetsprocessen. Jag tar min utgångspunkt i Chico Ricos ovan nämnda artikel, där han gör den tydligaste och mest utvecklade kopplingen mellan just *intellectio* och *aptum*.

I sin jakt på *intellectio* hos Quintilianus studerar Chico Rico vad Quintilianus skriver om *ingenium*, *iudicium* och *consilium*

³⁰ Díaz y Díaz, 1998, s. 66: "Por el contrario, nosotros preferimos situarnos en la perspectiva histórica, esto es, vamos a fijarnos exclusivamente en lo que los antiguos rétores teorizaron a propósito de las *partes rhetoricae artis u officia oratoris*". Detta är hans första invändning mot Chico Rico och Arduini – att de går emot en etablerad historiebeteckning. Han föresätter sig undersöka tre saker: 1) hur termerna *partes artis* och *officia oratoris* används i de klassiska texterna; 2) om de fem delarna i den retoriska arbetsprocessen alltid varit just fem; 3) huruvida de klassiska författarna ansåg att det fanns en sjätte del (ibid. s. 67).

(talarens medfödda kvaliteter, i motsats till det som retorikens konst kan hantera) och om *aptum*. Trots att Quintilianus inte nämner termen *intellectio* menar Chico Rico att Quintilianus behandlar det som ligger i begreppet på flera olika ställen.

Det tydligaste stället, enligt Chico Rico, är III 9,1–9, där Quintilianus skriver om *genus idiciale*; Quintilianus anför i diskussionen om *inventio* (III 9,1) här ett antal aspekter som påminner om funktionen hos *intellectio*, i samband med att han avhandlar talets olika delar (*exordium*, *narratio*, *partitio* etc). Här diskuteras nödvändigheten av att betänka *status*, *causa*, *species* för att kunna formulera exempelvis *partitio* (jfr också Cicero ovan):

sed ante omnia intueri oportet quod sit genus causae, quid in ea quaeratur, quae prosint, quae noceant, deinde quid confirmandum sit ac refellendum, tum quo modo narrandum. Expositio enim probationum est praeparatio, nec esse utilis potest, nisi prius constiterit, quid debeat de probatione promittere. Postremo intueendum, quemadmodum iudex sit conciliandus. Neque enim nisi totius causae partibus diligenter inspectis scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiae an obnoxium.

Men framför allt bör vi betänka sakens slag, vad som undersöks i den och vad som kan anföras för och emot. Därefter måste vi betänka vad som bör styrkas och vad som bör förkastas, såväl som hur det skall framställas. Ett framställande av fakta är en förberedelse för bevisföringen, och den blir meningslös, om vi inte först har bestämt vad vi vill åstadkomma med bevisföringen. Slutligen måste vi undersöka hur vi bäst kan vinna domaren över till vår sida. Vi kan alltså inte vara säkra förrän vi undersökt varje del av hela saken – hur vi vill påverka hans sinne, om vi skall göra honom sträng eller blid, upprörd eller avslappnad, öppen för påverkan eller det motsatta. (min översättning)

Vidare lyfter Quintilianus fram, när det gäller *dispositio* (VII 10,11–14), att det inte räcker med teoretisk kunskap om hur saker och ting skall göras utan varje talare måste lita på sin egen kunskap (*ingenium*) för att hantera konsten (*ars*, *doctrina*) för att

kunna avgöra hur ett tal kan disponeras på ett ekonomiskt vis utifrån fakta, kunna avgöra när ett *exordium* är nödvändigt, när argument skall utelämnas eller tas med. Chico Rico menar att detta är orsaken till att *intellectio* har uteslutits ur det traditionella systemet av *partes artis* – det hör mer till *ingenium* än till *ars*. *Ingenium* hör, tillsammans med *iudicium* och *consilium*, till talarens naturliga kvaliteter, vilka inte kan åstadkommas vare sig genom *ars* eller *imitatio*. Så förklarar också Victor varför Cicero inte använder termen *intellectio* (jfr citat ovan). Chico Rico anser inte att *iudicium* helt motsvarar *intellectio* i den mening som det beskrivs av Sulpicius eller Augustinus, men att *iudicium* trots allt är en av de viktigaste principerna inom *intellectio*, uppfattat som en initial och reglerande operation som får effekt för hela den retoriska processen och som tillåter talaren att undersöka *causa* och den kommunikativa situationen. *Iudicium* blir därmed via *intellectio* inkorporerat i de övriga stegen (*inventio, dispositio...*). Chico Rico menar att *iudicium* har att göra med det interna *aptum*, d.v.s. har bäring på arbetsprocessen och att de olika stegen följer logiskt på varandra och att det finns en anpassning som löper genom hela arbetsprocessen. Denna anpassning ska också finnas mellan talets olika delar (*exordium, propositio, narratio* osv). *Consilium* däremot har bäring på det externa *aptum*, och rör alltså talare, publik, tid och plats.³¹

I en annan passage om *dispositio* (VI 5,1–11) diskuterar Quintilianus *iudicium* och *consilium* och påpekar hur dessa medel inte hör till konsten (*ars*):

His pro nostra facultate tractatis non dubitassem transire protinus ad dispositionem, quae ordine ipso sequitur, nisi vererer ne, quoniam fuerunt qui iudicium inventioni subiungerent, praeferis hunc locum quibusdam viderer, qui mea quidem opinione adeo partibus operis huius omnibus connexus ac mixtus est, ut ne a sententiis quidem aut verbis saltem singulis possit separari,

³¹ Jfr Lausberg §1056 (internt aptum) och 1057 (externt aptum). Cicero behandlar aptum i *De oratore*, 21, 70–74. Díaz y Díaz 2000, s. 154, anser att Sulpicius placerar *iudicium* och *consilium* i *inventio*.

nec magis arte traditur quam gustus aut odor. Ideoque nos, quid in quaque re sequendum cavendumque sit, docemus ac deinceps docebimus, ut ad ea iudicium dirigatur. /.../ Referatur oportet ad sensus, qui non docentur. (1–2)

Efter att ha hanterat dessa saker efter bästa förmåga, skulle jag nu inte tveka att fortsätta med dispositio, vilket vore den logiska ordningen, om jag nu inte fruktade att jag för somliga skulle synas hoppa över omdömet (iudicium), då det finns de som anser att iudicium bör diskuteras inom ramen för inventio; enligt min mening är omdömet så inflätat och inblandat i varje del av denna process att det inte kan skiljas ens från var mening och varje ord, och att det inte kan förmedlas via konstens teori, på samma sätt som smak och lukt inte heller kan läras ut. Sålunda skall jag lära ut vad vi bör göra eller akta oss för i varje särskilt fall, för att omdömet skall styras mot detta. [...] I alla dessa fall skall sunt förnuft styra och detta kan inte läras ut. (min översättning)

I nästa paragraf avhandlas skillnaden mellan *iudicium* och *consilium*; den är liten men rör sig på olika nivåer; *iudicium* handlar om kända fakta medan *consilium* om gömda fakta. Qunitilianus pekar här också på att de inte går att lära ut på samma sätt som konsten:

Nec multum a iudicio credo distare consilium, nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus et aut omnino reperiis aut dubiis. Et iudicium frequentissime certum est, consilium vero est ratio quaedam alte petita et plerumque plura perpendens et comparans habensque in se et inventionem et iudicationem. Sed ne de hoc quidem praecepta in universum exspectanda sunt. (VI 5,3)

Enligt min uppfattning är det ingen större skillnad mellan omdöme (iudicium) och klokhets (consilium), bortsett från att det förra hanterar uppenbara fakta medan det senare befattar sig med dolda fakta eller sådant som inte har upptäckts än eller fortfarande är tveksamt. Åter igen, omdöme rör oftare något säkert än inte, medan klokhets hanterar resonemang utifrån okända premisser och väger och jämför ett antal olika argument; klokhets blir på så vis en del av både inventio och dispositio. Men inte heller här ger jag några generella regler. (Min översättning)

Avslutningen på detta resonemang är av intresse då Quintilianus här pekar ut andra faktorer, nämligen talets omständigheter, tid, plats och publik (jfr det 'nya' *intellectio*):

Illud dicere satis habeo, nihil esse non modo in orando, sed in omni vita prius consilio, frustra que sine eo tradi ceteras artes, plusque vel sine doctrina prudentiam quam sine prudentia facere doctrinam. Aptare etiam orationem locis, temporibus, personis est eiusdem virtutis. (VI 5,11)

Det är nog att säga, tror jag, att det finns inget som är viktigare än klokhet (*consilium*), inte bara när det gäller talekonsten utan i livets alla uppdrag, och utan denna blir all formell undervisning meningslös, medan förstånd utan bildning kan åstadkomma mer än bildning utan förstånd. Det är nämligen klokhet som lär oss att anpassa vårt tal till omständigheter såsom tid och plats och till de människor som vi har att göra med. (min översättning)

Ytterligare en passage hos Quintilianus är av intresse då den fokuserar på brister hos *ars*, och därmed nödvändigheten av att klokt kunna anpassa sig till saken, omständigheter, tid och plats:

Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac parva, si uno et brevi praescripto contineretur; sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione, necessitate. Atque ideo res in oratore praecipua consilium est, quia varie et ad rerum momenta convertitur. (II 13,2)

Hela retoriken skulle vara en lätt och ringa sak, om den kunde innefattas i ett enda och kortfattat råd; dock måste de flesta regler anpassas efter sakens natur, efter omständigheter rörande tid och plats, och av nödvändighet. Av detta följer att en talares mest nödvändiga tillgång är klokhet (*consilium*), eftersom han ställs inför att hantera en mängd kritiska situationer. (min översättning)

Chico Ricos (och Sulpicius) slutsatser utifrån Quintilianus är att *intellectio* inte har behandlats i den traditionella beskrivningen av *partes artis* eftersom den ligger närmare *ingenium*, *iudicium* och *consilium*. Talarens kvaliteter ligger på förståelsens nivå som en

strukturerande komponent för texten och för den retoriska kommunikationen i avsikt att möta kraven på *aptum*.

Avslutningsvis vill jag lyfta fram en passage ur Ciceros *De Oratore* III 55.210–212, vilken avhandlar den ’retoriska situationen’ på ett sätt som minner om hur termen *intellectio* används idag:

Quam ob rem quoniam de ornatu omnis orationis sunt omnes, si non patefacti, at certe demonstrati loci, nunc quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione videamus. Quamquam id quidem perspicuum est, non on omni causae nec auditori neque personae neque tempori congruere orationis unum genus; nam et capitis alium quendam verborum sonum requirunt, alium rerum privatum atque pravarum; et aliud dicendi genus deliberativum, aliud laudationes (aliud judicia), aliud sermones, aliud consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiam qui audiant, senatus an populus an iudices; frequentes an pauci an singuli et quales: ipsique oratores qua sint aetate, honore, auctoritate debet videri; tempus an pacis an belli, festinationis an otii. Itaque hoc loco nihil sane est quod praecipi posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris et tenuioris et item illius mediocris ad id, quod agemus, accommodatam deligamus. Ornamentis eisdem uti fere licebit alias contentius, alias demissius; omnique in re posse quod deceat facere artis et naturae est; scire quid quandoque deceat prudentiae.

Eftersom hela ämnet ’retorisk utsmyckning’ nu har behandlats (om inte fullständigt så åtminstone med nämnande av samtliga beståndsdelar) skall vi nu betrakta ämnet(s) ’ändamålsenlighet’, det vill säga val av lämplig stilnivå. Större kriminalmål kräver en annan stil än civilmål och mindre tvistemål. Det politiska talet, högtidstalet och domstolstalet har var sin stil, liksom föreläsningen, tröstetalet, protesten, diskussionsinlägget och den historiska redogörelsen. Publikens sammansättning är också avgörande; om det är senaten, folkförsamlingen eller en jury, om den är stor eller liten eller bara enskilda individer, och hurdana de är; man måste veta vad talaren har för ålder, ämbete och rang och tänka på om det är fredstid eller krig, om det är ont eller gott om tid. Här tycks det inte finnas särskilda rekommendationer annat än att man skall välja en fylligare eller mer återhållsam stil eller ett mellanläge, allt beroende på ärendet. Man kan nästan alltid

använda samma konstgrepp, ibland mer energiskt, ibland mer dämpat. Att träffa rätt ton är en fråga om utbildning och begåvning. Att veta vad som passar och när, det är en fråga om omdöme. (övers. Bergh 2008)

Såväl Cicero som Quintilianus anför således på olika ställen råd och kommentarer som berör situationsanalys.

Avslutande ord

Det är dags att sammanfatta läsningen av de antika och senantika källorna och försöka placera resultaten i förhållande till varandra.

Vi har sett att de klassiska retorerna inte använder termen *intellectio*. Det är alltså inte korrekt att hänvisa till de klassiska källorna när man diskuterar *intellectio* i moderna böcker om retorik. Dock måste konstateras att de klassiska retorerna förhåller sig till innebörden av den moderna termen *intellectio* på olika sätt (till vilket vi återkommer). Däremot har det blivit klart att termen *intellectio* använts långt innan den uppstod i en modern retorisk diskurs. Särskilt en senantik författare, Sulpicius Victor, använde termen som en del i den retoriska arbetsprocessen, men med en annan innebörd. Den tydligaste skillnaden mellan användandet av termen då och nu är att den dåtida termen avsåg en analys av 'saken' (*causa*), medan den nutida, i svensk och spansk diskurs, avser en analys av hela kommunikationssituationen. Vi har även sett uppgifter om att *intellectio* skulle ha att göra med en grekisk tradition och komma ur Hermagoras och Zenons texter. Vi har även kunnat konstatera att det har förelegat en diskussion kring arbetsprocessens delar och deras antal. Cicero antyder att diskussionen finns medan Quintilianus tar upp den mer i detalj. Här framkommer att den sjätte delen skulle ha varit *iudicium*, alltså en omdömesorienterad process. Capella tar upp den sjätte delen med namnet *iudicatio*, vilken antagligen har samma innebörd som Quintilianus *iudicium*.

Vi finner en konsensus kring denna 'sjätte del', nämligen att det rör sig om något som hör till talarens kvaliteter och alltså inte kan hanteras av konsten (*ars*), varför det inte bör ingå som en

särskild del i arbetsprocessen. Quintilianus resonerar kring *iudicium*, *ingenium* och *consilium* (talarens kvaliteter alltså och inte konsten) och visar på hur dessa tillsammans skapar den förståelse av den kommunikativa situationen som idag anses vara avgörande (och som i Sverige har hanterats med det 'nya' *intellectio*). Syftet med att använda talarens kvaliteter är att uppnå *aptum*, d.v.s. att texten/talet på alla vis blir passande. Detta sker dels genom en intern anpassning som rör arbetsprocessens olika delar, vilket leder till att talets olika delar anpassas efter varandra (*iudicium*, *ingenium*), dels genom en utåtriktad och extern anpassning som rör talaren, publiken, tiden och platsen (*consilium*).

Det ligger väl nära till hands att hålla med Arduini och även Chico Rico om att det moderna användandet av termen *intellectio* handlar om en pragmatisk reinterpretation av ett klassiskt begrepp, som hanterar kommunikationssituationen och åstadkommer en hermeneutisk tolkning. Via deras resonemang och om-tolkningar närmar sig således det 'gamla' och det 'nya' *intellectio* varandra.

Det kan dock tyckas vara en omväg att gå då den klassiska retoriken erbjuder såväl termer som tankar kring detta, först och främst genom termen *aptum* och de effekter som den får på hela den retoriska processen och produkten. Såsom blivit tydligt ovan uppnås *aptum* just genom att talaren använder sina (medfödda) kvaliteter *iudicium*, *ingenium* och *consilium*. Den koppling som Chico Rico gör (jfr ovan, s. 80–84) mellan *consilium* och dess mål, ett externt *aptum*, ligger väldigt nära det 'nya' *intellectio*, alltså det *intellectio* som beskrivs i de moderna svenska handböckerna.

Naturligtvis bortsåg inte de klassiska retorerna från nödvändigheten att kontextualisera sitt talande. Såsom blivit tydligt ovan finns ett flertal sätt att analysera och hantera kommunikationssituationen presenterade även i den klassiska retoriken, om än inte i form av en del av *partes artis* utan snarare som *officia oratoris*.

Litteraturförteckning

- Albaladejo, Thomas (1993). "The Pragmatic Nature of Discourse-building Rhetorical Operations". *Koine* 3, s. 5–13.
- Albaladejo, Thomas (1998). "Textualidad y comunicación: persistencia y renovación del sistema retórico. (La rhetorica recepta como base de la retórica moderna)". I Castellanos, Antonio Ruiz, Sánchez, Antonia Viñez & Durán, Juan Sáez (red.), *Retórica y texto*. Vol. III: *Encuentro Interdisciplinar sobre Retórica, Texto y Comunicación*. Cádiz, Universidad de Cádiz, s. 3–14.
- Arduini, Stefano (2000). *Prolegómenos a una teoría general de las figuras*. Murcia: Universidad.
- Aubin, Jeffery (2012). "Le De Rhetorica du Pseudo-Augustin: Quaestiones civiles et intellectio dans l'Antiquité tardive". Masteruppsats. Quebec: Département des Littératures, Faculté des Lettres, Université Laval.
- Barwick, Karl (1961). "Augustinus Schrift de Rhetorica und Hermagoras von Temnos". *Philologus* 105, s. 97–110.
- Capdevilla, Arantxa (2004). "The rhetoric of objects. Rhetorical phases as a model for generating meanings". *Temas de disseny* 21, s. 140–147.
- Chico Rico, Francisco (1989). "La intellectio: notas sobre una sexta operación retórica." *Castilla, Estudios de Literatura* 14, s. 47–55.
- (1998a). "Intellectio". I Ueding, Gert (red.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Band 4: Hu-K. Tübingen: Niemeyer, sp. 448–451.
- (1998b). "La intellectio en la Institutio oratoria de Quintiliano: ingenium, iudicium, consilium y partes artis". I Albaladejo, Thomas, Caballero, José Antonio & del Río Sanz, Emilio (red.), *Quintiliano: Historia y actualidad de la Retórica. Actas del Congreso Internacional «Quintiliano: historia y actualidad de la Retórica: XIX Centenario de la "Institutio Oratoria"»*, vol. II. Logroño: Centro de Estudios Riojanos, s. 493–502.
- Cicero, Marcus Tullius (2008). *Om talaren. Första boken*. Övers. Birger Bergh. Åstorp: Retorikförlaget.
- Czaplas, Beate (2005). "Rhetorices partes". I Kalivoda, Gregor & Ueding, Gert (red.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Band 7: *Pos-Rhet*. Tübingen: Niemeyer, sp. 1412–1423.
- Díaz y Díaz, Pedro Rafael (1998). "La posición de la intellectio en el sistema retórico clásico". *Humanitas* 50, s. 61–85.
- (2000). "Intellectio, iudicium, consilium y officia oratoris en el Sistema retórico de Sulpicio Victor". *Humanitas* 52, s. 123–154.

- Halm, Karl (1863). *Rhetores latini minores ex codicibus maximam partem primum adhibitis*. Leipzig: Teubner.
- Hellspong, Lennart (2004). *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik*. 2., [utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Hellspong, Lennart (2013). *Argumentationens retorik: handbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Johannesson, Kurt (2005). *Svensk retorik: från medeltiden till våra dagar*. [Ny utg.] Stockholm: Norstedt.
- Lausberg, Heinrich (1998). *Handbook of literary rhetoric: a foundation for literary studies*. Leiden: Brill.
- Lindqvist, Janne (2008). *Klassisk retorik för vår tid*. Lund: Studentlitteratur
- Reuter, August (1893). ”Untersuchungen zu den Römischen Technographen Fortunatian, Julius Victor, Capella und Sulpitius Victor”. *Hermes* 28, s. 73–134.
- Riposati, Benedicto (1955). ”Agostino o pseudo-Agostino?”. I: Paratore, Emanuele (red.), *Studi in onore di Giono Funaioli*, Rome: A Signorelli, s. 378–393.
- Rydstedt, Rudolf (1993). *Retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- Strömquist, Siv (1988). *Skrivprocessen: teori och tillämpning*. Lund: Studentlitteratur.
- (1996). *Talarskolan: talprocessen – teori och tillämpning*. Malmö: Gleerup.

A Graecis tradita: Intellectio-begreppet mot bakgrund av den grekiska retoriktraditionen

David Westberg

Inledning

När Sulpicius Victor i sina *Institutiones oratoriae* diskuterar talarens uppgifter (*officia*), konstaterar han att de av hävd (*ut traditum est*) är tre: *intellectio*, *inventio* och *dispositio* (315.7 Halm). Att *intellectio* inte förekommer i den klassiska femdelade *partes*-modellen sådan vi finner den hos till exempel Quintilianus, är en av orsakerna till att Sulpicius skrift tilldragit sig retorikhistorikernas intresse (detta diskuteras närmare av såväl Erik Bengtson som Anika Ström i denna volym).¹ Sulpicius konstaterar själv (315.10–

¹ Sulpicius unika – eller, om man så vill, perifera – position inom den latinska retoriktraditionen lyfts fram av t.ex. Leff 1972, s. 200. Dateringen av Sulpicius är omtvistad och bygger på flera detaljer i texten: referenserna till ”mina lärare” och i synnerhet Zenon; systemet med tretton *staseis*; den eventuella attribueringen av *Ad Herennium* till Cicero; vissa språkliga egenheter. För en genomgång, se Riesenweber 2018, s. 486–490, som själv stannar för en datering mellan ca 300 och 450. Heath föreslår med osäkerhet en tidigare datering, kanske omkring 200, på basis av att Zenons *stasis*-system (som Sulpicius återger) så pass snabbt trängdes ut av Hermogenes; se Heath 1994, s. 17–19; Heath 2003, s. 4 n8; Heath 2004, s. 24 n36. González 2011 lyfter fram att Sulpicius tycks attribuera *Ad Herennium* till Cicero, och eftersom Hieronymus sägs vara den förste som gör denna attribuering, så borde Sulpicius vara ungefär samtida eller senare med denne, d.v.s. någonstans kring år 400. Argumentet har sina uppenbara svagheter, särskilt med tanke på att Hieronymus inte säger att det är han själv som gör attribueringen, utan den framställs som bekant. Ett viktigt indicium för ett senare datum skulle kunna vara att *Ad*

11) att Cicero inte använder begreppet *intellectio*.² I stället hänvisar han till ”det som förmedlats från grekerna” (315.14 *a Graecis tradita*). Det är denna tradition han säger sig vilja följa *per singula*, i detalj.

Framför allt två frågor som aktualiseras utifrån Sulpicius beskrivning av *intellectio* och hans hänvisning till grekerna kommer att stå i fokus i detta kapitel. Den första är genealogisk eller källkritisk: från vilka greker hämtade Sulpicius sitt *intellectio* och vilken är den motsvarande grekiska termen? Den andra frågan har att göra med begreppets definition och funktion att göra: kan det Sulpicius säger om *intellectio* byggas ut och kontextualiseras med andra, grekiska, belägg? Båda frågorna har att göra med Sulpicius plats i den retoriska traditionen. I någon mån kan besvarandet av dem också mer allmänt belysa förhållandet mellan grekiska och latinska retoriktraditioner under senantiken. Vid sidan av den historiska undersökningen är givetvis också, inom ramen för denna bok, en tredje fråga om Sulpicius *intellectio*-begrepp stämmer överens med det moderna, d.v.s. en fråga om definition snarare än genealogi. Den frågan är egentligen redan besvarad av mina medförfattare. Jag kommer därför inte att gå in på den särskilt djupgående, utan konstaterar bara med ytterligare emfas och ytterligare belägg att Sulpicius *intellectio*-begrepp till sin definition är oförenligt med dess moderna motsvarighet. Om det sedan i sin moderna version är användbart eller inte låter jag i det följande vara osagt.

Herennium först framåt 400-talet börjar bli en mer frekvent referens i skolböcker och sammanfattningar av det slag som Sulpicius text representerar.

² Termen *intellectio* används däremot i sin andra betydelse (jfr t.ex. Lausberg § 571; Chico Rico 1998, s. 450 (B.II)), d.v.s. som översättning för συνηκδοχή, *synekdochē*, i *Ad Her.* IV 44. González 2011 nämner inte denna förekomst av termen i *Ad Her.* när han försöker datera Sulpicius (jfr föregående not). Stället skulle kunna användas som argument för att Sulpicius inte betraktade *Ad Her.* som ett verk av Cicero (vilket skulle medföra att González datering av Sulpicius till ca 400 faller). Motargumentet skulle vara att *Ad Her.* inte använder termen i den betydelse som är aktuell på s. 315 hos Sulpicius och att denne därmed ändå skulle kunna hävda att Cicero inte använder begreppet (snarare än termen) *intellectio*.

Huvudmaterialet för detta kapitel utgörs alltså av Sulpicius Victoris teknografiska text. Den utgör vår mest inflytelserika förmoderna källa till *intellectio* förstått som en *pars* eller *officium artis*. Jag kommer inte att ta upp Hellspongs eller Strömqvists användning av begreppet. De spanska retorikteoretikernas (d.v.s. framför allt Chico Rico och Díaz y Díaz) komer jag (nästan) enbart att beakta utifrån deras historiska resonemang. För en mer detaljerad beskrivning av deras – och Hellspongs och Strömqvists – syn på *intellectio* som en betydelsefull komponent i den moderna förståelsen av den retoriska processen hänvisar jag till Erik Bengtsons och Annika Ströms kapitel.

Jag kommer att börja med att diskutera, och avfärda, den koppling mellan Sulpicius och stoikerna som ibland görs, i synnerhet med avseende på den tredelade partesmodellen *intellectio, inventio, dispositio*. Därefter gör jag en genomgång av ett antal grekiska belägg för termen (på grekiska *noēsis, νόησις*) och diskuterar dem och i synnerhet *intellectio*-begreppets funktion och relevans inom *stasis*-läran, som utvecklas kraftigt på grekisk botten under 100- och 200-talen e.Kr. Den kanoniska *stasis*-teoretiska skriften blir så småningom Hermogenes (ca 160–225) *Peri staseōn* (Περὶ στάσεων).³ Emellertid framfördes och debatterades andra *stasis*-system än Hermogenes, och det är detta som åtminstone delvis tycks avspeglas i Sulpicius *intellectio*-begrepp. I anslutning till denna disussion pekar jag också på några av de *partes*-modeller som var i bruk bland grekiska retorikteoretiker under senantik och bysantinsk tid för att visa på mångfalden av modeller. Avslutningsvis jämför jag de grekiska kommentatorerna mer direkt med Sulpicius. Mot bakgrund av *intellectio*-begreppets förankring i *stasis*-läran argumenterar jag också för att *intellectio* – åtminstone om man väljer att hänvisa till Sulpicius – inte kan användas som beteckning på en generell kommunikationsanalys.

Mitt huvudärende i detta kapitel är alltså att utreda hur Sulpicius, med avseende på *intellectio*-begreppet, förhåller sig till den grekiska tradition han explicit åberopar. Implicit säger det också

³ För en översikt av Hermogenes liv och verk, se Lindberg 1997; de biografiska traditionerna diskuteras i Heath 1998.

något om hur han förhåller sig till den latinska traditionen och om hur den latinska traditionen förhåller sig till den grekiska när Sulpicius försöker – och misslyckas med att – införliva ett begrepp från grekisk retorikteori i den latinska.⁴ Ett andra syfte är av mer pedagogisk och introducerande natur. Jag försöker citera och översätta relativt utförligt från de grekiska teknografer som Sulpicius tycks bygga sin förståelse av *intellectio* på (eller i alla fall den gemensamma tradition som både Sulpicius och de bevarade teknografiska skrifterna representerar).⁵ På detta sätt vill jag dels hjälpa den som vill få en förståelse av karaktären hos dessa skrifter, dels antyda vilken guldgruva de utgör för vår förståelse av retoriken som ett levande och debatterat ämne genom historien.

* * *

Lausberg (§ 97) konstaterar att *intellectio* är en förutsättning för såväl *inventio* som *dispositio*; det utgör en generell samlad bedömning av det tilltänkta talets *causa* och vilken av de fyra *status generales* som är den lämpligaste utgångspunkten (jfr presentationen

⁴ Misslyckas, eftersom begreppet i latinsk retorikteori i övrigt förekommer enbart hos ps.-Augustinus, medan det (som vi kommer att se) är relativt väl integrerat i den grekiska. Ps.-Augustinus behandlas av Annika Ström ovan; se också Aubin 2014. Man kan också nämna Sulpicius prekära textkritiska läge. Det finns ingen bevarad handskrift. Halm 1863, s. ix, skriver att verket fanns i en enda handskrift, från Speyer, som nyligen gått förlorad ("in solo codice spirrensi nunc amisso ad aetatem nostram pervenisse"). Halm själv utgick från en edition från 1521 kompletterad med två andra editioner; se förteckningen s. 312. För en genomgång av editionshistorien, se Riesenweber 2018, s. 485–486. Antalet bevarade handskrifter säger visserligen inte allt men dock något om en författares genomslag. Sulpicius citeras inte heller av någon annan senantik eller medeltida författare, och det verkar rimligt att utgå från att hans betydelse var mycket liten. Winterbottom 1979 presenterar ett antal emendationer till texten.

⁵ Jag använder ordet "teknograf" och dess olika avledningar som beteckning för författare till (ofta anonyma) inledningar och kommentarer till verk om retorik (*technai*). Att kalla dem för "retorikteoretiker" vore att tillskriva dem en alltför hög grad av intellektuell självständighet. Termen bör vara bekant från t.ex. engelska, franska och tyska för den som studerat antik och medeltida retorik.

av Lausberg i Erik Bengtsons studie i denna volym). Lausberg anger två källor som stöd: den första är Sulpicius, den andra är Maximus Planoudes.

Om vi går till den aktuella volymen i Walz samling av *Rhetores Graeci* (eller ännu hellre till Rabes edition från 1931 av ett urval inledningar till retoriska handböcker) finner vi följande passus från Planoudes *Prolegomena till retoriken* (PS (7) 69.1–6 = Walz V 217.17–22):

Ἵτι ῥήτορος ἔργα νόησις, εὕρεσις, διάθεσις. νόησις μὲν, γνῶναι τὸ πρόβλημα, εἰ πολιτικόν ἐστιν ἢ μὴ, καὶ εἰ συνίσταται ἢ μὴ, καὶ ἐπὶ ποῖον εἶδος τῆς ῥητορικῆς ἢ στάσις ἀνάγεται· εὕρεσις δὲ εὕρεῖν τὰ ὀφειλόντα λεχθῆναι· διάθεσις δὲ τάξαι καὶ οἰκονομησαί, τί μὲν πρῶτον, τί δὲ δεύτερον καὶ ἐφεξῆς εἰπεῖν δεῖ.

En talares uppgifter är förståelse (*noēsis*), finnande (*heuresis*) och disposition (*diathesis*). Förståelse är att känna till problemet: om det är politiskt eller inte, om det har stasis eller inte och till vilken retorisk genre eller stasis det förs. Finnande är att finna vad som bör sägas. Disposition är att ordna och arrangera vad man bör säga först, vad därefter och efter det. (min övers.)

Uppdelningen *noēsis*, *heuresis*, *diathesis* ("förståelse", "finnande", "disposition") svarar exakt mot Sulpicius *intellectio*, *inventio* och *dispositio*, och liksom hos Sulpicius innebär *noēsis* ett slags första kategorisering av "problemet" (*to problēma*, "det framlagda") och en klassificering av dess genre eller status.

Med Planoudes är vi dock långt fram i den bysantinska medeltiden. Han levde under andra halvan av 1200-talet och började som skrivare och kopist i den kejsrerliga administrationen för att senare bli munk och undervisa i Chorakyrkan i Konstantinopel – "the most eminent Byzantine scholar of his time".⁶ Planoudes var en flitig författare och bland hans retoriska arbeten ingår skolier (samlingar av kommentarer eller marginalanteckningar) till Her-

⁶ Fryde 2000, s. 226. Planoudes presenteras också översiktligt i sitt intellektuella sammanhang hos t.ex. Wilson 1983, s. 230–241 och Pontanti 2020, s. 483–490.

mogenes samt *Prolegomena till retoriken* som just diskuterats. Planoudes sammanställde också ett retorikkompendium för sina studenter. Det bestod av 11 delar, där *Prolegomena till retoriken* var den första.⁷ Varför finner vi Sulpicius retoriska modell hos denne senbysantinske lärare och systematisör? Hämtade Planoudes den direkt från Sulpicius? Planoudes mest berömda intellektuella gärning var hans översättningar från latin, som innefattade såväl Ciceros *Somnium Scipionis* som delar av Ovidius och Boethius *Filosofins tröst* samt Augustinus. Även om Sulpicius är svårdaterad, så kan vi utesluta att Planoudes skulle ha varit hans källa, hans ”grek”. Och trots sin direkta kännedom om latinskt språk och litteratur verkar det osannolikt att Planoudes skulle ha haft Sulpicius som källa. Sulpicius framstår som en relativt marginell retorikteoretiker och vad retoriken beträffar stod den grekiska traditionen relativt oberoende av den latinska, inte minst under medeltiden (vilket ju även Sulpicius egna kommentarer antyder).⁸ Troligare är att såväl Sulpicius som Planoudes sammanfattat grekiska källor,⁹ och det visar sig att beläggen för *noēsis* som en av talarens uppgifter faktiskt är ganska många, även om man inte skulle tro det på basis av översikterna. Till exempel är den enda grekiska författare som hänvisas till i artikeln ”Intellectio” i *HWdR* (Chico Rico 1998) just Planoudes (och då i not 1, inte i själva texten).¹⁰ I själva artikeln håller sig Chico Rico strikt till att sammanfatta Sulpicius. I det följande kommer jag att försöka bredda materialet genom att lyfta fram de grekiska belägg och den grekiska tradition som

⁷ Fryde 2000, s. 216ff.

⁸ För en översikt, se Papaioannou 2017.

⁹ Conley 2005, s. 687 placerar in Planoudes i ett sammanhang av försök att efter det bysantinska återtagandet av Konstantinopel 1261 knyta an till, organisera och samtidigt vitalisera de traditionella utbildningsämnena, inte minst retoriken. I detta projekt ingick att sammanfatta och diskutera tidigare ståndpunkter; litet tidigare i sin *Prolegomena* (Walz V 214.15–215.1) urskiljer Planoudes exempelvis fem olika retoriska traditioner: en filosofisk, en politisk, en dialektisk, en sykofantisk och en smickrande – alla med sina olika mål, metoder och företrädare.

¹⁰ Hänvisningen är densamma som hos Lausberg, d.v.s. till Walz’ utgåva från 1833. Rabes *Prolegomenon sylloge*, ”samling av inledningar”, från 1931 är ett solidare textkritiskt arbete.

Sulpicius hänvisar till. Först ska jag dock granska ett annat förslaget inflytande på Sulpicius, nämligen det stoiska.

Sulpicius och stoicismen

Erik Bengtson har i sitt kapitel i denna volym gått igenom de fyra viktigaste av de forskningsbidrag som under 1800-talets senare del etablerade bilden av att den tredelade *partes*-modellen *intellectio*, *inventio* och *dispositio* skulle vara av stoiskt ursprung: Spengel, Volkmann, Nietzsche och Reuter. Jag ska här fylla ut resonemanget något och se både på vilka sätt det vederlagts och på vilka sätt det envisas med att återkomma, t.ex. hos Sulpiciusforskarna Díaz y Díaz och Riesenweber. De anförda beläggen, argumentationen och rekonstruktionen av den stoiska genealogin har sett litet olika ut under de drygt 150 år som Sulpicius stoicism diskuterats. I viss mån tycks forskningen ha blivit självbekräftande och samma artiklar återkommer gång på gång i diskussionen, d.v.s. slutsatserna återopas fortfarande trots att de enskilda beläggen och formuleringarna i Sulpicius text var för sig inte förmår bära upp dem.

I en inflytelserik artikel från 1863, ”Die Definition und Einteilung der Rhetorik bei den Alten”, menade retorikforskaren och textutgivaren Leonhard Spengel att indelningen *noësis*, *heuresis* och *diathesis* skulle gå tillbaka på stoicismen; han kallar det explicit för en ”stoische Einteilung”, som fick ge vika för den senare, femdelade *partes*-modellen.¹¹ Spengel hänvisar till några textställen, bland annat Planoudes, men stöder sig i första hand på Sulpicius vittnesbörd. Han diskuterar begreppen och deras betydelser, bland annat i relation till *iudicium* (jfr Annika Ströms diskussion i denna volym). Spengel placerar alltså Sulpicius inom en ”stoisk” tradition dit han också för Fortunatianus *Ars rhetorica* (79–134 Halm) – han hänvisar en bit in i artikeln till deras verk

¹¹ Spengel 1863, s. 503f.

som ”die stoischen Lehrbücher”.¹² Från Spengel har, som Erik Bengtson konstaterar, idén om ett stoiskt ursprung spritt sig till bl.a. Volkmann (1885) och Reuter (1893).

Spengels grunder för ett sådant ställningstagande blir dock aldrig fullt övertygande. Spengels artikel utgår från hur olika författare formulerar sina retorikdefinitioner, och delvis tycks hans kategorisering av Fortunatianus och Sulpicius som stoiker vara baserad på deras grunddefinition av retorik som *bene dicendi scientia* (Fortunatianus, 81.4; Sulpicius, 313.8) en översättning av grekiskans ἐπιστήμη τοῦ εὖ λέγειν (”vetenskapen om att tala väl”).¹³ Definitionen har en stoisk bakgrund, vilket framgår av såväl Diogenes Laërtios (VII 42–43, jfr nedan) som Quintilianus (II 15,33). Definitionen av retoriken som *bene dicendi scientia* hör också nära samman med definitionen av talaren som *vir bonus dicendi peritus*, ”en god man skicklig i att tala”, tillskriven stoikern Cato den äldre.¹⁴

I ett stoiskt sammanhang måste dock orden ”väl” (*bene*, εὖ) och ”god” (*bonus*) kopplas till deras strikta dygdeetik. Inom stoicismen identifieras dessutom ”vetenskap” eller ”(systematisk) kunskap” (ἐπιστήμη) med ”dygd” eller ”(moralisk) perfektion” (ἀρετή) vilket får till följd att endast den fulländade stoikern kan vara en sann talare. Denna kompromisslösa etiska koppling framstår som betydligt vagare när definitionen inlemmats i en bredare och mer eklektisk retoriktradition, där ”väl” och ”god” kan innebära helt andra saker än inom det ursprungliga stoiska sammanhanget. Så konstaterar Atherton att definitionen av talaren som *vir bonus* visserligen kan ha ett stoiskt ursprung, men att dess

¹² Spengel 1863, s. 510. Fortunatianus avviker t.ex. från Sulpicius på ett antal punkter; den mest relevanta i detta sammanhang är hans presentation av en *partes*-modell med fem delar.

¹³ Spengel 1863, s. 489f.

¹⁴ Seneca den äldre, *Contr.* 1 pr. 9. För den stoiska bakgrunden till *vir bonus*-begreppet och dess reception hos Quintilianus, se Walzer 2003.

framgång ("totemic rôle") lika gärna kan ha berott på att den fungerade väl inom ramen för romersk ideologi.¹⁵

I sitt hävdande av Fortunatianus och Sulpicius stoiska tillhörighet, "daß wir uns wirklich auf stoischen Boden befinden",¹⁶ blir Spengel dessutom tendentiös. För att betona den snävare traditionen bortser han från de ställen hos Quintilianus där exakt samma definitioner diskuteras (t.ex. II 14,5), eller avfärdar dem som ytliga.¹⁷ Spengels klassificering av Fortunatianus som "stoiker" framstår därför som resultatet av en övertolkning av en öppen retorikdefinition, allmän på gränsen till det klichémässiga. Den retoriska teorin formerade sig i egna skolbildningar, ofta på pragmatiska grunder och oberoende av de filosofiska inriktningarna. Detta framgår t.ex. av den omedelbart följande definitionen av talarens uppgift som *bene dicere in civilibus quaestionibus* (Fort. 81.6 Halm), "att tala väl i samhällsrelaterade frågor", en teknisk avgränsning av retorikämnet som inte återfinns hos stoikerna, utan tycks höra hemma i traditionen från Hermagoras.¹⁸ Samma begränsning till samhällsrelaterade ämnen finner vi hos Sulpicius som resonerar tämligen utförligt kring frågan.

I sin mer generella presentation av Sulpicius lyfter dock Spengel särskilt fram frasen *Zenonis praecepta maxime persecutus* (313.3 Halm), "i första hand följt Zenons föreskrifter", från Sulpicius inledning. I grund och botten ligger det nära till hands att förmoda att det är Zenons namn som lett Spengel till att göra den stoiska koppling som han sedan betonar så starkt.¹⁹ Zenon uppfattas då

¹⁵ Atherton 1988, s. 395 n10. Jfr också Heath 1995, 61 om urvattnade stoiska reminiscenser i definitionen av begreppet τέχνη i inledningen till Hermogenes Περὶ στᾶσεων.

¹⁶ Spengel 1863, s. 490.

¹⁷ T.ex. s. 489: "bei ihm ist er [der Satz *bene dicendi scientia*] ohne weitem Erfolg". Diskussionen hos Sulpicius (313.8–314.8) om huruvuda retorikens är begränsad till samhällsrelaterade frågor (*in civilibus quaestionibus*; jfr även Fortunatianus 81.6 Halm) presenteras av Spengel som ett ställningstagande för en grekisk tradition från Hermagoras utan att han nämner de resonemang som Quintilianus för kring detta (2.15.15 och ssk. 2.21).

¹⁸ Jfr Reuter 1893, s. 75, se vidare nedan, s. 108.

¹⁹ Jfr Barwick 1965, s. 190 n3.

som Zenon av Kition, den stoiska skolans grundare på 300-talet f.Kr.: ”Wir können also diese Rhetorik mit der des Fortunatianus sowie mit den übrigen vergleichen und dadurch was den Stoikern eigen ist herausfinden.”²⁰ Att det skulle röra sig om stoicismens grundare är dock avfärdat sedan länge. 1901 samlade Gloeckner de testimonier och moderna åsikter som fanns gällande identiteten hos Sulpicius Zenon och visade att det rörde sig om en senare individ, Zenon från Athen.²¹ I det bysantinska lexikonet *Suda* kan vi läsa att Zenon ”skrev *Om staseis*, *Om figurer*, *Kommentarer till Xenofon*, till Lysias, till Demosthenes, *Om epicheirem*”.²² Denne Zenon nämns i förbigående av Filostratos (*VS* 607) som en av Antipatros lärare. Eftersom Antipatros föddes omkring år 144 bör Zenon alltså ha varit verksam på 160-talet.²³ Zenon från Athen har sedan blivit föremål för specifika undersökningar, inte minst rörande hans roll i *stasis*-lärans utveckling.²⁴

Jag har uppehållit mig vid Spengels artikel med viss utförlighet, eftersom den sällan ligger långt borta i fotnoterna också i modernare forskningsbidrag till Sulpicius, men den har också kritiserats. Barwick (1965) ställer sig frågande inför Spengels tanke om att indelningen i tre *officia* skulle ha stoiskt ursprung, och förmodar just att Spengel helt enkelt förväxlat retorikern Zenon (av Athen) med stoicismens grundare.²⁵ Barwick har dock ett annat genea-

²⁰ Spengel 1863, s. 490. Detta är ett exempel på en tendens hos tidiga forskare att överdriva stoiska influenser på senare tänkare. För en kraftfull uppgörelse med detta synsätt beträffande stoiskt inflytande på nyplatonikern Porfyrios *Eisagoge*, se Barnes 2003, s. 312–317.

²¹ Gloeckner 1901, s. 103–109. Jfr Barwick 1965, s. 189f.

²² *Suda* Z 81 (ἔγραψε Περὶ στάσεων, Περὶ σχημάτων, Ὑπόμνημα εἰς Ἐενοφώντα, εἰς Λυσίαν, εἰς Δημοσθένην, Περὶ ἐπιχειρημάτων). *Suda* anger dock Ζήνων Κιτιεύς – troligen en förväxling med den mer berömda stoikern (Heath 2004, s. 24), liksom hos Spengel långt senare. Skillnaden kan förstås också avspegla en skillnad mellan födelseort och verksamhetsort. Heath 1994 betraktar det som samma person (som han helt enkelt benämner ”Zeno the Rhetor” utan geografiska epitet).

²³ Jfr Heath 1994, s. 17–19; Heath 2004, s. 24–28.

²⁴ Se ssk. Heath 1994 och efterföljande arbeten.

²⁵ Barwick 1965, s. 190 n3. Den prosopografiska osäkerheten kring Zenon visar sig också i att två retoriska fragment (I 83 och I 84) tillskrivna stoikern

logiskt ärende och spårar *noēsis*-begreppet, från Sulpicius tillbaka till Hermagoras av Temnos (200-talet f. Kr.). Han sätter likhets-tecken mellan Sulpicius och Zenon av Athen, som han i sin tur menar är beroende av Minukianos, som i sin tur bygger på Hermagoras den yngre (verksam omkring år 0), vilken baserat sin framställning på en grekisk (hellenistisk) lärobok som i sin tur kombinerade två olika retoriska källor, där den ena var Hermagoras av Temnos. Samma lärobok skulle, enligt Barwick, ha legat till grund för en parallell tradition. I form av en latinsk översättning och bearbetning utgjorde den en källa för såväl Cicero som för *Ad Herennium*. Barwicks resonemang är starkt präglad av s.k. *Quellenforschung*. Metoden förknippas med tysk filologi i framför allt det tidiga 1900-talet och har gett många värdefulla insikter i hur fragment och lärosatser traderats och hur olika belägg kan vägas mot varandra, kanske framför allt inom filosofin. Samtidigt har den kritiserats (bland annat) just för de antaganden om diverse förlorade men förment rekonstruerbara källor – just den typ av metod som Barwick använder sig av.²⁶

Barwicks rekonstruktion innebär – utan att gå alltför mycket in på detaljerna – att han till Hermagoras av Temnos vill attribuera såväl termen ἔργα (= *officia*) för stegen i den retoriska processen som idén att νόησις utgör det första av dessa steg. Som Heath konstaterar ger Barwick dock inga goda belägg för att Hermagoras skulle ha räknat νόησις som ett *officium*. Slutsatsen vilar på Barwicks antagande att ps.-Augustinus i alla enskildheter, utom där han explicit säger sig avvika, återspeglar den hermagoreiska traditionen. Det är, som Heath visar, inte ett självklart antagande. Att begreppet, om det skulle vara så tidigt som Hermagoras, inte skulle avspeglas någonstans hos Cicero, *Ad Herennium* eller Quintilianus vore då också märkligt.²⁷

Zenon i standardeditionen *Stoicorum veterum fragmenta* (1903–1905) bör attribueras till Zenon av Athen, jfr Heath 1994, s. 19. Det var framför allt med Gloeckner 1901 som Zenon av Athen fick skarpare historiska konturer.

²⁶ Kritiken mot metoden formulerades framför allt under 80- och 90-talen, se t.ex. bidragen i Burkert (1998).

²⁷ Heath 2002, s. 288–289. Med tanke på den latinska källa, i sin tur en bearbetning av en grekisk "lärobok", som Barwick själv försöker visa att ps.-

Díaz y Díaz är väl medveten om att Sulpicius Zenon inte är Zenon av Kition, men spårar i stället den stoiska genealogin via Zenon av Athen och dennes lärare Theodoros av Gadara, som skulle ha varit influerad av stoikerna. Det gör att han, med hänvisning till Reuter 1893, kan påstå att Sulpicius ”observa la característica tricotomía de orientación estoica”.²⁸ Han presenterar och accepterar alltså 1800-talsforskarnas slutsatser, trots att premiserna är minst sagt skakiga, och så traderas idén om ett stoiskt inflytande på Sulpicius och Fortunatianus. Samma sak gäller Riesenweber, som så sent som 2018 skriver att indelningen *intellectio, inventio, dispositio* är ”nach stoischer Manier”.²⁹

Eftersom den ”tredelade partesmodellen” *intellectio, inventio, dispositio* fortsätter att presenteras som specifikt stoisk, kan det vara värt att lyfta fram det enda explicita belägg vi faktiskt har för den stoiska synen på *partes*. Diogenes Laërtios ger i sin biografi över Zenon (av Kition) en kort karakteristik (*Vitae philosophorum* VII, 42–43):

τὴν τε ῥητορικὴν ἐπιστήμην οὖσαν τοῦ εὖ λέγειν περὶ τῶν ἐν διεξόδῳ λόγων καὶ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ ὀρθῶς διαλέγεσθαι περὶ τῶν ἐν ἐρωτῆσει καὶ ἀποκρίσει λόγων· ὅθεν καὶ οὕτως αὐτὴν ὀρίζονται, ἐπιστήμην ἀληθῶν καὶ ψευδῶν καὶ οὐδετέρων. Καὶ τὴν μὲν ῥητορικὴν αὐτὴν εἶναι λέγουσι τριμερῆ· τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς εἶναι συμβουλευτικόν, τὸ δὲ δικανικόν, τὸ δὲ ἐγκωμιστικόν.

Εἶναι δ’ αὐτῆς τὴν διαίρεσιν εἰς τε τὴν εὐρεσιν καὶ εἰς τὴν φράσιν καὶ εἰς τὴν τάξιν καὶ εἰς τὴν ὑπόκρισιν. τὸν δὲ ῥητορικὸν λόγον εἰς τε τὸ προοίμιον καὶ εἰς τὴν διήγησιν καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἀντιδίκους καὶ τὸν ἐπίλογον.

Retoriken är vetenskapen om att tala väl i en sammanhängande utläggning, dialektiken är vetenskapen om det rätta sättet att samtala i form av frågor och svar; därför definierar de den också som vetenskapen om det sanna och det falska och om det som är varken sant eller falskt.

Augustinus utgick från är hans tilltro till ps.-Augustinus precision i attribueringarna av sitt stoff än mer anmärkningsvärd, jfr Heath 2002, s. 289 n9.

²⁸ Díaz y Díaz 1998, s. 77.

²⁹ Riesenwender 2018, s. 484.

Även själva retoriken är enligt dem tredelad: en del gäller rådgivning, en annan rättegångar, en tredje lovprisande. Den indelas också i finnandet av argument [*heuresis* = *inventio*], uttryckssättet [*phrasis* = *elocutio*], dispositionen [*taxis* = *dispositio*] och framförandet [*hypokrisis* = *actio* etc.]. Det retoriska talet består av inledning, redogörelse, vederläggning av motargument och avslutning. (övers. Flemberg)

I sina tekniska detaljer och i sin *partes*-modell bjuder stoikerna alltså inte på några överraskningar. När Diogenes redovisar stoisk retorik konstaterar han dels att stoikerna följer den aristoteliska genindelningen, dels att de delar in den i ”finnandet av argument, uttryckssättet, dispositionen och framförandet”. Här finner vi alltså en *partes*-modell som omfattar fyra komponenter. Det som kallas *phrasis* ”uttryckssättet” är synonymt med *lexis* och på latin med *elocutio* eller *dictio*. Stoikerna kan ha velat undvika termen *lexis*, eftersom den inom deras grammatiska teorier används som beteckning på ett ”yttrande”, oftast ett enskilt ord i kontrast till en kombination av ord en *logos* (λόγος).³⁰ Den stoiska *partes*-modellen sådan den presenteras av Diogenes låter sig alltså ganska lätt jämföras med den gängse, och den innehåller inget som motsvarar *intellectio*.³¹

³⁰ Strängt taget definierar stoikerna *lexis* som ett ”artikulerat ljud, såsom *hemera* [dag]”, eller som ”a particular language use” (Long 2005, s. 45 och 46 n22). I normalfallet innebär detta ett ord. *Logos* definieras som ”a signifying sound issuing from thought, such as ‘It is day’” (Diog.Laërt. VII 56). Se vidare Atherton 1993, s. 136–139; Long 2005, s. 54.

³¹ Man kan dock notera att *memoria* saknas i den stoiska partesläran, sådan den presenteras av Diogenes Laërtios. *Memoria* saknas också hos t.ex. Cassiodoros, Isidorus av Sevilla och Beda; jfr. Yates 1966, s. 53. Striller 1886 gör en märklig manöver i sitt försök att hålla kvar *intellectio*-begreppet inom stoicismen. Han anför stället från Diogenes Laërtios med dess fyra *partes* (varav ingen är *intellectio*), men menar att detta var de äldsta stoikernas modell och att senare stoiker ”som de hade för vana” (”ut assolebant”, s. 35) införde en ny modell. Kopplingen är inte glasklar, men i slutänden verkar det som att det är frasen ἔργα τοῦ ῥήτορος, d.v.s. ”uppgifter” snarare än ”delar” (*partes*), som Striller kopplar till stoicismen.

Att den tredelade *partes*-modellen och *intellectio*-begreppet skulle ha en stoisk bakgrund stämmer alltså inte överens med några av våra belägg för hur stoisk retorik var utformad och Spengels med efterföljares idé om en specifik stoisk ”Trinitätslehre” måste avfärdas, även om den alltså fortfarande traderas av moderna Sulpiciusforskare.³²

Senantika stasisteoretiker

Om *noēsis* inte är av stoiskt ursprung, i vilken tradition hör det då hemma, när uppträder begreppet första gången och av vilken anledning? Vi har redan följt Lausberg och *HWdR* fram till Maximos Planoudes i det sena 1200-talets Bysans. Presentationen av *noēsis* som en *erga rhētoros* (ἔργα ῥήτορος, ”en talares uppgift”) förekommer dock i retorikteoretiska traktater långt före Planoudes men av delvis likartad karaktär.

Det finns ett mycket stort antal sådana teknografiska arbeten. Den överväldigande majoriteten av dem härrör från 100-talet och framåt. Christian Walz’ utgåva *Rhetores Graeci* [= Walz] i nio volymer från 1832–1836 omfattar ca 7 000 sidor, men är långt ifrån komplett. Det är också närmast en *topos* att Walz’ utgåva är synnerligen svårarbetad, notoriskt osystematisk och ibland rent vilseledande.³³ I princip är det dock fortfarande den som gäller, även om den kompletterats och vissa av texterna ersatts av senare editioner, de flesta från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Av särskild betydelse här är *Prolegomenon sylloge* [= PS] utgiven av Hugo Rabe 1931. Som titeln anger rör det sig om en samling av ”inled-

³² Vid sidan av Díaz y Díaz 1998 och 2000 kan nämnas Wuellner, som i ett bidrag till *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period* skriver att ”Spengel (1863:493 n. 17) noted that the Stoics, according to Fortunatianus, did not produce precise and uniform designations for arrangement. One of their categorizations of a tripartite scheme of the rhetorical *officia* (νόησις, εὔρεσις, διάθεσις) succumbed to the ruling quinquepartite principle.” (Wuellner 1997, s. 63).

³³ För dystra exempel på den typ av filologiskt grundarbete och de faror som väntar en brukare av Walz’ samling, se Conley 2006; jfr Heath 2004, s. 70.

ningar” dels till retoriken i allmänhet, dels till mer specifika verk som Hermogenes Περὶ στάσεων eller Afthonios *Progymnasmata*.

De flesta av dessa teknografiska arbeten har formen av kommentarer till äldre texter. De är ofta anonyma och bygger på varandra, vilket gör att såväl definitioner som hela textpartier kan återkomma i flera kommentarer, ibland med modifieringar i form av utbyggnader, strykningar, parallellangivelser och jämkningar. Liksom skolier till klassiska författare är detta exempel på brukstexter och ofta är deras tillkomst i ett utbildningssammanhang uppenbart.³⁴ (En liknande situation råder för filosofiska kommentarer från samma tid, liksom för kommentarer till bibliska och patristiska texter.³⁵)

I denna komplicerade tradition av grekiska retoriska kommentarer finner vi alltså ett antal referenser till *noēsis*. För överskådlighetens skull börjar jag med att räkna upp de texter jag kommer att använda mig av, för att sedan gå över till att diskutera deras beskrivning av *noēsis*:

- A. Sopatros, *Scholia ad Hermogenem status seu artem rhetoricam* (Walz V 2.33–3.15)
- B1. *Ex Athanasii Prolegomenis in Hermogenis περὶ στάσεων*³⁶ (PS 12 175.16–176.4)
- B2. *ibid.* (PS 12 177.9–14)
- C1. *Rhetorica Anonyma, Prolegomena in artem rhetoricam* (Walz VI 34.29–35.3)

³⁴ Texternas karaktär av föreläsningssanteckningar är ofta uppenbar. De är ganska obearbetade och ofta syntaktiskt ofullständiga, ibland närmast punktlistor. Jag har försökt att återge detta i mina översättningar, men ibland supplerat något ord inom hakparenteser för förståelsens skull.

³⁵ Denna typ av texter har under senare tid tilldragit sig ett allt större intresse. Ett exempel är de många översatta volymerna i serien *Ancient Commentators on Aristotle* under redaktion av Richard Sorabji, liksom Sorabjis mer syntetiserande och tematiskt ordnade *Philosophy of the Commentators* I–III (2004–2005). För en inledning till de många olika kommentargenrerna och deras karaktäristika, liksom till kommentatorernas arbetsätt, se Dickey 2007, Nünlist 2009 samt flera av bidragen i Montanari, Matthaïos och Rengakos (red.) 2015.

³⁶ Heath 2004, s. 159.

- C2. *ibid.* (Walz VI 36.5–10)
- D. *Corporis P excerpta* (PS 6B 60.21–61.4; texten finns även i Walz II 1.7–11 med titeln Πρόλεγόμενα εἰς τὰ τοῦ Ἀφθονίου τῆς ῥητορικῆς προγυμνάσματα, d.v.s. inledningar till Afthonios)
- E1. Anonymus in Hermogenem, *Prolegomena in librum περὶ στάσεων* (PS 13 199.25–201.7; även i Walz VII 15.9–16.13)
- E2. Tillägg (*Appendix prolegomenōn*) till E1 (PS 13 210.5–14)³⁷
- F1. Anonymus in Hermogenem, *Excerpta e prolegomenis in librum περὶ στάσεων* (*e cod. Paris. 3032, fol. 143r–149r*) (PS (14) 235.8–9)
- F2. *ibid.* (PS (14) 235.21–26)
- G. Anonymus in Hermogenem, *Prolegomena in artem rhetoricam* (PS (23) 345.26–346.3)
- H. Planoudes (c. 1260–c. 1305), *Prolegomena in artem rhetoricam* (PS (7) 64.6–73.8; även i Walz V 217, 17–22)

Som framgår av listan är de flesta av texterna anonyma, men **A** och **B** utgör undantag. **A** är en kommentar till Hermogenes Peri staseōn av en viss Sopatros. Heath diskuterar förhållandet mellan kommentarerna av ”Sopatros” i Walz IV och V och kommer fram till att det rör sig om två olika Sopatros, där den tidigare (som är aktuell i vårt fall) hör hemma i det sena 300-talet och den senare efter första halvan av 400-talet.³⁸ Sopatros kommentar till Hermogenes är alltså senare än Sulpicius, vars datering är osäker, men som kanske bör förläggas till 200-talet.³⁹ Sopatros skriver (Walz V 2.33–3.17):

³⁷ De olika textavsnitten i PS 13 206.17–228.19 framstår som mer eller mindre godtyckliga tillägg (”confuse annexae”) av redaktören till *Corpus P* enligt Rabe 1931, s. lxiii.

³⁸ Heath 2003a, s. 32–34 med sammanfattning i Heath 2004, s. 70.

³⁹ Gloeckner 1901, s. 107. För dateringen, jfr not 1 ovan.

Ἔργα δὲ ῥήτορος, νόησις, εὕρεσις, διάθεσις· νόησις μὲν, ὅτι δεῖ τρία ταῦτα νοῆσαι· πρῶτον μὲν, εἰ ἰατρικὸν ἔστι τὸ ζήτημα· εἰσὶ γὰρ καὶ ἰατρικὰ καὶ φιλόσοφα ζητήματα· καὶ ἰατρικοῦ μὲν ζητήματος παράδειγμα, ὃ καὶ μεμέληται τῷ Λυσία· εἰ ὁ ποιήσας ἐξαμβλώσαι γυναῖκα φόνον ἐποίησεν· δεῖ γὰρ γινῶναι πρῶτον, εἰ ἔζη, πρὶν ἐτέχθῃ. ὅπερ φυσικῶν καὶ ἰατρικῶν ἔστι· φιλοσόφου δὲ ζητήματος παράδειγμα τόδε· ζωγράφῳ τις ὑπέσχετο δώσειν χιλίας δραχμὰς, εἰ τὸ κάλλιστον γράψας εἶη· ὃ δὲ ἀπαιτεῖ τὰς χιλίας κύκλον γράψας· φιλόσοφον οὖν τὸ ζήτημα, ζητοῦμεν γὰρ, εἰ κύκλος ὁ κόσμος, καὶ εἰ ὁ κόσμος ζῶν· δεῖ τοίνυν νοῆσαι, πρῶτον μὲν εἰ πολιτικὸν τὸ ζήτημα, καὶ εἰ συνέστηκε, καὶ ποίας στάσεώς ἐστι· τούτων γὰρ προνοηθέντων ἐπὶ τὴν εὕρεσιν ἐρχόμεθα· ἡ δὲ εὕρεσις ἐστὶν ἡ τῶν ἐνθυμημάτων ποικιλία τοῦ εὐρεῖν, τί εἵπωμεν, ἡ δὲ διάθεσις ἡ τὰ εὐρεθέντα κατὰ τὸν οἰκεῖον τάττουσα τόπον.

En talares uppgifter är förståelse (*noēsis*), finnande (*heuresis*) och disposition (*diathesis*). Förståelse [innebär] att man måste förstå följande tre [saker]: för det första om frågan är medicinsk (det finns nämligen både medicinska och filosofiska frågor); ett exempel på en medicinsk fråga är den som har behandlats av Lysias: huruvida den som åstadkommit att en kvinna fått missfall har begått ett mord. Då måste man först veta om barnet levde innan det föddes, vilket är en fråga för anatomer⁴⁰ och läkare. Ett exempel på en filosofisk fråga är följande: Någon lovade att betala en konstnär tusen drachmer om han målade det vackraste. Konstnären begär de tusen efter att ha målat en cirkel. Frågan är alltså filosofisk, för vi frågar efter om kosmos är en cirkel och om kosmos är levande. Man måste vidare förstå, för det första om frågan är samhällsrelaterad, om den är analyserbar och vilken *stasis* den tillhör. Först när vi förstått dessa saker går vi vidare till finnandet. Finnandet är blandningen av entymen för att finna vad vi ska säga och dispositionen är det som arrangerar det funna efter sin rätta plats. (min övers.)

⁴⁰ *Physikos*, egentligen ”an inquirer into nature” (LSJ s.v.) och ofta = ”naturfilosof”. I denna passus avser naturintresset uppenbarligen ett intresse för människans fysiska uppbyggnad och jag översätter därför med ”anatomer”.

I Sopatros beskrivning av talarens uppgifter är förståelsen den som tar överlägset mest utrymme i anspråk.⁴¹ De andra uppgifterna – finnandet (*heuresis*) och dispositionen (*diathesis*) – är mer självklara; det är νόησις som kräver förklaring. Dispositionen och periodiseringen av texten är aningen rörig – som i många av dessa kommentarer får man känslan av att det rör sig om ganska komprimerade anteckningar eller utkast som kräver en god förförståelse om sammanhanget och som kanske också har kompletterats med muntlig undervisning. Klart är i alla fall att syftet med detta första steg är att uttröna om ämnet är samhällsrelaterat (politiskt) eller inte, om det kan analyseras enligt *stasis*-läran, samt i så fall vilken *stasis* det bör klassificeras som.

Den andra attribuerade texten **B1-2** har titeln ”Ur sofisten Athanasios av Alexandrias inledning till Hermogenes *Stasislära*”, kompilerad av en viss ”Zosimos, elev till Theon”. Denne Zosimos har, med stor osäkerhet, identifierats med Zosimos av Askalon eller Gaza och kan i så fall dateras till slutet av 400-talet.⁴² Det rör sig alltså om excerpter ur ett förlorat verk, som sannolikt härrör från senantikens. Athanasios/Zosimos är mer kortfattad än Sopatros. I **B1** kan vi läsa (*PS* 12 175.16–176.4):

”Ὅτι ἔργα ῥήτορος τὸ νοῆσαι, τὸ εὐρεῖν, τὸ διαθέσθαι τὰ εὐρημένα, τὸ ὑποκρίνασθαι. Ἔστι δὲ τῆς μὲν νοήσεως τὸ νοῆσαι, εἰ πολιτικὸν τὸ ζήτημα ἢ μή, καὶ εἰ συνέστηκεν ἢ μή, καὶ ποίου τῆς ῥητορικῆς εἶδους ἢ χαρακτῆρος, καὶ τὴν στάσιν, ὅφ’ ἦν ἀνάγεται τὸ πρόβλημα>.

Att en talares uppgifter är att förstå, finna, disponera det funna och att framträda. Till förståelsen hör att förstå om frågan är

⁴¹ Begreppet ”en talares uppgifter” (ῥήτορος ἔργα) motsvarar *officia oratoris* hos Sulpicius. Ibland förekommer också den ännu mer ordagranna översättningen *opera oratoris*. Quintilianus (III 3,11) avfärdar såväl *opera* som *officia oratoris* som alternativ till *partes rhetorices*, men konstaterar att de ofta används. Augustinus (137.4) använder *officium* ungefär som Sulpicius medan Fortunatianus (81.6) reserverar *officium* för talarens generella uppgift ”att tala väl i allmänna frågor”, vilket Sulpicius i stället lägger in i själva retorikdefinitionen. Jfr Barwick 1965, s. 189.

⁴² Heath 2004, s. 159–160.

politisk eller inte, om den är analyserbar eller inte och till vilken retorisk genre eller stil den hör och under vilken stasis problemet ska föras. (min övers.)

Processens komponenter är alltså i princip desamma som i **A**: avgöra om frågan är politisk och analyserbar, samt dess genre och *stasis*. Vi kan alltså se att *noësis*-processen sönderfaller i två större delar, där den första har en mycket allmän karaktär (är detta ett samhällsrelaterat ämne? går det att argumentera kring det?), medan den andra är något mer specifik (vilken genre hör det hemma i? vilken *stasis* är lämpig att använda?).

Textavsnittet från **B1** återkommer i princip ordagrant i en anonym *Inledning till retoriken* (text **C1**).⁴³ Som helhet är dock **C** inte en direkt avskrift av **B**, så denna beskrivning av de tre uppgifterna måste ha haft viss hävd, då den återfinns både i Athanasios inledning till Hermogenes och i en mer generell beskrivning av retoriken. Eftersom författaren till **C** är okänd och texten odaterad är det dock svårt att med utgångspunkt i **C** säga något mer precist om den kronologiska eller geografiska spridningen av *noësis*-begreppet i denna tappning.

Om vi sammanfattar de teknografiska belägg som just redovisats, innebär *noësis* den första förståelsen av naturen hos ett retoriskt problem – dess disciplinära tillhörighet skulle man nästan kunna säga. Är det över huvud taget ett ämne för retoriken? För de retoriker som definierat retoriken som *bene dicere in civilibus quaestionibus* (eller motsvarande) är förstås den första frågan att avgöra om ämnet kan betraktas som en sådan ”samhällsrelaterad” eller i vid bemärkelse ”politisk” fråga. Följaktligen är detta också den första fråga Sulpicius ställer sig.⁴⁴

⁴³ Walz VI 34.30 εἰρημείνα ”det sagda” bör i **C1** emenderas till εὐρημείνα ”det funna” i anslutning till Athanasios *Prolegomena* (PS 175.17) och *Corporis P excerpta* (PS 61.1).

⁴⁴ Sulpicius konstaterar vidare att ”En politisk fråga har två aspekter, vilkas grekiska beteckningar är *thesis* och *hypothesis*” (314.6–7 *Civilis quaestionis partes sunt duae, et harum Graeca sunt nomina θέσις et ὑπόθεσις*). Denna detalj förekommer, så vitt jag kunnat se, inte i de grekiska källor jag utgått från här, men indelningen är bekant från andra håll och återfinns t.ex. hos Her-

I vissa av texterna (**D; F2**) står ῥητορικόν ("retoriskt") i stället för πολιτικόν ("politiskt"); d.v.s. den första frågan gäller om ämnet tillhör retoriken över huvud taget. Det torde dock innebära ungefär samma sak som om det är "politiskt". Leff har konstaterat att "[f]rom Aristotle to the end of the fourth century A.D., the mainstream of the tradition limited the materia of rhetoric to issues that arose in 'civic' or 'public' debate", implicit hos Aristoteles, explicit efter Hermagoras.⁴⁵

En fråga som ingår i den grundläggande förståelsen av ämnet (och som visar på *noēsis*-begreppets förankring i *stasis*-läran) är om det bildar ett "fall" över huvud taget, d.v.s. om det är analyserbart och ger utrymme för argumentation. Termen för detta är συνιστάναι (*synhistanai*) "att hänga ihop" eller "formeras", vilket motsvaras av Sulpicius *consistat* (315.16–17; 21). Ordet återkommer i princip i samtliga grekiska belägg som diskuterats ovan, och det är också den term som används av Hermogenes: "Därefter kan man utifrån dessa kriterier urskilja de frågor som kan analyseras (συνεστῶτα) och delas upp och vilka som inte kan analyseras (μὴ συνέστηκε)".⁴⁶ Om frågan inte är analyserbar betecknas den som ἀσύστατον (*asystaton*). Sulpicius redovisar fem sådana *asystata* med grekiska benämningar (315.21–30), nämligen om frågan är (i) ἰσάζουσα "alltför jämn"; (ii) μονομερής "ensidig"; (iii) ἄπορος "olösbar"; (iv) ἄδοξος "alltför skamlig"; (v) ἀπίθανος "orimlig". Alla dessa kategorier förekommer också hos Hermogenes (som dessutom har ytterligare tre).⁴⁷

mogenes; se också t.ex. Quint. III 5,5–18. *Thesis* behandlar en bredare och mer abstrakt frågeställning (och är också en *progymnasma*), medan en *hypothesis* är ett konkret fall med specifika omständigheter (och kan utgöra ämnet för en mer avancerad deklamationsövning). Sulpicius glosserar *hypothesis* med *controversia* eller *causa*. Jfr Anderson 2000, s. 63–65 (s.v. θέσις).

⁴⁵ Leff 1982, s. 72.

⁴⁶ Περὶ στάσεων I 77–79. Orden inom parentes är former av verbet συνιστάναι. Hela passusen lyder: μετὰ ταῦτα τοίνυν ἔστιν ἐξ αὐτῶν ἐπιγνώναι τὰ τε συνεστῶτα καὶ διαιρεῖσθαι δυνάμενα τῶν ζητημάτων καὶ ὅσα μὴ συνέστηκε.

⁴⁷ För detaljer kring och exempel på *asystata*, se Woerther 2012.

När man så konstaterat att frågan bör kunna analyseras enligt *stasis*-läran, ska man avgöra dess genre (*eidōs*). Här handlar det om indelningen i de traditionella retoriska genrerna. *PS* 13 201.5–6 (E) specificerar med *εἰ δικανικὸν ἢ συμβουλευτικόν*, ”om [problemet] är judicialt eller deliberativt”, vilket också ger oss ett negativt belägg för att den epideiktiska retoriken är irrelevant i *stasis*-sammanhanget;⁴⁸ den epideiktiska retorikens indelningar bygger på ett antal *topoi* som kan varieras med ämnet för hyllningen, inte på en kategorisering av förhållandet mellan personer och händelser, vilket är *stasis*-lärans fundament.⁴⁹ I excerpterna från Athanasios kommentar till Hermogenes (B1) och i den likalydande passusen från den anonyma inledningen till retoriken (C1) anges dock att *noēsis* innefattar en klassificering inte bara av frågans genre utan också av dess *charaktēr* (*PS* 12 175.19–20 = VI 35.1–2 Walz τῆς ῥητορικῆς εἶδους ἢ χαρακτῆρος). Tillägget av ordet *χαρακτήρ* (*charaktēr*) antyder möjligen att klassificeringen också kunde ske på stilistiska grunder, d.v.s. att den preliminära analys som *noēsis* innebär också omfattar uttrycksdelen av retoriken.⁵⁰ Så förklarar också Fortunatianus (125.29–30) *genera principalia orationis* med *characterum elocutionis*. Sopatros (A) skriver däremot ingenting om retorisk genre utan *noēsis* innebär för honom bara att utrona om frågan är politisk (eller medicinsk eller filosofisk), om den är analyserbar och vilken *stasis* den tillhör (Walz V 3.12–14).

Den grundmodell som presenteras av Sopatros, Athanasios och den anonyma inledningen till retoriken finns också redovisad i det som kallas *Corpus P* (text D):⁵¹

⁴⁸ Jfr Heath 2004, s. 4.

⁴⁹ Detta framgår t.ex. vid en jämförelse mellan behandlingen av epideiktisk och deliberativ retorik i Quint. III 7 och III 8 (*status* introduceras i III 6).

⁵⁰ Lausberg § 1078–1082. Det skulle också kunna röra sig om en (felaktig) glossering av ordet εἶδος – åtminstone det latinska *genus* används ju i *genus elocutionis* som stilistisk term.

⁵¹ *Corpus P* betecknar den specifika variant av en förlorad samling (*Corpus II*) av retoriska traktater, som bevarats i de båda Parishandskrifterna Par. gr. 1983 och Par. gr. 2977; jfr Patillon 2008, s. xv–xvi. En kronologisk rekon-

Πόσα ἔργα τοῦ ῥήτορος; δ'· τὸ νοῆσαι, τὸ εὐρεῖν, τὸ διαθέσθαι τὰ εὐρημένα καὶ τὸ ὑποκρίνασθαι. Ἔστι δὲ τῆς μὲν νοήσεως τὸ νοῆσαι, εἰ ῥητορικὸν τὸ πρόβλημα ἢ μὴ, καὶ εἰ συνίσταται ἢ οὐ, καὶ ὑπὸ ποῖον εἶδος καὶ ποῖαν στάσιν ἀνάγεται.

Vilka är talarens uppgifter? 4 st.: att förstå, att finna, att disponera det funna och att framföra det. Till förståelsen hör att förstå om problemet är retoriskt eller inte, om det är analyserbart eller inte och till vilken genre och vilken stasis det ska föras. (min övers.)

Till frågan om antalet uppgifter ska vi återkomma nedan. Här kan vi konstatera att beskrivningen av νόησις sammanfaller med dem i **A**, **B** och **C**.⁵² Den kanske utförligaste beskrivningen av *noēsis* och dess indelningar finner vi dock i en annan anonym text (**E**); återigen gäller det en inledning till Hermogenes *Peri staseōn* (*PS* 13 199.27–201.7 = Walz VII 15.9–16.13):

Ἐπειδὴ τοίνυν ἔγνωμεν περὶ τῆς ῥητορικῆς, ἀναγκαῖον ἐπὶ τούτοις μαθεῖν καὶ τὸν τοῦ ῥήτορος λόγον. ἔργα οὖν ῥήτορος τρία, νόησις, εὔρεσις, διάθεσις. Νόησις μὲν εἰς τέσσαρα διαιρεῖται, γυνῶνι τε⁵³ τὸ πρόβλημα, εἰ πολιτικὸν ἢ μὴ· τῶν γὰρ προβλημάτων τὰ μὲν ἐστὶ πολιτικά, τὰ δὲ φιλόσοφα, τὰ δὲ ἱατρικά, τὰ δὲ μέσα τούτων, ἃ πολιτικὴν μὲν ἔχει τὴν ζήτησιν, ὕλην δὲ ἢ ἱατρικὴν ἢ φιλόσοφον. καὶ περὶ μὲν πολιτικῶν εὐδελόν ἐστι, τίνα φύσιν ἐπιδέχεται, τὰ δὲ ἱατρικά τοιαῦτά ἐστιν, οἷον διὰ τί τὸ βρέφος ἐξ μὲν ὄν μηνῶν οὐ ζῆ, ἐβδόμῳ δὲ γεννώμενον ἢ ἐνάτῳ ζῆ. φιλόσοφα δέ, εἰ ἢ ψυχὴ ἀθάνατος. τὰ δὲ μικτά, οἷον ἐγκύμονά τις ἔτυψε κατὰ γαστρὸς καὶ κρίνεται φόνου· ἐνταῦθα γὰρ τὸ μὲν πλάσμα ἦγουν ἢ ζήτησις πολιτικὴ, ἢ δὲ ὕλη ἱατρικὴ. ἐκ δὲ φιλοσοφίας <καὶ πολιτικῆς> μικτά, οἷον ζωγράφῳ φιλόσοφος

struktion av den hypotetiska *Corpus II*:s konkreta manifestationer finns också i Patillon 2005, s. xvii.

⁵² Teknografernas val mellan termerna ζήτημα "fråga" och πρόβλημα "problem" för själva fallet eller frågeställningen skulle kunna undersökas närmare, men faller utanför denna undersökning.

⁵³ Här är den grammatiska konstruktionen svårtolkad, även om meningen verkar klar. τε ser ut att motsvara δέ i parallellismen μὲν...δέ, men samordningen av finit verb och infinitiv blir ändå underlig. Något ord har förmodligen fallit bort eller ska underförstås. Översättningen följer den grekiska texten som vi har den så nära som möjligt.

δοὺς χρήματα εἶπε τὸ κάλλιστον τῶν ζῶων γράψαι, ὃ δὲ τὸν κύκλον ἐποίησε καὶ κρίνεται βλάβης· ἐνταῦθα γὰρ ζητητέον, εἰ ζῶον ὁ κύκλος, ὅπερ ἴδιον φιλοσοφίας, ἢ μέντοι ζήτησις ἢ περὶ τῆς βλάβης πολιτικῆ. ἐνταῦθα μέντοι δεῖ τὸν μελετῶντα τοῖς ἐνισταμένοις ἀντιτιθέναι τὰς αἰτίας, ὡς καὶ ὁ Λυσίας ἐν τῷ Περὶ ἀμβλώσεως κρίνων φόνου τὸν αἴτιον βιάζεται ζῶον τὸ βρέφος ἀποδεικνύει καὶ πανταχοῦ φησιν, ὥσπερ οἱ ἰατροὶ καὶ αἱ μᾶϊαι ἀπεφήναντο. Καὶ ταῦτα μὲν οὖν τὰ προβλήματα. — Δεῖ δὲ νοήσαντα πρῶτον τὸν ῥήτορα καταμαθεῖν, εἰ συνέστηκεν· ἐνδέχεται γὰρ πολιτικὸν μὲν εἶναι, ἀσύστατον δέ. κατὰ δὲ τὴν νόησιν δεῖ καὶ τὸ εἶδος ἐπιγνῶναι, ἐφ' ὃ ἀνάγεται, εἰ δικανικὸν ἢ συμβουλευτικόν· τρίτον καὶ τὴν στάσιν, εἰς ἣν τὸ πρόβλημα ἀναφέρεται.

Talarens uppgifter är alltså tre: förståelse, finnande, disposition. Förståelse delas upp i fyra delar och att känna till om problemet är politiskt eller inte. Bland problemen finns det nämligen politiska, filosofiska, medicinska och de som ligger mellan dessa – de har en frågeställning som är politisk, men ett medicinskt eller filosofiskt ämne. I fråga om politiska problem är det uppenbart vilken natur de antar, men de medicinska är av följande slag: t.ex. varför fostret inte lever när det är sex månader, men lever när det blivit sju månader eller nio. Filosofiska: om själen är odödlig. De blandade: t.ex. någon slog en havande kvinna i magen och döms för mord. Här är nämligen fallet, eller snarare frågeställningen, politisk, men ämnet medicinskt. Blandade från filosofi [och politik]: t.ex. en filosof har gett en konstnär pengar och sagt åt honom att måla det skönaste av allt levande. Konstnären gör en cirkel och döms till skadestånd. Här måste man nämligen fråga, om cirkeln är levande, vilket är filosofins domän, medan frågeställningen om skadestånd är politisk. Här är det nödvändigt att den deklamerande jämför anklagelserna med etablerade fakta, precis som Lysias gör i *Om missfallet* när han anklagar den skyldige för mord och kraftfullt vidhåller att barnet levde och genomgående säger ”som läkare och barnmorskor förklarar” [*Or.* 11, fr. 20a]. Detta är alltså de olika problemen. – Det är nödvändigt att talaren efter att först ha förstått [problemet] undersöker om det har en *stasis*. Det kan nämligen vara så att det är politiskt, men saknar *stasis*. Efter förståelsen måste man utröna till vilken genre det ska föras, om det är judicialt eller deliberativt. För det tredje [måste man av-

göra] också den *stasis*, till vilken problemet ska hänföras. (min övers.)

Från Sopatros (A) känner vi känner igen ”det medicinska fallet” med kvinnan som får missfall efter ett slag mot magen, och återigen hänvisas till Lysias förlorade *Or.* 11, som verkar ha varit ett kanoniskt exempel på hur ett fall bör klassificeras. Där Sopatros behandlade detta fall som ”medicinskt” uppfattar den anonyma inledningen det som en ”blandad” fråga med politisk (d.v.s. offentlig) bäring men medicinskt ämne.⁵⁴

Fallet med konstnären som ritar en cirkel återkommer också från Sopatros. Ett indicium på att vi rör oss med en förväntad standarduppsättning av exempel till resonemanget antyds av kommentatorns brist på bakgrundsbeskrivning till exemplet. Frågan gäller ju inte om cirkeln är levande, utan om kosmos, som cirkeln representerar i egenskap av den mest fulländade formen, är det (såsom det framställs i t.ex. Platons *Timaios*). Exemplet blir underligt i texten som den står; det finns dessutom en handskriftsvariant κύκνος (*kyknos*) ”svan” i stället för κύκλος (*kyklos*) ”cirkel”, som möjligen också antyder att stället uppfattats som svårbegripligt och att man försökt ersätta cirkeln med ett ”levande väsen” i normal mening.⁵⁵

Även exemplet med målaren och cirkeln beskrivs i den anonyma inledningen som en ”blandning” av ett politiskt och ett filosofiskt problem, medan Sopatros beskrev det som uteslutande filosofiskt. En hypotes skulle kunna vara att man vid tiden för den

⁵⁴ Kanske är det mot bakgrund av detta skolexempel vi ska förstå den annars ganska kryptiska, korta beskrivningen av *noēsis* i *PS* 13 210.6–7: νοῆσαι μὲν ἔστι καὶ ἰατροῦ ”att förstå tillkommer också en läkare”. Det skulle också kunna vara en form av invändning i stil med den Sulpicius gör (313.9–11) mot *bene dicendi scientia* som en alltför omfattande definition av ”retorik”: också en läkare behöver tala väl eller bra (*bene*) i frågor som rör medicin, liksom alla andra yrkesutövare om sina specifika konster. Barwick 1965, s. 194 pekar också på de ”medicinska frågorna” som en potentiell förklaring till denna ”für sich genommen unverständliche Satz”.

⁵⁵ Det kan förstås också röra sig om ett rent skrivfel: ν och λ förväxlas lätt i handskrifterna.

anonyma inledningen egentligen övergivit indelningen i politiska/medicinska/filosofiska frågor. Hermogenes har t.ex. inga sådana överväganden, utan för honom skulle för honom skulle ett exempel som det i Lysias tal *Om missfallet* redas ut i samband med vilken *stasis* som passar bäst (i detta fall *status definitionis*: rör det sig om ett mord eller ej). Hermogenes fastslår också att hans *Peri staseōn* ”gäller indelningen av politiska frågor i s.k. ’huvuden’” (1.9–11 *περὶ δὲ τῆς τῶν πολιτικῶν ζητημάτων διαρέσεως εἰς τὰ λεγόμενα κεφάλαια ὁ λόγος γινέσθω*). Dessa ”huvuden” (*kephalaia*) är ett slags *stasis*-rubriker, d.v.s. utgångspunkter för argumentation. I enlighet med definitionen av retorikens ämne som *civiles quaestiones* blir alla retorikens frågor automatiskt ”politiska”. Kanske representerar den anonyma inledningen **E** en jämkning mellan detta synsätt och den kategorisering av frågeställningarna som Sopatros uppvisar i **A** och som då skulle vara förknippat med en annan *stasis*-teori än den hermogeneiska och där *vōh̄sis* ingår som en artikulerad beståndsdel.

Sådana jämkningar och sammanslagningar är mer regel än undantag i den retoriska traditionen och utgör en del av dialektiken mellan retorisk innovation och tradition. Detsamma gäller *partes*-modellerna i sig. Den femdelade *partes*-modell som vi är vana vid från retorikhandböckerna motsvarar egentligen bara en del av den taxonomiska repertoar som stått till buds genom århundraden av grekisk och latinsk retorikundervisning. Åtminstone i de grekiska källorna finner vi ingen särskild trofasthet mot en modell med fem kanoniska *partes* (eller *official/opera/ἔργα*). I de anonyma excerpterna från en Hermogenesinledning i handskriften *Cod. Paris.* 3032, fol. 143r–149r (**F**) konstateras helt enkelt att ”en talares uppgifter är 3: förståelse, finnande, disposition” (*PS* 14 235.8–9 *Ἔργα ῥήτορος γ’· νόησις, εὔρεσις, διάθεσις*). Samma indelning har vi hos Sulpicius, Sopatros (**A**), Athanasios (**B**), den anonyma inledningen till retoriken (**C = B**) och hos Planoudes. Den tredelade modellen finns alltså belagd från c:a 200 till åtminstone c:a 1300 (jag har inte inom ramen för denna undersökning gått igenom ännu senare bysantinska källor, t.ex. Georgios Tornikes). Samtidigt finner vi i ett av utdragen från *Corpus P* (**D**) en fyrdelad

modell där det sägs att talaren ska ”förstå, finna, disponera det funna och framföra det” (PS 6B 60.21–61.1 τὸ νοῆσαι, τὸ εὐρεῖν, τὸ διαθέσθαι τὰ εὐρημένα καὶ τὸ ὑποκρίνασθαι) och i E2 finner vi inte färre än sju ἔργα: ”att förstå, att finna, att ordna, att arrangera, att säga, att minnas och att framföra” (PS 13 210.5–6 νοῆσαι, εὐρεῖν, τάξαι, οἰκονομῆσαι, φράσαι, μνημονεῦσαι, ὑποκρίνασθαι). Här finns inte *diathesis* (”disposition”) med. I stället finner vi *taxai* (”att ordna”), vilket följs av *oikonomēsai*, vilket jag, lite klumpigt, har översatt termen med ”att arrangera” (ordagrant ”hushålla”, men ordet används ofta metaforiskt i betydelsen ”omsorgsfullt styra och ställa” i alla möjliga sammanhang). *Oikonomēsai* innebär, enligt den efterföljande förklaringen att man finner ”passande” uttryck och inget som går emot fromheten eller fäderneslandet (d.v.s. *decorum*), men också att man ansluter sig till en viss stiltyp. ”Att säga” innebär närmast ”att klä i ord”; författaren konstaterar att det handlar om att uttrycka sig på korrekt grekiska. Det rör sig alltså om en delvis annorlunda kategorisering än vi är vana vid, och inte minst de aspekter vi normalt lägger under *elocutio* har här delats upp på olika moment. Ett antal termer med både liknande och divergerande innebörd tycks ha varit i omlopp (vilken förstås gör rekonstruktionen av deras relationer svår).⁵⁶ Motsvarande resonemang finns hos Sulpicius § 15, där de olika aspekterna på *elocutio* presenteras: korrekt latin, tydlighet, kraft, glans, komposition, *decorum*. E2:s *taxis*, *oikonomia* och *phrasis* förs alltså samman till *elocutio* hos Sulpicius, även om det totalt sett är samma aspekter (korrekt språk, *decorum*, tydlighet etc.) som ska beaktas; skillnaden består framför allt i materialets nomenklatur och hierarkisering.

Som sista exempel kan vi, om vi går utanför *noēsis*-beläggen, ta ett, som visar hur medvetenheten om de olika modellerna var ständigt närvarande. Det rör sig om Georgios Gemistos Plethons (1355–1452/4) *Sammanfattning av retoriken*, där han diskuterar ”Minukianos som sade att en talares uppgifter är finnande, ordning, arrangemang, minne, framförande och uttalande” (Walz VI

⁵⁶ Tidigare i detta kapitel såg vi till exempel att också stoikerna enligt Diogenes Laërtios använde termen *phrasis* för att beteckna en av sina fyra *partes*.

585.2–7 Μινουκιανός ... εἰπὼν ἔργα ῥήτορος εἶναι εὐρησιν, τάξιν, οἰκονομίαν, μνημοσύνην, ὑπόκρισιν, ἐρμηνείαν).⁵⁷ Exemplet blir på samma gång senare och tidigare än de övriga beläggen. Här har vi alltså en senbysantinsk teoretiker, som hänvisar till en sexdelad *partes*-modell hos en författare från (troligen) 200-talet. Traditionsmedvetenheten är påtaglig i denna och övriga texter som diskuterats här, samtidigt som det är tydligt att respekten för de traditionella modellerna inte är större än att de kan förbättras på avgörande punkter. Ur historiskt perspektiv är den femdelade *partes*-modellen alltså en synnerligen instabil konstruktion, åtminstone på grekisk botten.

Sulpicius och hans traditioner

I artikeln om *intellectio* i *HWdR* (Chico Rico 1998) är Sulpicius det enda belägget för *intellectio* som egentligen diskuteras (ps.-Augustinus nämns, men eftersom Sulpicius är ”mer systematisk” utgår sammanfattningen från honom). Den grekiska motsvarigheten *noēsis* representeras bara av en kort hänvisning i not till Maximos Planoudes. Chico Rico skriver också att *intellectio* som steg i den retoriska processen är ”wenig behandelt” med hänvisning till att det inte förekommer hos t.ex. Cicero.⁵⁸ I det ovanstående har jag, genom att presentera de olika beläggen för *noēsis*, försökt visa att detta helt enkelt är ett felaktigt påstående. Som kontrast till begreppets förment ringa spridning i antiken menar Chico Rico i gengäld att *intellectio* i modern tid, ”tack vare de olika ansträngningarna att förnya den historiska reflexionen över retoriken”,⁵⁹ har fått förnyad aktualitet som ett studium av förhållandet mellan referentiell verklighet och diskursproduktion, en pragmatisk operation som kräver en perspektiverande betraktelse över

⁵⁷ För kommentarer till denna passus, se Rabe 1931, s. lxiv; Heath 2003, s. 155–156.

⁵⁸ Chico Rico 1998, s. 450.

⁵⁹ Chico Rico 1998, s. 450: ”dank der verschiedenen Bemühungen, das historische Denken über die Rhetorik zu erneuern”.

den retoriska processens beståndsdelar och över hela den kommunikativa situationen.⁶⁰

Jämför man med de grekiska belägg som ändå finns, får begreppet fastare konturer och det blir tydligt att *intellectio/noēsis* måste förstås inom ramen för *stasis*-teorin. *Intellectio* handlar alltså inte om ett avgörande vilket som helst eller preliminär reflexion, utan sker specifikt som ett led i identifikationen av ett ämnes *stasis*. Det gör att begreppet inte kan användas som beteckning på den allmänna kommunikationsanalys som Chico Rico skisserar, åtminstone inte om man samtidigt vill åberopa Sulpicius som auktoritet och representant för en antik tradition. Mot denna bakgrund är det kanske signifikativt att Kurt Johannesson visserligen tycks ha tagit hänsyn till *intellectio*-begreppets uppsving i Sverige, men ändå i första hand tolkat det ”som en analys av själva ämnet” snarare än situationen i stort.⁶¹

De grekiska *noēsis*-beläggen förekommer i en senantik och bysantinsk tradition av kommentarer till Hermogenes *stasis*-lära. Det tycks höra hemma i en variant av *stasis*-läran som representerades av Zenon från Athen och *noēsis* utgör här ett förstadium till det egentliga *stasis*-arbetet. Detta förstadium involverade sådant som att avgöra om det aktuella fallet över huvud taget föll inom retorikens domän (den epideiktiska undantagen) och om det alls var analyserbart enligt *stasis*-modellen. Hermogenes, som blev den dominerande *stasis*-teoretikern, förutsätter delvis dessa frågor som avgjorda på förhand. Han utgår axiomatiskt från att frågorna är ”politiska” och även om han inledningsvis resonerar kring *asystata* sker det som en del av det övriga *stasis*-arbetet och han lyfter aldrig fram *νόησις* som ett separat stadium i processen. Sulpicius, som *latinsk* retorikteoretiker, framstår därmed som unik i sin framställning av *intellectio*–*noēsis*. Hans genomslag på den latinska traditionen tycks dock försumbart. *Noēsis*-begreppet hade ett fortsatt liv på grekisk botten, genom hela den bysantinska medeltiden, men den gemensamma latinska och grekiska språk- och kommentartraditionen delades upp, förmodligen ungefär vid

⁶⁰ Chico Rico 1998, s. 450–451.

⁶¹ Bengtson, ovan.

samma tid som Sulpicius försökte införa *noēsis*-begreppet på latinsk botten.

Litteraturförteckning

- Anderson, R. Dean Jr. (2000). *Glossary of Greek Rhetorical Terms Connected to Methods of Argumentation, Figures and Tropes from Anaximenes to Quintilian*. Leuven: Peeters.
- Atherton, Catherine (1988). "Hand over Fist: The Failure of Stoic Rhetoric". *Classical Quarterly* 38, s. 392–427.
- (1993). *The Stoics on Ambiguity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aubin, Jeffery (2014). "Augustin et la rhétorique à la fin du IVe siècle : quelques liens entre le *De doctrina christiana* et le *De rhetorica*". *Revue d'études augustiniennes et patristiques* 60, s. 91–110.
- Barnes, Jonathan (2003). *Porphyry: Introduction*. Oxford: Clarendon Press.
- Barwick, Karl (1965). "Zur Rekonstruktion der Rhetorik des Hermagoras von Temnos". *Philologus* 109, s. 186–218.
- Chico Rico, Francisco (1998). "Intellectio", övers. G. Wawerla. I Ueding, Gert (red.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Band 4: *Hu-K*. Tübingen: Niemeyer, s. 448–451.
- Conley, Thomas M. (2005). "Byzantine Criticism and the Uses of Literature". I Minnis, Alastair & Johnson, Ian (red.), *The Cambridge Companion to Literary Criticism*, vol. 2: *The Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 669–692.
- (2006). "Rummaging in Walz' Attic: Two Anonymus Opuscula in *Rhetores Graeci*". *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 46, s. 101–122.
- Díaz y Díaz, Pedro Rafael (1998). "La posición de la *intellectio* en el sistema retórico clásico". *Humanitas* 50, s. 61–85.
- (2000). "Intellectio, iudicium, consilium y officia oratoris en el sistema retórico de Sulpicio Víctor". *Humanitas* 52, s. 123–154.
- Dickey, Eleanor (2007). *Ancient Greek Scholarship: A Guide to Finding, Reading, and Understanding Scholia, Commentaries, Lexica, and Grammatical Treatises, from Their Beginnings to the Byzantine Period*. Oxford: Oxford University Press.
- Fryde, Edmund (2000). *The Early Palaeologan Renaissance (1261–c. 1360)*. The Medieval Mediterranean, 27. Leiden & Boston: Brill.

- Gloeckner, Stephan (1901). *Quaestiones rhetoricae. Historiae artis rhetoricae qualis fuerit aevo imperatorio capita selecta*. Breslauer philologische Abhandlungen 8:2. Breslau: M. & H. Marcus.
- Halm, Karl (1863). *Rhetores latini minores ex codicibus maximam partem primum adhibitis*. Leipzig: Teubner.
- Heath, Malcolm (1994). "Zeno the Rhetor and the Thirteen *Staseis*". *Eranos* 92, s. 17–22.
- (1995). *Hermogenes on Issues: Strategies of Argument in Later Greek Rhetoric*. Oxford: Clarendon Press.
- (1998). "Hermogenes' Biographers". *Eranos* 96, s. 44–54.
- (2002). "Hermagoras: Transmission and Attribution". *Philologus* 146, s. 287–298.
- (2003a). "Metalepsis, Paragraphe and the Scholia to Hermogenes". *Leeds International Classical Studies* 2, s. 1–91.
- (2003b). "Porphyry's Rhetoric". *Classical Quarterly* 53, s. 141–166.
- (2004). *Menander: A Rhetor in Context*. Oxford: Oxford University Press.
- Lausberg, Heinrich (1960). *Handbuch der literarischen Rhetorik: eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München: Hueber.
- Leff, Michael C. (1972). *The Frozen Image: Sulpicius Victor and the Ancient Rhetorical Tradition*. Diss. Los Angeles: University of California.
- (1982). "The Material of the Art in the Latin Handbooks of the Fourth Century A.D.". I Vickers, Brian (red.), *Rhetoric Revalued: Papers from the International Society for the History of Rhetoric*. Binghamton, New York: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, s. 71–78.
- Lindberg, Gertrud (1997), "Hermogenes of Tarsus". *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II: Principat*, 34.3, s. 1978–2063.
- Long, Anthony A. (2005), "Stoic linguistics, Plato's *Cratylus*, and Augustine's *De dialectica*". I Frede, Dorothea & Inwood, Brad (red.), *Language and Learning: Philosophy of Language in the Hellenistic Age. Proceedings of the Ninth Symposium Hellenisticum*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 36–55.
- Montanari, Franco, Matthaios, Stephanos & Rengakos, Antonios (red.) (2015). *Brill's Companion to Ancient Greek Scholarship*, 2 vol. Leiden & Boston: Brill.

- Nünlist, René (2009). *The Ancient Critic at Work: Terms and Concepts of Literary Criticism in Greek Scholia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O’Gorman, Ned (red.) (2011). *Rhetorics of Reason and Restraint: Stoic Speech from Antiquity to the Present = Advances in the History of Rhetoric* 14.
- Patillon, Michel (2005). *Anonyme de Séguier. Art du discours politique*. Paris: Les Belles Lettres.
- (2008). *Corpus rhetoricum. Préambule à la rhétorique, Anonyme; Progymnasmata, Aphthonios. En annexe: Progymnasmata, Pseudo-Hermogène*. Paris: Les Belles Lettres.
- Rabe, Hugo (1931), *Prolegomenon sylloge*. Leipzig: Teubner.
- Reuter, August (1893). ”Untersuchungen zu den Römischen Technographen Fortunatian, Julius Victor, Capella und Sulpitius Victor”. *Hermes* 28, s. 73–134.
- Riesenweber, Thomas (2018). ”Zu den ’Institutiones oratoriae’ des Sulpicius Victor. Teil 1: Datierung und Überlieferungsgeschichte”. *Hermes* 146, s. 484–499.
- Spengel, Leonard (1863). ”Die Definition und Eintheilung der Rhetorik bei den Alten”. *Rheinisches Museum für Philologie*, N.F. 18, s. 481–526.
- Volkman, Richard (1885). *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht*. Leipzig: Teubner.
- Walz, Christian (1832–1836). *Rhetores Graeci*, 9 vol. Stuttgart & Tübingen: Cotta.
- Walzer, Arthur E. (2003), ”Quintilian’s ’Vir Bonus’ and the Stoic Wise Man”. *Rhetoric Society Quarterly* 33, s. 25–41.
- Wilson, Nigel G. (1983). *Scholars of Byzantium*. London: Duckworth.
- Winterbottom, Michael (1979). ”The Text of Sulpicius Victor”. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 26, s. 62–66.
- Woerther, Frédérique (2012). ”Hermagoras et la doctrine des ἀσούστατα (’questions sans consistance’)”. *Mnemosyne* 65, s. 179–202.
- Wuellner, Wilhelm (1997). ”Arrangement” i: Stanley E. Porter (red.), *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic World 330 B.C.–A.D. 400*. Boston & Leiden: Brill, s. 51–87.
- Yates, Frances (1966), *The Art of Memory*. London: Routledge and Kegan Paul.

Avslutning

Den här boken skulle på sätt och vis kunna sammanfattas som en studie om retorikens historia, men det blev i så fall en annorlunda historieskildring. När vi använde *intellectio* som lins fick vi inte någon sammanhängande skildring av retorikhistoriens traditionella linjer – i stället fick vi en berättelse om historiebruk och tidshopp. Det blev en studie om missuppfattningar, betydelseglidning och manipulationer. För även om genomgången fick vissa traditionella beståndsdelar som det grekiska och det romerska, så upprepades inte berättelsen om hur retoriken med medgångar och motgångar överlever fram till idag. I stället fokuserade vi på sprickorna som uppstår när retorikämnet reproducerar sig självt i relation till ett förflutet.

Om jag, som avslutning, fick önska vad den här antologin skulle bidra med till svensk retorikdiskussion så vore det att understryka att varje beskrivning av retorikens historia i bestämd form singular är missvisande och att varje beskrivning av den klassiska retoriken som om den kan fångas i en fast form är förledande. Oavsett vad det välkända talesättet säger så upprepar sig inte historien. Varje försök att göra det som har varit på nytt är alltid en förändring – en transformation.

I den mån det alls går att tala om en tradition från retorikens mytiska födelse till idag, så är det en tradition av återkommande återuppväckanden. I Rom återuppväcktes tankar från äldre grekisk retorik. Under renässansen återuppväcktes tankar från den klassiska antiken och under 1900-talet återuppväcktes återigen den klassiska retoriken, dels inom europeisk filosofi av tänkare som Friedrich Nietzsche, Roland Barthes och Chaim Perelman, dels inom en amerikansk tradition, av Kenneth Burke och det

framväxande amerikanska retorikfältet. Med viss förskjutning har detta återuppväckande nu också skett, som ett vetenskapligt fält, i Skandinavien och i Sverige.¹ Oavsett var en forskare befinner sig på detta unga fält så slipper denna inte undan den suggestiva kraft som finns i åkallandet av det förflutna. Att tala om ”retorik” är oundvikligen att sätta sig i relation till det som varit och att bruka historien.

Detta synsätt och denna studie väcker två intressanta frågor för en samtida retorikvetenskap och ett samtida retorikämne: ”Vad fyller bruket av det förflutna för funktion?” och ”Vilka krav kan ställas på den samtida ämnesföreträdaren i relation till det förflutna?”

¹ Det är svårt att datera successiva processer där olika krafter samverkar, men 1988 blev Kurt Johanneson utnämnd till professor i retorik vid Uppsala universitet. Då var han den ende retorikprofessorn i Sverige. Sedan dess har ytterligare professorer tillsatts och ämnet har utvecklats till ett fullskaligt akademiskt ämne med sina starkaste säten vid Lunds universitet, Södertörns högskola, Uppsala universitet och Örebro universitet. Det skandinaviska retorikfältet är idag ett av de starkaste regionala retorikforskningsfälten utanför Nordamerika.

Södertörn retoriska studier

Redaktörer för serien är: Annika Ström, Nils Ekedahl och Stefan Rimm.

1. Otto Fischer, *Mynt i Ciceros sopor: Retorikens och vältalighetens status i 1700-talets svenska diskussion*, 2013.
2. Alexander Stagnell, *Etik, retorik, politik: Till tvetydighetens lov*, 2013.
3. Erik Bengtson & Frida Buhre (red.), *Förledd och förtjust: Andra generationens retorikvetare tar ordet*, 2015.
4. Maria Wolrath Söderberg, *Aristoteles retoriska toposlära – En verktygsrepertoar för fronesis*, 2017.
5. Annika Ström (red.), *En frånvarandes samtal med en frånvarande: Bröderna Daniel, Carl och Gustav Gyldenstolpes brev till Nils Gyldenstolpe 1660–1679. Utgåva av latinsk text i urval, översättning samt inledning av Annika Ström*, 2017.
6. Annika Ström (red.), *De Rhetorica Vetere et Nova: Två dissertationer om retorikens historia (1743 och 1746). Utgåva av latinsk text i urval, översättning samt inledning av Annika Ström*, 2018.
7. Annika Ström (red.), *Till huvudstadens lov: Fyra latinska orationer från 1600-talet över staden Stockholm. Utgivna, kommenterade och översatta av Annika Ström*, 2023.
8. Nils Ekedahl & Annika Ström, *Vältalighetens dubbla ansikte: Två svenska 1600-talsorationer om talekonstens politiska användning. Text – kontext – intertext*, 2023.
9. Erik Bengtson (red.), *Intellectio: Retorikens sjätte del?*, 2024.

I den svenska retorikdiskussionen har retorikens delar, *rhetorices partes*, fått en framträdande roll. Men hur många delar har egentligen retoriken? Quintilianus säger fem, men vissa svenska handböcker, samt läroplanen för gymnasieskolan 2011, räknar i stället med sex. De har lagt till *intellectio* före *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio*.

Här undersöks vilken status *intellectio* har i den retoriska traditionen. Det är en fråga både om historien – och om historiebruk. Hur var den antika teorin egentligen utformad? Och hur kan en modern praktiskt orienterad retorikundervisning förhålla sig till sina antika rötter?

Boken består av tre bidrag. Erik Bengtson studerar svensk-språkiga handböcker och spårar *intellectio* tillbaka till tysk retorikhistorisk forskning. Annika Ström studerar förekomsten samt avsaknaden av *intellectio* i klassiska och senantika latinska texter. David Westberg går i stället till den grekiska textvärlden och kastar nytt ljus på frågan om hur vi kan förstå detta omtvistade begrepp.

Södertörns högskola | Biblioteket, SE-141 89 Huddinge | publications@sh.se

